This is a digital copy of a book that was preserved for generations on library shelves before it was carefully scanned by Google as part of a project to make the world's books discoverable online.

It has survived long enough for the copyright to expire and the book to enter the public domain. A public domain book is one that was never subject to copyright or whose legal copyright term has expired. Whether a book is in the public domain may vary country to country. Public domain books are our gateways to the past, representing a wealth of history, culture and knowledge that's often difficult to discover.

Marks, notations and other marginalia present in the original volume will appear in this file - a reminder of this book's long journey from the publisher to a library and finally to you.

Usage guidelines

Google is proud to partner with libraries to digitize public domain materials and make them widely accessible. Public domain books belong to the public and we are merely their custodians. Nevertheless, this work is expensive, so in order to keep providing this resource, we have taken steps to prevent abuse by commercial parties, including placing technical restrictions on automated querying.

We also ask that you:

+ *Make non-commercial use of the files* We designed Google Book Search for use by individuals, and we request that you use these files for personal, non-commercial purposes.
+ *Refrain from automated querying* Do not send automated queries of any sort to Google's system: If you are conducting research on machine translation, optical character recognition or other areas where access to a large amount of text is helpful, please contact us. We encourage the use of public domain materials for these purposes and may be able to help.
+ *Maintain attribution* The Google "watermark" you see on each file is essential for informing people about this project and helping them find additional materials through Google Book Search. Please do not remove it.
+ *Keep it legal* Whatever your use, remember that you are responsible for ensuring that what you are doing is legal. Do not assume that just because we believe a book is in the public domain for users in the United States, that the work is also in the public domain for users in other countries. Whether a book is still in copyright varies from country to country, and we can't offer guidance on whether any specific use of any specific book is allowed. Please do not assume that a book's appearance in Google Book Search means it can be used in any manner anywhere in the world. Copyright infringement liability can be quite severe.

About Google Book Search

Google's mission is to organize the world's information and to make it universally accessible and useful. Google Book Search helps readers discover the world's books while helping authors and publishers reach new audiences. You can search through the full text of this book on the web at `http://books.google.com/`

B 840,114

PROPERTY OF
University of Michigan Libraries
1817
ARTES SCIENTIA VERITAS

ГЛАСНИК

СРПСКОГ УЧЕНОГ ДРУШТВА.

КЊИГА XXXIX.

У БЕОГРАДУ У ДРЖАВНОЈ ШТАМПАРИЈИ

1873.

ГЛАСНИК

СРПСКОГ УЧЕНОГ ДРУШТВА.

КЊИГА XXXIX.

У БЕОГРАДУ У ДРЖАВНОЈ ШТАМПАРИЈИ

1873.

DR
301
.S77
v.39

Div.
Perlstein
10.13.54
89161

Где је што.

Страна.

1. Социјализам или друштвено питање, — од најстаријих времена па до данас. Од Владимира Јовановића. . 1.
2. Критички поглед на прошлост Срба у Угарској, — четврти период. Од Гаврила Витковића. . . . . 117.
3. Радња српског ученог друштва . . . . . 305.

СОЦИЈАЛИЗАМ

или

Друштвено питање,

ОД НАЈСТАРИЈИХ ВРЕМЕНА ПА ДО ДАНАС.

од

Владимира Јовановића.

Име социјализам, Латинског корена, требало би да означава науку о друштву. Али, појмови и мнења, системи, школе и покушаји на које се то име шири, јесу још далеко од оне сагласности, којом се одликују истине што у скупу једну науку сачињавају.

Такав као што је, социјализам могао би се најприличније определити као отворено питање о идеалу, или узору друштва.

Који на себе узимају да смисле идеал за друштво, или који проповедају идеале што су други за друштво смислили, јесу социјалисте.

Историја је записала мноштво социјалистичких идеала и покушаја; а ми ћемо да познатије од ових промотримо.

Да се неби изгубили у појединостима, покушаћемо да изложимо најпре крупније, или обштије црте социјализма.

I.

Социјалисте сложно осуђују друштвени свет овакав као што се затекао. По њима, свет тај, далеко од свега што је добро, иде од зла на горе. У њему је све срачуњено онако, како ће незнатна мањина о трошку огромне већине благовати и пландовати. Лична саможивост преo-

влађује над друштвом. Она хоће да се о туђој муци шири, па огрезава у борбу. У борби слабије уступа јачему. Отуд неједнакост стања; отуд провала која дели богаташе од сиромаха. На једној страни рад, издирање, мука, несигурност за сутра, унижење, убожарство, страдање, очајање; на другој изобиље, готованско благовање, лењост, раскошно разметање, одличија, извори богатства који се сами множе. По свету такве неједнакости, такве неправде, треба све из темеља преврнути, па увести сасвим нов ред ствари, ред у коме ће сви сретни бити.

Питање је: како да се раскрсти са старим, пакленим светом; како ли да се створи нови рај на земљи?

Ту настаје неслога међу социјалистима; мало која глава да нема своје особито мнење, свој особити план.

Тако у питању како да се раскрсти са старим друштвеним редом, или како да се пречисти друштвени рачун (la liquidation sociale), неки доказују да сва имаовина досадањих собственика и капиталиста јесте неправедно тециво; она је постала лично присвајање земље и друштвених извора богатства, друштвене радне снаге, па је треба просто и без накнаде одузети од оних у чијим се рукама затекла, и предати друштву. Други мисле да би онима од којих би се собственост одузела, требало дати неку накнаду. Трећи предлажу да се оснују државне радионице, које би конкуренцијом учиниле да падну приватни предузимачи, и да се рад ослободи од тираније капитала. Четврти мисле, да би требало ударати све већи порез на собственост и на капитале, докле сви приходи од собствености и од капитала непређу у руке друштва; и т. д.

У питању какав нов друштвени ред да се уведе, мнења су још више подељена. По некима, међу људима који хоће да живе у друштву, ништа нетреба делити на „моје“ и на „твоје“, него треба да буде заједничко, обште,

свачије, све што се само заједнички имати и уживати може, па биле то ствари или личности (жене). Такво заједништво назива се комунизам; а који га проповедају, називају се комунисте, или комунистичке социјалисте. Други предлажу да се само неке ствари, н. пр. земље и оруђа производства социјалишу, т. ј. да не буду више собственост овога или онога појединце, него да постану заједничка имаовина удружених привредника, или обштине, или државе. Који то мнење заступају, називају се ограничени комунисте, или просто социјалисте.[1])

Социјалисте, били они ограничени или прави комунисте, деле се још и даље. Неки од њих хоћеју да се цело друштво уреди силом „друштвеног ауторитета", или „социјалне власти", те све од државе иште и очекују. Ти се називају ауториташи, или политични, владински, комунисте или социјалисте. Други опет хоћеју, да се у друштву уреди све слободном вољом оних који живе заједно, и да се све сведе на узајмност услуга по начелу равне вредности. Ти се називају анархисте, или добровољни комунисте и социјалисте.

Који хоћеју подпуно заједништво, или прави комунисте, деле се опет међу собом. Неки од њих проповедају савршену једнакост међу људима, па доследно томе траже, да свако има сасвим једнак део у уживању добара, а да се непита колико је ко зарадио, колико ли коме треба. Други признају да сви људи немају једнаке потребе, и једнаку способност и снагу, и потоме да ни једнаки део у уживању немогу сви имати, него „сваки по својој снази, по својој способности, и по својој потреби."

[1]) Инглески комунисте први су употребили име социјализам; с-почетка они означаваху њиме управо оно што се данас комунизам зове. На континенту раширено је доцније име социјализма, тако да се под њим и ограничени комунисте разумеју; а за разлику од ових, они који хоћеју подпуно заједништво, или прави комунизам, названи су просто комунисте.

ГЛАСНИК

СРПСКОГ УЧЕНОГ ДРУШТВА.

КЊИГА XXXIX.

У БЕОГРАДУ У ДРЖАВНОЈ ШТАМПАРИЈИ

1873.

ГЛАСНИК

СРПСКОГ УЧЕНОГ ДРУШТВА.

КЊИГА XXXIX.

У БЕОГРАДУ У ДРЖАВНОЈ ШТАМПАРИЈИ

1873.

ограничена влашћу сената и ефора, или званичника који се бираху сваке године, и који беху овлашћени да недаду краљевима власт на зло употребити. Сенат решаваше о рату и о миру, и прављаше уговоре са страним светом. Ефора беше пет на броју; они могаху осудити краљеве на новчану казан, на затвор, па и на саму смрт; они управљаху јавном благајном, и шиљаху војску у бој. Њихове одлуке важаху само ако би се сви петорица на њих сагласили; а нека би и један једини од њих свој глас одвојио, остала четворица не би могла никакве одлуке донети. Може се рећи, да је Шпарта била више војена република, него монархија.

Закони Ликургови налазаху одобрења несамо међу старим, него и међу новијим социјалистима. Нека би се и рекло, да су ти закони у своје време послужили развитку војене снаге, отврдлости и раброcти; али мора се признати, да они недаваху основе за праву једнакост и срећу међу људима. Они угушиваху потребе човечије, на место да их задовоље. И не само што осуђиваху човека на претерано уздржавање и самопрегоревање, удаљујући га и од духовног уживања, него још и робство освештаваху! Робове (илоте) који већину сачињаваху, они остављаху на милост и немилост господарима, у пркос хваљеној једнакости. Тежачки послови, занати и трговина беху само за робове; слободни презираху привредну радњу. У таквоме стању наравно да радиност немогаше процветати; па и јавне нарави осташе на ниском ступњу. Одгајени само за рат Шпартанци нападају и тамане радна племена Пелопониза, спаљују им вароши, и опустошавају поља; замећу на све стране свађу и немир, шире робство. У времена мира они напуштају своју младеж да ноћу удара на илоте, и да их немилице коље, чим им се учини, да тих несретника сувише има. Где год Шпартанци загоспоаре, народ се ту више немножи него опада. Са народ-

ним опадањем губљаху они и војену снагу, па и оне врлине, којима Ликургови закони све жртвовали беху. На место тих врлина, на место безинтересности, умерености и једнакости, шираху се грабеж, подкупивост, разврат и неправда. И међу највећим војсковођама Шпартанским беше их које Атињани и Персијани могаху за злато подкупити. Нагомилано злато донесе и луксус; за луксусом дође убожарство. Шпарта паде у анархију, па онда под тирјане, и најпосле под туђинско или Римско господарство.

У Атини друштво беше дубоко подељено неједнакошћу имаовине и стања. На једној страни беху аристократи, на другој демос, или народ. Аристократија беше богата, а народ сиромашан; она се неправдом сили, а овај се систематично одбија од свију извора богатства. Народ се уваљује у дугове, које неможе да плати, али којих би се радо ослободио. Он подиже глас противу претераног интереса, којим га цеде богаташи; ови га неправдом осиромашавају, он им се банкротством свети. Мржња се шири на обе стране. Најпосле отвара се борба између сиромаха и богаташа, у којој и социјалистичке тежње израза налазе. Победа, па са њоме и политичка власт, прелази час на једну час на другу страну. Олигархија значаше да је победа и власт на страни богаташа, којих мало на броју беше; а демократија, да је на страни оних који небеху богати, и који огромну већину сачињаваху, а то на страни народа. Кад би до власти дошла, већина би нередко одузела богаташима имаовину, па би је међу собом поделила. У цели једнакости беше установљен и остракизам, као неки народни суд, што општим гласом осуђиваше на изгнанство оне, који би се толико осилили, да би демократији опасни постали. И најзаслужнији грађани, као: Милтиад, Темистокло, Аристид, Кимон и Тукидид посташе жртве остракизма. У делу једнакост коју Грчка демократија

заступаше, своћаше се само на оне који слободни беху; а робови, који сачињаваху скоро три четвртине становника, беху искључени од сваког грађанског и политичног права. —

Грчки философ Плато сматра се као покретач социјалистичких идеала на књижевном пољу. Он је живио од 429—348 пре Хр. После дугог путовања по свету, он се настани у Атини, и ту оснује школу познату под именом академије. Његова наука своди се на ово: Има неких праоблика, или вечних образаца, по којима је све створено. Бог је један; он је добар и господари над светом. Само идеје јесу права и абсолутна истина у свету. Што је лично, то је само сенка, или снимак идеје; па и појмови што их наш дух развија, јесу бледи зраци што се од вечних идеја одбијају. Разне особе могу сачињавати један исти род, тек кад деле једну исту идеју или битност. Идеје станују у Богу, који је њихова зајеничка битност; оне су извор људској умности. На такву основу Плато своди и морал, и политику и вештине. У вештинама треба непрестано имати на уму идеал лепоте; у моморалу ваља тежити идеалу добра; политика само је пренос морала у друштво, она значи владу правде и разума. Човечију душу Плато дели на троје: на умне способности, на узвишене нагоне (инстинкте), и на материјалне нагоне. Томе тројству одговарају три врлине: мудрост (којој је философија највиши израз), раброст и умереност. Све те способности и врлине преноси Плато и у државу, коју он замишља по образу човека. Своју политичну философију исказао је он нарочито у својим списима о республици и о закону. На своме путу по Египту и по другим крајевима истока Плато је подлегао духу касте, и навикао да политичну укоченост сматра као ред. С тога он и своју уображену республику дели на три касте, као на живе иконе тројаких својстава душе.

Прву касту сачињавају јавни званичници, другу војници, а трећу занатлије и тежаци. Јавни званичници представљају умност, мудрост, главу народа; војници срце; а радници ниже потребе. Сарадњом свију каста, или врлина које оне представљају, доводи се држава до сагласности и до савршенства. Да би се држава утврдила, и да би постала онако стална, као што је абсолутно добро стално, треба искоренити саревњивост, властољубивост, сујету, саможивост, и друге личне страсти и слабости, које сеју непријатељство и замећу борбу међу људима. Собственост и фамилија јесу главни извор свију страсти и слабости; с тога и собственост и фамилију треба укинути. Плато их и укида у првим двема, или „вишим“ кастама, т. ј. међу онима које он означује као позване да владају над народом, и да чувају и бране државу. „Ја предлажем, вели он у своме спису о республици, да жене буду заједничке, или све свачије, и да ни једна од њих неживи са једним мужем.“ Уз заједничке жене хоће он и заједничку имаовину, дакле прави комунизам. Војници и јавни званичници били би господари республике. Имајући заједничке жене и заједничку имаовину, они би дужни били да се посвете само јавноме животу — политици и раду. Деца од заједничких жена припадају држави, јесу обшта; она се заједнички гаје и васпитају, а незнају ко их је родио, нити родитељи за њих знају. Закон уређује покретну имаовину и дели земље, све онако како да се одржи једнакост. Закон прописује заједничку рану. Јавна власт бди и над појединостима живота; она уређује све послове за које би нашла да их треба дозволити. Да се республика неби слабила грамзивошћу за ширењем, Плато хоће да се она на извесну меру ограничи. У тој цели он неда да се број грађана њених умножи више од 5000. Деца што би преко тога броја на свет дошла, морала би се селити из отачбине. — Занатлије

и тежаци, који су језгро народа, неимађаху права у Платоновој республици; они беху осуђени да робски издиру за „више“ касте, које деспотски над њима господаре.

Треба знати, да је Плато своју философију республике предавао само као идеал, за који и он сам (у своме спису о закону) неверује да се може остварити. Пишући о закону Плато допушта и собственост и фамилију; само хоће да их држава уређује.

И општи појмови старих Грка о друштву беху социјалистички, уколико све лично жиртвоваху друштвеноме ауторитету, или социјалној власти. По тим појмовима, друштво је све; а човек само као члан друштва има неке вредности. Закон се меша у свашта, регулише све, а неоставља грађанима личне слободе. Отачбина је најпреча; за њу се живи и умире. Изван отачбине све је без права, све варварство. Тек у последње време дођоше софисте, који почеше проповедати да се сваки по својој памети владати има. Демократија се бори за једнако учешће грађана у општим пословима, као што напред напоменусмо; али и она заборавља на човечност у човеку.

И у Римљана друштвено уређење осниваше се на неједнакости и неправди.

У првим столећима Рима и највећи грађани живљаху од своје привреде; они сами сраћиваху своје земље. Цинцинатус, Фабриције, Емилије Папос, Манкос Курије, Фабије Максим, и др. имађаху сваки само по мало земље, и сваки своју земљу сам са својом женом и децом сраћиваше. Али освајачки ратови преврнуше привредничке нарави првашњег Рима. Они учинише: да се у његову средину нагомила богатство споља, као плод пљачке и грабежи; даље, да се то богатство, па и собственост земље, усредсреди у рукама неколицине, тако да се повећа неједнакост имаовине; и најпосле да се смањи ратом број слободних људи, а умножи (освајањем) број робова, и да се привредни

рад поглавито на ове сведе. Претерана неједнакост имаовине уроди луксусом на једној, убожарством на другој страни, а поквареношћу нарави на обема. Богатство и луксус беху на страни патрицијa, или мањине која имаћаше небројене повластице; убожарство на страни плебеја, или народа. Да се појми колика беше неједнакост између патрицијa и плебеја, доста је напоменути само неке доказе из историје. Красус говори о богаташима који својим приходима могу да издржавају целу војску. Сенека спомиње богаташке вилле (пољске имаовине) које се шире као неке области, и за које треба онаква управа какву и области имаћаху. Он прича како у пољској имаовини неког Помпеја више река имаћаху своје изворе и своја ушћа. У време Нерона шесторица ималаца држаху у својој власти половину Римске Африке. Цареви беху, наравно, од свију најбогатији. Они располагаху јавном имаовином. Јулије Цезар потрошио је само за један дан, и то на једну вечеру, око 100,000,000 сестерса (више од 1,600,000 дуката). Нерон имаћаше у својим рибњацима мреже од свиле и од злата. Његова обична свита беше оваква: 1000 кола, 2000 мазага сребром подкованих, и 3000—4000 кочијаша и лакеја у најскупоценијем оделу. Хелиогабал заповедио је, те му се авлија драгим камењем калдрмисала. Тој претераности у богатству и луксусу одговараше крајње убожарство на другој страни. Већ од првих столећа Рима држава узима на себе да народу по ниској цени рану продаје. Са Кајусом Грахусом почела се рана безплатно сиромасима делити. Уз то голаћи имаћаху и своје патроне од којих подпору примаху. Беше жалосно и стидно гледати, како гомиле гладних клијената свако јутро долазе патронима да приме милостињу (названу sportula). У накнаду они праћаху своје патроне по улицама, по шетницама, и по јавним местима; на јавним скуповима даваху и своје гласове за њих. Беше већ у пословицу прешло, како богаташи ране

сиромахе лебом и забавом (Panem et circenses). Тако живљаху грађани Римски по варошима; а по селима беху сами робови. Благо, које пљачком и грабежи с поља добављаху, употребљаваху Римски богаташи и на стидну спекулацију. Брутус, Касиус, Антониус и Сулла, па и сам Помпеј даваху зајме на недељу дана, и узимаху по 40 до 70% интереса! Цицеро се сматраше као доброчинац што неузимаше више од 12%. Имајући у својим рукама власт, богаташи и законом осигураваху своју гнусну спекулацију. Закон даваше поверитељу дивљачку власт над дужником; поверитељ могаше овога затворити, заробити, продати, искасапити.

Социјалистичке тежње, изазване претераном неједкошћу и неправдом, јављаху се особито у питању о пољско-привредним законима, који иђаху на ово: да се пољска имаовина што једначије подели, и у тој цели, да се земље које припадаху држави (ager publicus) плебејима као и патрицијама раздаду; даље у питању о дуговима, или о укидању и смањивању (о редукцији) дугова; и у обште у борби плебеја противу патриција. Дугом борбом плебеји беху успели да се изједначе са патрицијама у грађанским и у политичним правима. Али, Римска демократија, као и Грчка, бораше се само противу повластица које слободне грађане на патриције (племиће) и на плебеје (простаке) дељаху, а не и противу установе робства; робове она као и ова искључиваше од свију грађанских и политичних права.

Обшти појмови о друштву у Римљана, као и у Грка, подчињаваху човечију личност друштвеној власти, и у толико беху социјалистички. Као главно начело друштвеног живота сматраше се: да интерес друштва стоји над интересом личности (salus reipublicae suprema lex esto). Закон истина ујамчаваше личну собственост, али и држави аше власти, да ограничи властитост собственика. —

Историја старог века зна за социјалистичке тежње и на верозаконском пољу.

Тако Есејци у Јудеји сачињаваху социјалистичку задругу. За ту задругу знало се на 200—150 година пре Хр. Есејци сматраху све људе као једнаке, и сва добра као заједничка. Они неимађаху личне собствености, неимађаху собственичких кућа, земаља и житница, него становаху под заједничким кровом, и рањаху се на заједничкој трпези. Међу њима небеше ни брака, него живљаху као у неким монастирима, око Јерусалима и на западним обалама Мртвога мора. У њихову част може се казати, да презираху установу робства, и да међу собом састављаху братски савез на основу слободног удружења. Али њихово удружење своћаше се на начело уздрживости и угушења потреба, а неслужаше задовољењу ових. По речима Плиниуса задруга Есејаца „овековечаваше се без жена, издржаваше без новаца, одгајиваше одвратношћу од света.“

И међу првим проповедницима хришћанства беше их који у неколико социјалистички мишљаху. Варнава, Јован Злато-усти, Амврозије и др. означаваху заједнину у имаовини као неки узор коме човештво треба да тежи.

Задруга Иљадогодишњака такође носаше на себи печат социјализма. Иљадогодишњаци називаху се који вероваху, да ће пре страшног суда „изабрани“ остати да живе још 1000 година, да би се за то време науживали сваке среће на овоме свету. Мисли се, да је Папиас, ученик Јована еванђелисте и владика од Хиерапла, који живљаше у другоме столећу после Хр., први почео пророковати, да ће доћи рајска иљадогодишњица, која ће помрачити дивоте златног века. Узор у који иљадогодишњаци вероваху, своди се на ово: Еванђелијско братство влада у свету; човештво је једна велика фамилија. Раскоштво дворова, безстидност великаша, сујета бога-

таша, самовољна одличија споља, уступају пред дубоким чуством једнакости. Врлина јесте једино одликовање, а брига о обштој срећи једина брига. Сви људи треба да раде сложно, да би природу што више упитомили, те да и она што више њиховим потребама служи. То неможе да буде без обштег мира; војска, дакле, да се укине. Више нити да се убија, нити да се казни; где злочинства нема, нетреба ни џелатства да буде. Најпосле додаје се: кад иљадогодишњица настане, Христос ће се наново јавити; он ће лебдити над екватором, тако да од једног до другог полуса виђен буде, и свако ће га својим очима за 24 сахата гледати моћи.

III.

У средњем веку хришћанство буди чуство једнакости и братства међу људима, припомаже духовној свези народа који у анархију и у ратове огрезаваху. Оно развија доброчинство, и размножава установе за одбрану и заштиту страдајућих и слабијих; под његовим утицајем почиње се укидати, или бар ублажавати робство, које од старог века заостало беше; његов благосов подиже главу потиштенима и угњетенима. Дух једнакости и братства, који хришћанство одгајиваше заједницом вере и наде, огледаше се и у самоме уређењу хришћанске цркве. У избору црквених званичника негледаше се на порекло и на имућност; папе и патријарси излазаху често из средине сиромаха и простака, као и апостоли. Човек као човек имађаше уважења у друштву. Црквени сабори беху састанци на којима се упоређиваху мнења, развијаху идеје и расветљиваше истина; они припомагаху да се цело човештво као једна велика фамилија почне сматрати.

Нажалост, међу онима што се издаваху за поглаваре хришћанске цркве, нађе их се који застранише од правог начела хришћанства, те оделише свештенство од на-

рода као неки сталеж за себе, и развише друштвену јерархију, којој се под именом „Божијих представника“ на чело ставише, да би друге делове друштва до слепе покорности подчинили. Сујеверним и сервилним васпитањем они убијаху народ у главу, да не би могао доћи до свести о себи и о слободи. С друге стране, они гомилаху у своје руке светска блага и светску имаовину, под именом „црквених добара“ и „побожног завештања“; удараху намете и глобе на своје „стадо“; разметаху се као готовани о трошку народа, и тиме чињаху, да се број сиромаха и убожара све знатније множи.

Властелинство беше као нека реакција противу усредсређења богатства и силе у рукама свештеничког сталежа, али и оно се осниваше на неједнакости и неправди. Властела господараше силом јачега над гомилама роботника, који се скоро неразликоваху од робова у старом веку, јер као и ови сачињаваху један део имаовине свога господара, и беху као оковани за земљу коју сраћиваху. Ступив у савез са свештеничким сталежом, властела заједно са овим благоваше о трошку слабијих, који јој данке и намете плаћаху, или лично служаху и робоваху. Земља припадаше властелинима као привилегисаним властницима; а поред имаовине и богатства имађаху они и највиша јавна звања и јавне чинове, те заповедаху и у војсци и у областима.

Крсташки ратови послужише да се направе познанства и свезе међу разним крајевима света, и да се општи дух живље развије. Ширењем трговачких свеза покренуше се вароши на развитији друштвени живот. Тако се поред властелинства и свештенства подигоше мало по мало варошки привредници као трећи сталеж. То беше почетак таконазв. „буржоазији.“

У 11. столећу настаде слободњачки покрет општина, који постави темељ за ново јавно право у Европи. По-

крет тај раскидаше ланце роботништва, и шираше се од земље на земљу. У 12. 13. и 14. столећу указаше се независне вароши и республиканске обштине.

Те вароши и те обштине беху огњиште „буржоазије;“ али оне позајмљиваху од Римских и властелинских установа аристократијску основу. Њихово политично и привредно уређење темељаше се на повластицама. Ове, истина, служаху као бедем противу властелинског зулума; али и слободу окиваху за статуте и обичаје корпорација и еснафа.

Монархија подупираше обштински покрет да би сломила силу властелинску; обштине шиљаху своје посланике на дијете царевине, и законодавство ујамчаваше њихове слобоштине. Властелинству се ломе крила; монархија шири своју силу. Ако ова некада подпомагаше обштине, да би властелинство ослабила, пошто се овоме сила украти, она се тада обрну и противу обштинске слободе, и зададе овој тешке ударе.

Социјалистичке тежње средњег века развијају се под утицајем хришћанства.

Сетимо се пре свега монастира, који с почетка служаху за удаљење од поквареног света, и за огњиште духовноме животу, па и светлости науке и напредку индустрије. Калуђерска узајмност у тим монастирима јесте слика заједничке имаовине, комунистичког живота.

Мисао Грегора VII. (у 11. столећу), да све хришћане политично уједини под суверенском влашћу папином, те да од ове све зависи, — и та мисао означује се као социјалистичка. А њу су прихватали и најпознатији теолози 13. и 14. столећа, и радили су да је систематично развију.

На измаку 12. и у почетку 13. столећа задруга св. Духа подрањиваше социјалистичке тежње. Она проповедаше: да ће Бог дух наследити Бога сина, као што је

овај Бога оца наследио; да ће под владом св. Духа нестати неједнакости, коју пороци и врлине међу људима праве; да ће се све страсти посветити, да ће се месо и дух измирити, те ће престати отимати се око првенства и старешинства, и сасвим ће се спојити; најпосле, да ће нестати рата, и да ће се увести заједнина имаовине, па и жена.

У 14. столећу зна се и за социјалистички покрет радника. У 1378. радници у Фиренци (у Италији) подигоше у глас жалбу да им је плата мала, и да се с њима нечовечно поступа. Да би се договарали како да олакшају своју судбу, они саставише тајне дружине, и скупљаху се на зборове. На једноме од тих зборова неки Симон позове своје другове, раднике, да раде за једнакост имаовине и стања. Радници устану на оружје, ударе на владу, оборе је и узму власт у своје руке. Неки Михаило Ландо, прости радник, који беше толико сирома да босоног хођаше, постаие старешина республике. Он се усиљаваше да даде стална правца радничком покрету; али после три године борбе, власт опет паде у руке старим господарима радника.

IV.

Изналазак барута и установа редовне војске дадоше маха абсолутној монархији. Победама над властелинством и над спољашњим непријатељима, сила монархије припомагаше народном уједињењу, и оснивању државе.

Властелинство ако и беше подчињено сили монархије, још дуго одржаваше свој утицај у друштвеноме животу; још дуго политична и војена звања, у областима и у држави, у која се оно у савезу са духовничком јерархијом беше увукло, осташе у његовим рукама.

Злоупотребе на верозаконском пољу развијаху се тим опасније, што и абсолутна монархија прибегаваше прете-

раном мистицизму и сујеверству, да би доказала да јој „власт од Бога долази.“ Под абсолутним монарсима они који нехдетоше делити њихово верозаконско мнење, беху живи на ватри спаљивани. Па и они који исповедаху друго политично мнење, гоњаху се, у тамнице бацаху и свакојако мучаху.

Одкриће Америке и пута у источну Индију даде полета светској трговини и радиности; штампа и реформација пробудише јавни дух, и почеше ширити одпор противу угњетавања на духовном и на политичном пољу. Тако заруди зора новога века.

Прикупив' покретну имаовину у своје руке, буржоазија заузе важно место у друштвеноме реду; она постаде жива узданица за ослобођење и од посљедњих остатака властелинског и духовничког притиска.

Почев од 17. столећа философија непрестаје борити се за слободу, и развијати свест о унутрашњем, о моралном и умном достојанству човека.

У 18. столећу Француска револуција (1789). зададе посљедњи удар властелинском и свештеничком господарству, и прогласи начела слободе, једнакости и братства.

Пошто падоше повластице властелинског и свештеничког сталежа, земље почеше прелазити у руке сељана, и пољска привреда узе нов правац. У варошима монополистички еснафи почеше уступати пред начелом слободне конкуренције, те и занатима и трговини настаде ново време. Стари начин рада и привреде у маломе мораде уступити фабричкој радиности, којој напредак природних наука, и напредци у механици и у машинарству дадоше маха у великоме. Пара и примена њене снаге на бродарство, гвоздени путови и телеграфи ослободише човека од окова места и времена, и припомогоше живом развитку трговачких и других свеза међу народима.

Нову срећу сустиже нова несрећа. Машине почеше остављати раднике у гомилама без леба. Фабричка предузећа и радиност у великоме почеше се усредсређивати у рукама буржоазије, и ова гомилаше благо на благо. Ако је с почетка и заступала интересе целога друштва, сељана и радника као и других грађана, она доцније поче делити своје интересе од интереса осталог народа. Са богатством прешоше у руке буржоазије и политична права и средства за умни развитак; она се направи као нека нова властела, властела кипитала и покретне имаовине. Капитал и богатство преузеше господарство над сиромашним радом, и судба радника постаде очајна. Овима неостаде ништа друго, него да издиру за оне који су у богатству и у власти, да у сиромаштву и у божарству живот проводе.

На међународном пољу може се рећи, да је нови век наследио ратну страст од старијих векова. У 16. 17. и 18. столећу Европа огрезаваше у ратове, који се вођаху то око престола, то због верозакона, то из освојачке грамзивости за ширењем силе и за „славом оружја.“ А историја 19. столећа пуна је крвавих доказа: да се и данас још сви ужаси рата обновити могу, да и данас још сила важи као највиши закон за уређење одношаја међу разним државама.

Социјалистичке тежње новог века пренуле су већ са реформацијом и штампом.

На верозаконском пољу јавише се Моравска Браћа и Анабаптисте.

Моравска, или Ческа Браћа саставише своју задругу из остатака Хусита (Таборита). Они сачињаваху као неку теократијску республику, у којој општи интерес владаше. Њихове старешине, свештени поглавари, руковођаху васпитање деце, досуђиваху казни, искључиваху недостојне из задруге, уређиваху цео друштвени живот.

Моравска Браћа беху подељена на троје. У први разред долазаху почетници; у други, напредујући; у трећи, усавршани. У који ће разред ко доћи, то опредељиваху поглавари. У 15. столећу Браћа Моравска беху се особито по Ческој и по Моравској размножила. После битке на Беломе Брду задруга та би сасвим потиштена. Доцније буде она обновљена под именом Братске Заједнице, Братског Јединства, или Еванђелијске Обштине. На челу те заједнице стоји веће (конференција) поглавара. То веће поставља проповеднике и званичнике; а за све што ради, оно одговара синоду, који заступа целокупну заједницу, и који се сваке седме, или сваке дванајесте године састаје. Еванђелијска обштина има својих чланова несамо у Европи (у Немачкој, у Швајцарској, у Инглеској, у Холандији, у Француској, у Аустрији), него и у Америци, па и у Африци (у неким Европским населбинама). Чланови њени названи су и Немачки квакери. Они сви носе једнако одело, угасите боје; одликују се слогом, благошћу, побожношћу и мирољубивошћу; одају се на занате и на вештине, особито на музику. Своје богослужење и своје проповеди држе они у простим дворанама (собама), у којима један, зеленим застирачем покривени сто служи као олтар. Они живе просто и озбиљно; у њиховој средини није слободно картати се, коцкати, па ни игранке правити.

Анабаптисте, или Ребаптизани, јесу они који неодобравају да се деца крсте, него хоћеју да човек одрасти, толико да може разумети шта значи крштење, па онда да се крсти. Који би у детињству били крштени, морају се, по вери Анабаптиста, наново крстити кад одрасту. Задруга Анабаптиста почела је обраћати на себе пажњу од 1523., у Немачкој. Ту је предвођаху Сторх и Мунцер, ученици Лутера, премда их се овај одрекао. Ова тежаше: да подигне на земљи „царство Божије“, да

рашири „унутрашњу светлост“, на место ауторитета цркве и библије, па да преобрази и политични и цео друштвени живот. „Ми смо сви браћа, говораше Мунцер онима што га слушаху; Адам је свима нама отац, па зашто да трпимо ону разлику положаја и стања, коју је тиранија између нас и великаша и богаташа увела? Зашто ми да уздишемо у сиромаштву и под теретом зала; а богаташи и великаши да пливају у милинама и наслађама? Немамо-ли сви једнако право на имаовину; нетреба-ли да ова међу све људе једнако подељена буде? Дајте ви великаши, ви богаташи, дајте нам натраг имаовину коју у неправди задржавате! Не само као људи, него и као хришћани имамо ми право да једнако делимо користи што их имаовина доноси.“ Попујући да Богу нетребају владаоци и њихови званичници на земљи, Мунцер позиваше људе да устану на оружје, и увераваше да је он опредељен да мачем подигне Христово царство. Са том речи прође он Турингију, Швабску и Франачку, и задобије много присталица, нарочито међу сељанима које свештенство и ритери угњетаваху и глобљаху. На челу војске, која бројаше до 30,000 фанатика, заузме он Милхаузен, растера сенат, и допусти сиромасима да опљачкају богаташе. Али, потеран сједињеном војском Немачких владара, Мунцер буде ухваћен и погубљен у Милхаузену 1525. Пошто њега нестаде, стави се на чело Анабаптиста Ј. Бокелсон, назван Јован од Лајда. Овај отера Минстерског владику, и прогласи себе за краља Новога Сиона. Па онда, он уведе полигамију (оженив се сам са 17 жена), и преда се страстима. Помоћу више протестантских владара владика Минстерски узме опет варош, и учини крај царству Анабаптиста (1535). Растурене остатке ових прикупи Менно Симон, у Холандији и у северној Немачкој, у нову строго црквену задругу, која се ту и данас одржава под именом Меннонита.

Задруга та трпи се и у В. Британској; ту се она спојила са Презвитеријанима.

И језуитска мисија у Парагвају може се означити као неки социјалистички покушај. Постав' господари Парагваја (у 17. столећу) језуити беху довели народ до слепе покорности. Они му приписиваху правила за приватан, као и за јаван живот. Свако могаше имати своје земље и свога стада; али, једно пространо поље, названо Божија имаовина, служаше заједничкој привреди. То поље сраћиваше се зајенички, а приходи који се отуд добијаху, употребљаваху се на издржавање убогих сиромаха и јавних болница, и на исплату данка краљу од Шпаније.

На књижевном и политичном пољу дао је особити правац социјалистичним појмовима Тома Мор, у почетку 16. столећа. Т. Мор, рођен у Инглеској 1480., беше на гласу најпре као адвокат, па онда као члан парлимента, и најпосле као велики канцелар. Немогући одобрити реформе које је краљ, Ханриј VIII, хтео увести у цркви, Мор даде оставку на звање в. канцелара. Краљ га нехтеде оставити на миру, него га приморавaше да се одцепи од Римске цркве, па да се Англиканској придружи. Мор нехтеде то учинити, па нехтеде положити и заклетву краљевској као највишој власти. С тога он буде као велеиздајник окривљен, у тамницу бачен, и, пошто је неколико месеци тамновао, погубљен (1535). За свога живота Мор је написао више књига, неке на Инглескоме, а неке на Латинскоме језику. Од свију његових списа јесте најпознатија његова Утопија (под називом: De optimo reipublicae statu, deque nova insula Utopia, 1516.). Утопија (од Грчког *οὐτόπος*) значи нешто замишљено, нешто чега у истини нема. Па и Мор у својој Утопији
а неко острво, које би неки бродар био походио,
ричао шта је све тамо својим очима видео. Острво

Утопија представљало би неку пољско-привредну и патријархалну задругу. На њему би било само неколико вароша; а ове би насељавали становници који би као ројеви једно за другим долазили из оближњих села, од године на годину. Села би била подељена на добра, од којих би свако по 40 становника сређивали. Владу би сачињавали старешине фамилије, који би имали више моралну него принудну власт. На врху социјалне јерархије био би један сенат. Мор одбацује деобу на касте и установу робства; он хоће да свако ма какав занат или вештину ради. Сваки човек био би дужан радити по 3 сахата пре подне, и толико исто после подне; радња је част. Нико нема ништа собственичко. Земља је заједничка, па и труд, или радња, и плодови радње деле се једнако. Под благословом једнакости грађани, слободни од страсти које пробуђује грамзење за богатством, јесу пуни љубави за отачбину, у којој сви у изобиљу добијају што им треба. Кад коме затребају алати, одело, намештај, рана, нека се само јави власти, па ће ова свакоме дати што му треба. У накнаду власт ће располагати са рукама и са умним способностима свакога члана задруге; она ће опредељивати шта ће ко радити, и како ће ко време употребити. На Утопији влада само заједнина имаовине и добара; али не и заједнина жена. Сваки је дужан оженити се, и то за младости своје. Влада, која је, као што напред рекосмо, сасвим очинска, досуђује кривцима само благе казни. За велике кривице најтежа казан јесте робија; али они који буду осуђени на робију, ослобођавају се чим покажу да су се поправили. Утопија признаје подпуну слободу савести и вере; ту има хришћана, а има и који обожавају звезде, па и оних који обожавају велике људе.

После Мора настала је као нека манија да се уображавају нови светови. Писци се надметаху у смишљању узора за уређење људског друштва. Тада се уобичаји да

се под утопијом разумевају само уображена друштва, па да се и системи социјализма који се на голо уображење своде, уврштују у ред утопија, и да се писаоци тих система називају утописте.

Кампанела, Напољски калуђер и философ (рођен 1568. умро 1639.) написао је, међу осталим, једну књигу под називом: Сунчева задруга (Civitas solis). Ту се развија идеја философијске республике. Уображени сунчев народ зависи у свима пословима својим, па и у мислима и у осећању, од неке абсолутне власти. Он бира себи старешину; а овај стоји на челу верозакону, политици, друштвеној привреди, науци и вештини. Под својом заповешћу старешина тај има три министарства: министарство мудрости, министарство снаге и министарство љубави. Свако министарство подељено је на разне струке послова. Јавни званичници дужни су бдити над свима врлинама и способностима, дужни означити шта ће ко радити, и размерити колико ће ко према својој заслузи уживати. Хришћанска вера, са неким преиначењем, јесте за све обвезна. Кампанела хоће заједнину жена, и хоће да се мушкиње и жењскиње заједно и једнако васпитају. Уз заједнину жена препоручује он и укрштање, или мешовито спаривање разних сојева. Министар љубави позван је да пропише правила, дане, часове, прилике и околности најзгодније за смешавање полова, у цели поправљања људског рода. Свако треба да ради. Од своје десете године деца да се одају на занате и на вештине, да би се свака способност и сваки дар зарана развили. Уз свој спис Кампанела даје и неколико астрологијских формула и правила за срађивање земље. Пре него што је написао књигу о сунчевој задрузи, он је написао разговор о Шпанској монархији, и ту је своју мисао свео на ово: Рим-папа да буде једини и прави господар (монарх) целог земног шара; сви народи да представљају

само једно стадо, под палицом само једног пастира, а краљ Шпански да игра улогу пса који заблуделе овце у стан дотерује, па их и зубима раздире ако му се противе!

У исто време кад и Кампанела, или наскоро за њим јавише се: Бекон, Хоббес, Харрингтон, и Фенелон.

Бекон, Инглески философ (1561—1626) у својој књизи: Нова Атлантида (Atlantis nova) предаје се философијској утопији, премда више са погледом на преображај учених друштава, него са погледом на преображај држава. Бекону се признаје велика заслуга као оснивоцу експерименталне философије.

Хоббес, такође Инглески философ, (1588—1679) у своме Левијатану, или спису о власти, своди свој политични систем на ово: Нема другог права него што је сила. У природноме стању сви људи имају једнако право на све, те немогу да избегну вечити рат. Да би се дошло до мира, треба увести јединство власти и деспотизам. По себи ништа није право, или неправо; али владаоци својим заповестима, или забранама, чине правду или неправду. Хобес је хтео да црква као и држава буде подчињена владаоцу.

Харрингтон, Инглески публициста (1611—1677) написао је књигу Океану, у којој се, као у некој утопији, црта како да се уреди савршена република, или да се власт и собственост доведу у праву равнотежу.

Фенелон, архиепископ Камбрејски (у Француској), писац „Телемака“ (1651—1715) нацртао је као узор республику од Саленте. У овој би се народ самом пољском привредом усавршавао и уређивао. Живело би се сасвим просто. Народно множење било би извор свему богатству; а рат би се сматрао као извор убожарству и несрећи. Становници били би подељени на 7 разреда, који би се разликовали стањем, радњом, правима па и оделом.

Накратко, Фенелонова республика личила би на Платонову; само би се хришћанским моралом и предрасудама из властелинског времена у неколико разликовала.

Међу познатијим социјалистичким писаоцима 18 столећа, могу се споменути: Шарло-Ирене-Кастело, игуман од св. Петра, Мабли, Морелли, Русо и Бабев.

Шарло-Ирене-Кастело, игуман од св. Петра, Француски публициста (1658 † 1743) смислио је и написао: како да се утврди вечити мир у Европи (Projet pour rendre la paix perpétuelle en Europe, Paris 1713—1717). Ту се предлаже као неки изборни суд, који би се установио под именом Европског већа (Diète européenne), у коме би сви цивилизовани народи имали својих представника, и који би имао позив да без проливања крви, мирним путем, расправља спорове између владалаца.

Мабли, Француски публициста, у своме јавном праву Европе (Droit public de l' Europe) проповеда заједнину имаовине и једнакост стања. „Собственост — вели он — јесте извор и основа свеколикој неједнакости. Кад нико не би ништа као собственост имао, не би било богаташа и сиромаха. Људи би се ослободили најпре од неједнакости стања (имаовине); а пошто би нестало неједнакости стања, нестало би и неједнакости васпитања, а са овом и оних разлика у способности за које се мисли да их међу људима има. Треба, дакле, укинути собственост имаовине, па увести заједничку имаовину, да би се друштво вратило природноме стању, или временима достојанства, мира и среће што их уживаху прастара друштва; у овима људи живљаху заједнички од риболова, од лова и од плодова које земља сама од себе доносаше, и које људи само браху. Да би се собственост мало по мало укинула, треба донети законе који ће је у све уже границе сводити. Што није од преке потребе за живот,

све то треба порезом, или иначе притиснути; обрту привредних добара треба натурити онакве услове и сметње, каквима ће се та добра најпосле сва у руке државе довести; па и сами тестаменти укинуће се после неког времена. Јавни кредит разориће се; трговина ће се забранити, па неће бити више ни капиталиста, ни радника, ни собственика, ни арендатора; сваки ће бити дужан да сам срађује земљу која га рани; а остале послове који буду нужни друштву, закон ће међу све поделити. Музеји, театри и академије затвориће се; васпитање и науке биће за све једнаки; па и верозакон биће један, државни, а о њему неће бити слободно већати, нити ће ко смети да му противуречи." Таквим системом би се угушио лични интерес и интерес фамилије, који човека на привреду покреће; али, Мабли се побринуо, да на место тих инереса нађе нова покретача за личну радњу, и доказује да би као такав покретач служило: задовољење које извире из заједничке радње, даље, славољубље и родољубље.

Морелли, публициста, прихватио је главну мисао Томе Мора и Кампанелле. Он је написао једну социјалистичку утопију под називом Владалац, или систем мудре владе (Le Prince, ou Traité des qualités d'un grand roi, et système d'un sage gouvernement. Amsterdam, 1751), којој је главну мисао развио и у своме спеву Василијади (Naufrage des iles flottantes, ou la Basiliade de Pilpaï, poëme héroïque, 1755). Мисао та своћаше друштво на заједнину имаовине и добара, као на природну основу. Нападнут жестоком критиком, Морелли напише као одговор нову књигу, којој даде име: законик природе (Code de la nature. 1760. Paris). Ту Морелли развија подпуније своју мисао о заједнини међу људима. Тој заједнини служило би као основа ово троје:

1) У друштву нико неће имати као своје собствено ништа друго, него само оно што ће му требати за подмирење свакидањих потреба, за свакидање задовољење, или за свакидању радњу.

2) Сваки грађанин издржаваће се трошком друштва.

3) Сваки грађанин приносиће свој део обштој користи, по својој снази, по својој способности и по својим годинама. По томе ће се свакоме опредељивати његове дужности.

У друштву, као што га Морелли замишља, све би закон опредељивао и уређивао. Имаовину и добра закон би делио скоро онако исто, као што и Мор у својој Утопији преноручује. Народ би се делио на фамилије, на племена, на вароши и на области. Сваки грађанин без разлике био би дужан од 20 до 25 године бавити се пољском привредом. Закон би опредељивао и како ће се вароши подизати, домови зидати, болнице, уточишта за старост, апсане и све друго у вароши уређивати. Закон би, даље, уређивао радиност и делио занатске послове; па прописивао би и одело за све једнако (униформу) и просто. Морелли, као и Т. Мор, допушта брак и фамилију. Сваки грађанин дужан би био оженити се чим постане пунолетан. У браку сваки би морао остати бар до 40 године. Пре 40 године никоме неби било дозвољено да буде без брачне свезе. Развод брака дозвољавао би се тек онима, који би десет година у браку провели. Мајке би биле дужне да саме доје и гаје своју децу, осим за које би се доказало да нису здраве. Сва деца, женска као и мушка, почела би се у петој години заједнички васпитавати. Очеви и мајке извршавали би наизменце послове васпитачке и учитељске. У десетој години деца би прелазила у радионице, где би се занатима учила. — Влада би била уређена онако, како би на свакога долазио ред да ради главне послове. Свака фамилија давала

би по реду старешину племену коме би припадала. Старешина тај служио би докле је жив. Свака варош имала би свој сенат и свој мађистрат, за јавне послове. Сенат би сачињавали очеви фамилије који су старији од 50 година; а мађистрат састајао би се од старешина племена, и мењао би се сваке године. Свака варош по реду даје области старешину на годину дана; а свака област по реду даје држави старешину, који служи докле је жив. Био би и један народни, или врховни сенат, коме би се чланови сваке године мењали, у који би сваки варошки сенат по два или више својих посланика шиљао; а сваки члан варошког сената долазио би по реду у народни сенат као посланик. Поред сената, свака варош, или обштина, имала би и свој савет, који би сачињавали очеви фамилије млађи од 50 година. Из тих савета састављао би се врховни, или народни, савет, онако као и народни сенат, поред кога би и радио. Савети би имали само саветујућег гласа. Власт сената ограничавала би се на спремање правила о извршењу закона; а ови би се сматрали за толико савршене, да се неби смели мењати. Морелли хоће да закон определи и казни за кривце. За оне који тешко скриве, одређивао би он затвор у грозној самоћи. Ко би покушао да укине законе о заједнини, па да уведе мрску собственост, томе би „судио врховни сенат, па би га као беснога и лудога, и као непријатеља човештва, затворили за цео живот у неку пећину сазидану на јавноме гробљу. Његово име избрисало би се засвагда из реда грађана; његова деца и цела његова фамилија одрекли би се тога имена, па би се посебице уврстили у друга племена, у друге вароши и области.“ Који би једном били осуђени, неби могли надати се опроштају, или ублажењу казни; власт да се осуђени помилује, укинула би се. Међутим, Морелли топло проповеда, да је у начелу доброта урођена човеку, и да су његове стра-

сти законите! Сва злочинства и све пороке приписује он установи собствености. Ту се намеће питање: ако би злочинства и пороци збиља из установе собствености извирали, а не из зле намере човечије, онда по коме разлогу да се одређују казни за та злочинства?! Да се прогласе страсти за законите, доброта за урођену људима, па ипак да се овима одређују казни, то се ваистину неда појмити. Морелли тврди, даље, да заједништво највише одговара природи људској. Ако би то у истини тако било, онда би се заједнина сама међу људима правила и одржавала, и онда одкуд потребе да се, као средство за осигурање и трајање те заједнине, прописују онако свирепе казне као што их Морелли прописује?!

Руссо (1712. † 1778.) такође се уврштује међу оснивваче новијег социјализма. По њему друштвено право јесте свето; оно служи за основу свакоме другоме праву. А друштвено право недолази од природе човечије, него се оснива на уговору. Уговор, као акт којим народ постаје народ, мора доћи пре сваког другог акта; он је права основа друштву. У своме спису о друштвеном уговору (Du Contrat social) Руссо означује као главно питање: како „да се нађе облик удружења у коме би општа снага заштићивала и бранила личност и имаовину свакога, и у коме нико неби био подчињен другоме, него би сваки остајао слободан као и пре“ (удружења). То питање треба да реши друштвени уговор. А тај уговор своди Руссо на ово: „сваки улази у друштвену заједницу својом личности и целом својом снагом; а заједницом влада и управља општа воља као највиша власт.“ Који су удружени сачињавају сви скупа једно морално и политично тело, „республику.“ „Прелаз из природнога стања у грађанско знатно мења човека, постављајући правду на место нагона за основу његовоме владању, и дајући његовим делима моралности што је пре неимаћаху...

Што човек друштвеним уговором губи, јесте природна слобода и неограничено право на све што му се хоће, и што би могао достићи; а што истим уговором добија, јесте грађанска слобода и собственост свега што има.. Држава јесте господар свију добара својих чланова, а то силом друштвенога уговора, који у држави служи за основу свима правима. Основа сваком социјалном систему, треба да буде ово: друштвени уговор уводи моралну и законити једнакост, на место физичне неједнакости, коју би природа могла развити међу људима; и тако ови, ако би и могли бити неједаки у снази и у дару, постају уговором сви једнаки у праву. Под једнакошћу нетреба разумети да су сви савршено (абсолутно) једнаки у снази и у богатству, него да се снага неизмеће у насиље, и да се никада неупотреби другаче, него по закону, и, даље, да никоји грађанин небуде толико богат, да би другога могао купити, ни толико сирома да би се морао продати. Богаштина и убожарство јесу једнако опасни обштему добру: из прве излазе подпомагачи тираније, а из другога тирани; између богаштине и убожарства увек се прави пазар са јавном слободом: богаштина ову купује, а сиромаштво је продаје.. Под неваљалим владама једнакост јесте само привидна и уображена: она неслужи ни за што друго, него само да би одржала сиромаха у убожарству, а богаташа у његовоме злоупотребљењу. У ствари закони јесу вазда од користи онима који што имају, а од штете онима који ништа немају. Дакле и друштвено стање јесте од користи за људе само онда, кад они сви што имају, и кад ниједан од њих ништа сувише нема.. Само обшта воља треба да управља силама државе, у цели за коју је држава установљена, а та цељ јесте обште добро. Ако противпост личних интереса чини да се морају оснивати друштва, сагласност тих истих интереса даје могућности да се друштва оснују.

Ако неби било ничега у чему би сви лични интереси сагласни били, неби могло бити никаква друштва. Само у ономе што сви лични интереси као заједничко имају, само у обштем интересу друштву треба владе и управе... Суверенство, које значи извршивање обше воље, неможе се никад отуђити; а суверен, што је само друштво, може бити представљен једино собом, власт се може преносити, а воља неможе.. Чим би који народ просто обећао да ће се некоме покоравати, он би се тиме већ раздружио, и престао бити народ: чим један почне господарити, нема више суверена, и одмах се политично тело распада.“ — Руссо, који хоће да се уговором оснује друштвено стање, тај исти Руссо тврди да закон природе стоји над законом друштва. „Што је добро — вели он, — и што одговара реду, то јесте тако по самој природи ствари, а то независи од људског уговора. Сва правда долази од Бога. Бог је једини извор правде. Али, кад би ми умели с неба правду примати, нама неби требало ни владе ни закона. Без сумње има неке обште правде, која извире из самога разума; али да би се та правда допустила међу нама; она треба да буде узајмна. Са људскога погледа на ствари, у недостатку природног освештања, закони правде јесу заман међу људима... Нужни су дакле уговори и закони, да би се сјединила правда са дужностима, и да би се правда на свој предмет довела.“

Оснивајући права и дужности на уговору и закону, а не на природи човечијој, Руссо их излаже игри случаја, и осуђује их да се мењају као што се уговори и закони мењају.

Бабев, Француски комуниста, (1764. † 1797.) проповедаше савршену (абсолутну) једнакост међу људима, и заједнину имаовине и добара на основу једнакости. Његово умовање своди се на ово: „Природа је свакоме човеку дала једнако право на уживање свију добара. Земља

није ничија, а производи земље јесу свачији. У природноме стању јачи и неваљали ударају често на једнакост; друштво је позвано да је брани, и да сарадњом свију умножи обште уживање. Природа је свакоме задала дужност да ради. Нико се неможе извући из посла, а да тиме нескриви. Радња и уживање треба да буду заједнички. Кад један пада под теретом рада, па опет нема ништа, а други ништа неради, па опет плива у изобиљу: то је угњетавање. Нико није могао приграбити искључиво добра земље, или производе радиности, а да тиме није скривио. У правоме друштву нетреба да буде ни богаташа ни сиромаха. Богаташи који неће да се одреку сувишнога на корист сиромасима, јесу непријатељи народа. Сва добра што се налазе у једној држави, сачињавају собственост народа. Народ једини има право да та добра раздаје на употребљење и на уживање.“ Умствујући тако, Бабев иште „да се народ прогласи за јединог властника свега земљишта државног.“ „Више се неможе трпети — наставља он, — да огромна већина ради, а неколицина да благује. Лична радња треба да се прогласи за јавно звање, па да се законом уреди. Грађани нека се поделе на разреде, и нека се послови међу њима у равној мери поделе. Неугодне послове нека сви по реду раде. Друштвена власт треба да се повери јавним званичницима. који ће бити дужни: да целокупно производство у равнотежу доводе; да опредељују покрет саобраћаја (циркулације), и спољашње трговине; да бдију да се међу грађанима у једнакој мери поделе обшти производи, који би у јавне магазе сабрани били. Свако богословско препирање треба да се сасвим забрани. Да се укине свака плата. Да небуде никаквих привилегија у просвети, никаква првенства на умном и моралном пољу. Никаква права, па и права даровитости нетреба да буде противу строге једнакости људи. Међу овима да се неправи ни-

каква друга разлика, него само разлика по годинама, и разлика између мушкиња и женскиња. Почем сви људи имају исте потребе и исте способности, то за све њих да буде и једнако васпитање и једнака храна. Сва људска знања, сва наука да се сведе на ово: да се учи читати, писати и рачунати; даље, да се уче основни појмови лоћике, да би се умело као што треба мислити; и најпосле, да се уче закони, топографија и статистика республике. Такав би био програм заједничког васпитања. То ограничење знања било би најпоузданије јемство за друштвену једнакост, па наравно и штампа неби смела ништа више него само то нудити, или тражити."

Са својих начела Бабев беше на гласу у време Француске револуције. У то време он издаваше јавни лист (најпре Le Correspondant Picard, а доцније Le Tribun du peuple са подписом Caius Grachus), и проповедаше савршену једнакост, уверавајући да ће се скоро подићи республика основана на једнакости и на заједнини какву он проповедаше. У исто време он управљаше и дружином (клубом) „једнаких", или „Бабувиста", па у договору са својим друговима Дартеом и Буонароттијем, а средством тајне пропаганде, спреми заверу, противу ондашњег устава. У своме прогласу Бабувисте говораху: „Француска револуција јесте само претеча другој већој револуцији, која ће бити последња." Да би утешили и подигли сиромахе, они говораху „да се сиромаси одену о трошку республике, и да се сместе у домове богаташа, а овима да се остави у њиховоме дому само онолико места, колико им је за становање неодољиво нужно." За остварење свог програма Бабувисте искаху сву власт у своје руке. А „докле се једнакост неуведе, да се суверенска власт — говораху они — непредаје народу другачије, него све мало по мало, и према напредовању нарави. Колико ће времена требати да би се спремио преображај,

којим ће се једнакост увести, то се неможе унапред опредeлити.“ И за све то неопредељено време усталачки одбор Бабувиста задржао би, наравно, своју диктаторску власт! Влада (директорија) противу које завера управљена беше, похвата за времена заверенике, и преда их суду. Пред судом Бабев се бранио свечано, као човек од убеђења и од срца; али му недопустише да и своја начела изложи и разложи. Пресуда се изрече противу завереника. Бабев и Дартеј буду осуђени на смрт; али они усред суда сами себе ножем прободу, те их издишуће однесу на губилиште, да би и пресуду над њима извршили (1797).

Да се све воље на једнаку меру сведу; да се све памети изједначе, па било да се неке подуже, а неке пократе; да се све потребе, све науке, све вештине, накратко сви људи и све ствари на један калуп метну, као што Бабувисте шћаху: то је заблуда о самој природи човечијој. Природа та јесте у главноме, истина, за све људе једнака; али способности и дарови што је сачињавају, пису на сваког човека једнако размерени. Заблуда Бабувиста јесте и што они предпостављају да је њихов програм савршена истина, па хоће да га непосредно остваре, било да се и диктатуром послуже. Одевати сиромахе о трошку државе, и размештати их у домове богаташа, то може само за време сиромасима помоћи. Али, да би се ови за са свагда избавили од голотиње и глади, треба радити, да се њихова производна и привредна способност и снага ојачају толико, да њихова привреда и њихово производство држи равнотежу њиховим потребама и трошковима. Што се тиче диктаторске власти, коју Бабувисте за себе траже, питање је: зар једнакост незначи: да свако сам себе опредељава, да свако сам над собом влада и управља, да је свако господар од себе и цељ себи самоме, а нико никоме оруђе и подлога? Па

кад то једнакост значи, онда по коме преврату појмова, да се неколицини остави диктаторска власт, те да они над свима другима господаре?! Где су сви једнаки, ту само општа свест и општа воља имају над свима владати и управљати. —

Социјалистички писаоци 19. столећа привукли су особиту пажњу на стање радника, и покренули управо нову струју мисли на широкоме пољу друштвених питања; вредно је да их за себе промотримо.

V.

Из философије 18. столећа и Американске и Француске револуције развила се свест о слободи човека као о природној основи друштвеног живота и напредка. Задахнута том свешћу наука политичне економије (којој А. Смис, Скотлендски писац, у другој половини 18. столећа основу постави) заступаше и на пољу радиности начело личне слободе и слободне конкуренције. Али, социјалистички писаоци огласише рат томе начелу.

Први који озбиљно изиђе противу начела слободне конкуренције, беше Шарло Симонде де Сисмонди (рођен у Женеви, у Швајцарској, али пореклом из Италије; живео од 1773—1842). Он је провео више година у Инглеској, и ту му је пала у очи грдна противност између богаташа, који у великом изобиљу живе, и сиромаха, који се у крајњем убожарству даве. Њему се чињаше да напредак радиности служи на корист само некима, а не свима; он истраживаше одкуд то долази, и мишљаше да је нашао извор злу у рђавоме уређењу радиности. По њему конкуренција обара све ниже плату радника; а машине, за које банке дају капитала, чине да се радници све мање траже. Отуда жалосно стање радника у цивилизованим земљама. Обште благостање, као што он доказиваше, зависи од равнотеже у множењу

људи и прихода; а почем конкуренција и машине из дана у дан смањују приход радника: друштво иде све на ближе својој пропасти, којој се већ на све стране знаци показују. Ти знаци јесу: конкуренција са својим бездушним четама; смањивање радничке плате; каишарлуци у трговини, неваљалост производа, ђумручки ратови, криумчарство, и сва зла што их ово доноси. Описујући жалосно стање радника, Сисмонди признаваше (у своме спису Nouveaux principes d' économie politique) да незна управо како да се једнакост и правда у свету остваре. Али њему се ипак приписује, да је први расветлио друштвена зла која се гомилају у фабричким земљама, да је пробудио озбиљнију пажњу на стање радника, и покренуо мисао да напредујуће богатство постаје од праве користи само кад га уживају сви који раде на производству његовом.

Као у одзиву на критику коју је Сисмонди управио противу владајућих друштвених одношаја, развила се систематична опозиција против ових, опозиција која хоће да се у политично-економноме, па и по целоме друштвеноме свету све из основа промени, све на другој, сасвим новој, основи уреди. Та опозиција означаваше се час именом социјализма, а час именом комунизма, докле се најпосле непоче правити разлика између тих имена, као што смо напред напоменули. Први покретачи опозиције беху: Роберт О'н, Сен-Симон и Фурие.

Роберт О'н (R. Owen) Инглески социјалиста (1771. † 1858.), учествоваше у предузећу и управи великих радионица, па постави себи задатак, да поправи несретно стање радника. У Новом Ланарку, у Скотлендској, оснује он једну радионицу за упредање памука; па склони ту све раднике, да се по начелу једнакости удруже у једну задругу под именом сарадничког удружења (co-operative association). Да би преобразио нарави радника,

који огрезаваху у љењост и друге пороке, Р. О'н пропише строга правила за њих, и одреди казан за оне који неби хтели као што треба владати се. На тај начин он успе, да уведе ред међу радницима, и да их на вредноћу навикне. А да би се и дух штедљивости међу њима пробудио, буду установљене магазе из којих ће се радницима све што им за живот треба, најјевтиније и у најбољој каквоћи продавати. Више од 2000 душа беху у Новом Ланарку 16 година под очинском управом О'на; а управи тој беше начело: „Свако добро дело награђује се само собом.“ Докле О'н беше у Н. Ланарку, све добро иђаше; ред владаше, радници беху вредни, и рађаху производно. Небројени путници и проматрачи походише О'нову радионицу, и изнеше на глас осниваоца њеног као човекољубца. Први успех пробуди у О'ну мисао, да покуша свој систем и на ширем пољу. Он мишљаше, да ће се и цео свет моћи усрећити оним, чиме се постиже неки ред и неко добро у једној радионици. У 1812. преда он јавности своју нову мисао о друштву (New views of society). То беше мисао о заједнини. Пре него што би се пресудно изјавио за заједнину, О'н покуша да јој на делу примера даде. У тој цели оде он у северну Америку, купи колонију Нову хармонију у Индијани, па на овој оснује задругу по начелу заједнине, у 1824. У 1827. врати се он у Инглеску, да ради за остварење своје мисли, и са својим ђацима, О'нитима, постане душа радничким задругама. Начела која је он у својим списима изразио, и која је покушавао да на делу оствари, дају се свести на ово: Да се укине неједнакост, па да се уведе заједнина међу људима који живе у друштву. О'н је живо изложио махне и недостатке друштва оваквога као што је, а особиту грдну провалу између богаташа и сиромаха. По њему да би се досадање зло искоренило, треба да се друштво из темеља преобрази. Ту он сву бригу своди само

на оно што је на земљи, а одбацује све што се о небу уображава. У једноме прогласу своме, он жестоко удара на све верозаконе, доказујући да они само на зло служе. Он неће ни верозакона, ни брака, ни фамилије, ни собствености у друштву. Човек, као што он мисли, није створен да сам собом влада и управља, него је игра неодољивих догађаја. Добро и зло, и све у човеку и међу људима, има се приписати закону природе и догађаја. Човеку нестоји до воље какав ће бити: добар или рђав, паметан или непаметан, васпитан или неваспитан, карактером снажан или слаб, телесно јак или нејак. Кад је то тако, онда човек неможе имати ни заслуге ни кривице; кад ништа његовом вољом небива; онда и никакве одговорности на њему нема, па и никакве награде и никакве казни неможе бити. Људе и друштва треба пустити нека иду за својом судбом, удаљујући од њих све што би могло донети зло, а припомажући свему што би на добро излазило. Нико ни на што да се непринуђава и недражи; доброчинство треба да замени и законе, и наравн, и владу, и војску и тамнице. Своје мишљење о народној привреди изложио је укратко О'н у једној посланици, коју је управио на представнике савезних сила на конгресу Аахенском. (Address to the sovereigns of the holy-alliance, united in congress at Aix-la-Chapelle 1818.) Ту он доказује, да се од неколико година механична снага производства неизмерно умножила, више него што је нужно да би се задовољиле потребе свију људи на земљи. Али зло је у овоме: нема никаква реда у производењу и у деоби добара; а томе је конкуренција крива. На место конкуренције треба да се уведе јединство интереса. О'н разлаже, даље, како сувишност у производству чини да радници остану без посла и без плате, и да усред изобилности падну у грозно убожарство. Томе злу може се учинити крај ако се све уреди тако, да се механич-

ком радњом припомогне ручној радњи, а не да се ова оном замене, остављајући раднике без сигурна хлеба. О'н предлаже да се средством прилога оснивају пољско-привредне и занатлијске задруге, које би се оснивале на јединству производства и уживања (консомације).

Покушаји О'нови неуродише жељеним плодом. Чим је он отишао из Новог Ланарка, ту се опет све на старо повратило. У Америци, у коју је два пута ишао, набрзо је његова установа огрезла у све оне махне и пороке, у које огрезаваху и Европске радионице. Установа та изметула се у сами неред, чим је О'н у Скотлендску отишао; она се морала најпосле сасвим продати некоме Немцу Раппу. Неуспев' на практичном пољу, О'н се трођаше да средством штампе и јавног збора, и путовањем рашири своју мисао. Он прође скоро целу Европу, али свугде се осведочи, да је, ако не сасвим немогућно, а оно — бар врло тешко остварити начела, која је проповедао, но која је у животу и сам унеколико порицао. Тако н. пр. он је проповедао да човек ни за што није одговоран, почем ништа његовом вољом не бива; а у својим радионицама ипак је одређивао казни, и све је на строгој дисциплини оснивао!

Сен-Симон и Фурие беху покретачи социјалистичких тежња у Француској, у почетку овог столећа.

Гроф Хенриј Сен-Симон (1760. † 1825) беше с почетка војник, и бораше се у рату за независност Америке (1779). Доцније напусти војничку службу, да би се посветио радњи око „усавршавања друштвеног живота“ „Нисам ја створен за војника, говораше он, него сам позван да изучавам развитак човечијег духа, па да радим за усавршање друштвеног живота.“ Он тежаше да преобрази друштвени ред, науку и радиност. У тој тежњи дружио се и правио свезе са ученим људима, путовао по Немачкој, по Инглеској и по Италији, сабирао искуства

и писао књите, које у први мах мало одзива налазаху. Он задобије неколико одликованих ученика, тако: А. Тиера, А. Конта, О. Родрига, Базара, Анфантена и др. Он оснује индустријалну школу, у цели да се науком и индустријом поправи судба човештва, а особито сиромаха, којих највише на броју има. Његови ученици, познати под именом Сен-Симониста, саставише једну задругу, која даровито развијаше социјалистичка начела таконазв. сенсимонизма. Своје социјалистичке мисли почео је С. Симон у 1803. јавности предавати. С почетка он само наговешћиваше начела, која доцније развијаше. У спису о преображају Европског друштва, што је са својим учеником А. Тиери у 1814. на свет издао (Réorganisation de la société européenne, ou de la nécessité es des moyens de rassembler les peuples de l' Europe en un seul corps politique, en conservant à chacun sa nationalité. Par Henri Saint Simon et Augustin Thierry, son élève, 2-e edition. 1814. Paris), он саветује Европским народима да уведу парлиментарну владу, и да установе један Европски парлименат за обште Европске послове. Тако би сви Европски народи сачињавали једно велико политично тело, а сваки би задржао своју народност. У 1819. С. Симон издаде своју чувену броширу Parabole, из које следеће изводимо:

„Да замислимо, вели се у тој брошири, да Француска изгуби у један мах својих набољих педесет физичара, својих најбољих педесет хемичара, својих најбољих педесет живописаца, архитекта, лекара, накратко својих најбољих 3000. вештака, научењака и занатлија. Као што ти људи сачињавају језгро производача, цвет друштва, у Француској, они јесу од веће користи својој земљи, него сви други Французи; они јој највише славе доносе, они највише ускоравају друштвени развитак и

напредак њен. Француској би требао најмање цео један нараштај, да би попунила жалосну празнину коју би јој направио такав губитак.

„Сад да замислимо да Француској остану сви одликовани научењаци, вештаци и занатлије, али да она има несрећу изгубити господу војводе и војводкиње своје, све високе дворјане, све државне министре, све маршале, све кардинале, све архиепископе, све владике, све игумане, и све протојереје, све полицајне старешине, све званичнике у министарствима, све судије, и још 10,000 собственика имаовине, најбогатијих међу онима који живе отмјено. Такав губитак ожалостио би Французе, јер они су добри те неби равнодушно гледали како у један мах толико саотечественика њихових нестаје, али тај губитак од 30,000 особа, за које се вели да су најважније у држави, неби био никакво зло за државу, јер, пре свега, било би врло лако попунити упразњена места. У Француској има их толико, који би били у стању извршивати званичне послове господина краљевог брата, и заузети места принчева и војвода. Замкови су пуни куртизана готових да заузму места високих дворјана; у војсци има их много који су онолико способни колико и данашњи маршали наши. Колико је трговачких агената који вреде колико и наши министри државни; колико администратора способнијих од наших полицајних старешина; колико адвоката онако способних као што су и наши судије; колико свештеника онолико способних колико и наши кардинали, наши архијепископи, наше владике, наши игумани, и наши протојереји! А што се тиче оних 10,000 собственика имаовине, њиховим наследницима неби требало учити како ће правити параде у својим салонима, па да у томе достигну своје старе.“

Потоњи списи С. Симона дају се свести на ово: да се укине властелински (феудални) и војени (милитарски)

систем; па да се уведе радничка (индустријална) влада, и да се управа општих интереса повери онима који су на пољу радиности најспособнији; најпосле, да се на место рада заплату уведе рад на основу удружења (travail sociétaire). С. Симон вероваше да ће нестати рата, а са ратом и свију оних зала за која се зна на пољу радиности. Та зла долазе поглавито отуда што човек човека као оруђе употребљује (l' exploitation de l' homme par l' homme). Човештво, представљено најнапреднијим друштвима, тежи удружењу свију људи, општем удружењу. Кад власти, које су опредељене да управљају човештвом, дођу до стања удружења, тада их неће моћи извршивати други, него они који буду најспособнији у науци, у вештини, и у радиности, као у трима великим гранама људске заједнине, друштвене целине. „Човечији род беше позван, вели С. Симон, да живи најпре под политичном и властелинском (феудалном) владом. Њему је суђено, да од политичне и војене владе пређе под административну и радничку (индустријалну) владу, пошто учини колико треба напредка у позитивним наукама и у радиности. Данашње време јесте време прелаза.“ С. Симон одбацивваше с почетка верозаконске идеје; али доцније мишљаше, да је верозакон битна потреба за човека. У своме спису Ново хришћанство доказиваше он, да су католицизам и протестантизам јереси, јер застрањују од братства, које треба да буде основа правој религији. По С. Симону требаше да се религији даде нов израз; али он умре пре него што определи какав да буде тај израз.

После смрти С. Симона његови ученици, Сен-Симонисте, трођаху се да допуне његове идеје. Они издаваху повремени спис, под називом Производача (Producteur), у цели да шире науку свога учитеља, примењујући је на потребе времена, и са неком штедњом, која

престаде после револуције од 1830. Сен-Симонисте задобише најнапредније писаоце за своја начела. Они тежаху да развију индустријалну снагу, и да побију уиеколико важност која се у оно време придаваше политичарским мајсторијама. Управо од тог доба опазила се мена на пољу штампе и јавног мнења у Француској; од тог доба почело се хватати рачуна рату, и одузимати маха војеним тежњама; од тог доба почело се увиђати да има људи и мимо богаташа и великаша, да има огромне гомиле радника, који имају право да буду законито представљени у друштву. У револуцији од 1830. Сен-Симонисте изиђоше на јавност са новим излогом Сен-Симонове доктрине (Exposition de la doctrine de Saint-Simon. Paris. 1830 et 1832), па захтеваху да се укине наследство, и да се грађани по способностима упореде.

„Сен-Симонисти, говораше се у томе спису, нећеду да се имаовина и добра поделе једнако међу све чланове друштва. Таква деоба била би веће насиље и несноснија неправда, него што је неједнака деоба која је уведена силом оружја и освојењем. Сен-Симонисти верују у природну неједнакост људи, и сматрају ту неједнакост као нужну за друштвени ред. Они одбацују заједнину добара; јер би та заједнина била јавна повреда једног од првих закона морала, који хоће да се свакоме даде положај по његовој способности, а свака способност да се награди по њеним делима. Али, баш по томе закону они ишту, да све повластице (привелегије) које се добијају самим рођењем, да се све те повластице без изузетка укину, па да се укине и наследство, као повластица која обухвата све друге, и која излази на то, да се повластице у друштву случајем деле међу оне, који хоћеју да их приграбе, и којих мало на броју има, а да они којих је бројем највише, остану као осуђени у незнању, у оскудици и убожарству. Сен-Симонисти ишту да се сви алати (оруђа рада), све

земље и сви капитали што данас сачињавају распачану собственост појединаца, употребе на основу удружења и онако како ће у радњи свакога бити изражена његова способност, и како ће имаовина свакоме његовим делима и његовом заслугом измерена бити. Сен-Симонисти неиду противу установе собствености, осим уколико ова осветшава лењост као повластицу за неколицину, повластицу да живе од туђе радње, и уколико она оставља случају како ће особе у друштву упоређене бити.“

У другоме једном спису Сен-Симонисти говораху:

„Друштво је састављено од лењиваца. Политика треба да тежи, да се стање радника морално, умно и физично поправи; а да лењиваца мало по мало нестане. Средство противу лењиваца јесте: да се укину све повластице што се рођењем добијају; а да би се радници подигли, треба их упоредити по њиховој способности, а награђивати по њиховим делима. (á chacun sa capacité, à chaque capacité ses oeuvres).

Сен-Симонисти нису наглили да једним махом преобразе друштво. Они говораху да треба све мало по мало, измереним кораком, напред помицати се, а нису хтели да се с места укине повластица наследности. Они предлагаху, да се наследство укине најпре у споредној линији са даљим степенима сродства, да би се духови и неосетно навикли на пресудније реформе. Они искаху да се порез смањује у оној мери, у којој се државни приходи укидањем наследства множе. Државне приходе опредељиваху они: на подпомагање радиности, на просецање и грађење друмова, на прокопавање канала, на оснивање школа, и на друге обште потребе народа. Својим листовима они живо учествоваху у питању о реформама, које беше покренула јулијска револуција (1830), а особито у питању о државној благајни, о јавним грађевинама, о банкама, о удружењу, о пауперизму. Уобште се признаје

да су они многе важне идеје покренули. Њима се приписује, да су тежњама данашњег века дали правац који радиности води, правац „индустријални.“ Узносећи радиност они су привукли јавну пажњу на стање радника, према коме су „виши кругови“ тако дуго немарни били. Њихова учена разлагања о банкама, о кредиту на залогу, о бољем уређењу јавне просвете, о домовима за находчад, припомогла су напредку науке о народној привреди.

Сен-Симонисте покушаваху да и на делу покажу, како треба ценити рад и радиност. Они се беху повукли на брда око села Менилмонтана, да би дали примера онаквоме уређењу друштва, какво проповедаху. Ту и најодличнији научењаци, хемици, техници, писаоци и др. рађаху и најпростије, кухинске и домаће послове, у наточ начелу деобе у радњи.

Усвојив начело: „Свакоме по својој способности, свакој способности по својим делима“, Сен-Симонисте изазваше питање: ко да оцењује способности и дела, ко да одређује посао свакоме по његовој способности, и да размера награду свакој способности по њеној заслузи. Неби-ли они који би узели на себе да послове и производе радње деле, морали бити непогрешиви, увиђавни и непристрастни, тако да непадну ни у какву заблуду, да неучине никаву неправду? Неби-ли њихова оцена и пресуда морала изражавати највишу (суверенску) власт?

Сен-Симонизам хтео би да реши та питања смешавањем духовне и светске власти у рукама једнога старешине који би се звао отац, а био би над свима (Père-suprême). Деоба власти на светску и на духовну била би, по Сен-Симонистима, извор нереда. Подељено између два начела, верозаконског и грађанског, човештво троши своју снагу у борби. Борба та треба да престане; светска и духовна власт треба да се споје у истим рукама,

а не да неки управљају душом а други телом. Деоба власти узрок је што се телесни живот вечито жртвује. Калуђерски живот, одрицање од света и од земаљског уживања, донела је деоба човека на дух и на тело. Досадањој борби треба да се учини крај спојењем утицаја и власти. На место једнога папе, или цара, треба да се прогласи један отац, у коме би се сјединиле две власти. Друштво нека се подели на троје: на учење људе, на вештаке, и на индустријалце, или раднике; а управа да се повери највећим научењацима, највећим вештацима, највећим индустријалцима. Ти носиоци власти нетреба да се уводе у звање; они ће сами осетити своју снагу, па и свој положај нека сами заузму. Човештво ће их признати на њиховоме делу. У осталом нову свезу друштва нетреба да сачињава страх, него оданост и љубав: кад би се они који су најмилији ставили друштву на чело, чланови друштва би се по оданости и по љубави међу собом упоређивали. Тако би се направио као неки ланац положаја (јерархија), и све би најприродније ишло: сваки би по својој способности свој положај заузео, а свака способност била би награђена по мери својих дела, своје заслуге. Цело човештво представљало би само једну фамилију, а цела земља само једно поље, које би се сраћивало заједнички и са вољом, и са кога би се производи делили међу разне сараднике, по некоме закону размеравајуће правде, закону који би остављао све на расположење онима који су најспособнији и најмилији. Накратко, политично папинство, које би као суверенска власт располагало са положајем и судбом свију који у друштву живе: то је на што излази поповање о спојењу светске и духовне власти. Пошто се на такво поповање одао, Сен-Симонизам није се више сматрао као школа, него као нека црква. Од 1830—1833. Сен-Симонисте покушаваху да на делу потврде што су поповали. Они ор-

ганизоваше храмове, и привлачише својим придикама небројене слушаоце, богаташе и сиромахе; они имађаху и вечерње састанке и беседе, на које се такође много света стицаше. Проповедајући да се нетреба одрицати телесног уживања и светске насладе, они се најпосле изјавише и за таконазв. ослобођење меса, или за еманципацију жена, што на делу излазаше на заједнину жена. Њихови покушаји за „ослобођење меса“ посташе предмет јавне одвратности и јавног осуђивања. То изиђе на видик нарочито кад се између двојице познатијих Сен-Симониста поведе борба: у којој један од њих, човек ожењен, доказиваше да у фамилији свако дете треба да познаје свога оца, а други, неожењен, тврђаше да је мати једина позвана да каже ко је отац детету. Прешло беше већ као у пословицу да Сен-Симонисте немају деце, него да имају малих.“

Својом претераношћу и разузданошћу Сен-Симонисте дадоше изговора и маха јавној власти, да им ова позатвара храмове и салоне, и да их почне гонити као нарушаче јевнога реда и мира. А озбиљнији свет немогаше да појми, одкуд да се учени заступници и браниоци радиности изметну у прозелите политичног папинства, и у оскврњаче фамилијарне светиње!

Франсоа-Мари-Шарло Фурие (1772. † 1837.), Француски социјалиста, васпитан за трговину, беше агенат разних трговачких кућа, и као такав путоваше по унутрашњости Француске, по Немачкој и по Холандији. Он се зарана посвети умовању о уређењу друштва, а у 1808. преда јавности своју „Теорију четири покрета (Théorie des quatre mouvements etc.) Четири покрета о којима он умоваше, беху: покрет социјалан, покрет животињски, покрет органичан, покрет материјалан. Под социјалним покретом разумеваше он законе по којима је Бог разне друштвене склопове (ме-

ханизме) у свету уредио, и у свезу поставио. Животињски покрет појимаше он као скуп закона по којима је провиђење поделило страсти и нагоне међу створењима у свету. Органичан покрет значаше, по њему, скуп закона по којима је творац света поделио својства, облике, боје и укусе стварима. А под материјалнним покретом разумеваше он законе гравитације. Он живо критиковаше постојеће друштвено стање, и осуђиваше пороке, заплете, и противуречности што у друштву владају. По Фурију људско друштво јесте на рђавоме путу већ од пет иљада година; философи заводе свет на стидне странпутице наука, моралност и политика прошлих векова огрезавају у занос и несмисленост. Сен-Симон и О'н јесу шарлатани. Судба друштва само се научном револуцијом решити може. Фурие узима на себе, несамо да у науци ред уведе, него и да све одношаје човека преобрази, и да унапред и подробно определи како ће се друштво кретати. Под именом „страсног привлачења" он замишља неки сталан, општи и једини закон од кога би сва људска радња зависила. То беше тек зачетак оне мисли, којој се Фурије посветио. У својим потоњим списима он развијаше даље своју мисао; а ми ћемо овде да је укратко изложимо.

Човек је створен — по Фуриу — да би сретно живио. Права срећа састоји се тек у задовољењу страсти. Да има много страсти и много средстава за њихово задовољење: то је срећа за човека. Човек треба да иде само за оним чему га његова собствена природа вуче. Од свију оних философијских измишљаја што се називају дужности, ниједан нестоји у свези са природом; дужност долази од људи, а привлачење од Бога. Треба изучавати привлачење, саму природу, без обзира на дужност. Ако у друштву, оваквоме као што је, небива добро него зло, кад се људи својим страстима предаду, то доказује само да је друштво рђаво уређено. Питање је: како да се нађе

друштвени облик, у коме би свако привлачење свака страст човека била сасвим задовољена. Ту пре свега треба разчланити привлачење. Кад се привлачење разчлани, излази на видело, да се човечије страсти дају свести на дванаест главних, које се дају представити у три одељка. У први одељак долазе ових пет страсти: укус, осећање (додиром), вид, слух, мирис. Други одељак има четири сроћавајуће страсти, које свезују људе међу собом и теже да их доведу у задруге; те страсти јесу: пријатељство, љубав, фамилијарност (чуство родитељско), славољубље (које тежи да удружи људе, да их састави у задруге). Трећи одељак броји три страсти; ове су: кабалиста (страст која наводи на сплетку, која љуби саревњивост, неслогу и раздор), папилона (страст која љуби промену, мењање уживања), и композита (слепо усхићење које долази кад се више задовољења сједине). Уједињено задовољење свију тих страсти доноси унитизам, чуство обштег сродства, као што бела боја постаје кад се све боје у једно прикупе. — У данашњем стању друштва човек није сретан, јер су занемарене и као осуђене три битне страсти његове, и то оне које друштвени механизам у основу покрећу, а то су: композита, папиллона и кабалиста. Композита тежи удружењу људи у небројене задруге, у којима би сви у радњи уједињени били, и у којима би усхићење извирало из уједињења многостручних усиљавања. Да би се та страст задовољила дружине треба да буду уређене на струке (series), од којих би свака обухватила неки опредељен број задруга које раде једнаке или сродне послове, или стручних задруга. Разне струке треба да буду упоређене међу собом. кабалиста, или страст интриге, саревњивости, такмице, треба такође да буде задовољена. Струке и задруге треба да саревнују, т. ј. да се уреде и распореде онако, како ће бити саревњивости и надметања међу разним задругама

једне исте струке, па и међу разним деловима једне исте задруге. Струка крушкара н. пр. састојала би се из неколико задруга, од којих би свака производила извесну врсту крушака. Међу тим задругама саревњивост би се увела; свака би хтела давати најбоље производе, и радња би се развила онако живо, као што се у данашњем друштву ни појмити неможе. Најпосле, страст палиллона хоће да човек може често мењати свој посао, а да небуде задуго ограничен на један исти рад. Задруге и струке треба дакле уредити онако, како ће сваки човек бити члан више задруга и више струка у исто време, и како ће сваки, чим га који посао умори, моћи оставити тај посао и струку у којој он ради, па отићи на нов посао у другој задрузи и у другој струци. Тако би нестало монотоније рада; кад би се непрестано од једног посла на други прелазило, сваки би са живом вољом радио.

Да би се све то остварило, нужно је овакво уређење друштва:

Радници да се удружују у обштине (фаланге), које би бројиле свака по 1800 чланова (људи, жена и деце сваког века).

Свака обштина да се подели на задруге и струке, и да заједнички срађује по једну квадр. миљу земље.

Живљење да буде такође заједничко. Свака обштина да станује у једноме пространоме дому, који ће се звати фаланстера. Дом тај да буде најпријатније и најугодније распоређен и уређен, и да се у њему разне струке радиности у исто време раде.

Свака обштина бројила би по 8—10 струка, свака струка по 24—32 задруге, свака задруга по 7—9 особа. У фаланстери свака фамилија имала би свој стан за себе, према своме стању. Виспитање било би заједничко већ од рођења. Деца би се зарана уводила у свакојаке послове, да би се све способности развиле. Свака фаланстера имала

би своју берзу, свој телеграф, свој театор; улице би јој стаклом покривене биле, зими би се грејале. Имаовина била би заједничка. Вредност сваке фаланстере и њеног земљишта била би представљена акцијама; имаоци акција делили би користи по мери њихова капитала. Који би били заједно удружени, звали би се другови (sociétaires).

Поред таквог уређења развила би се жива радња; а заједничким живљењем и трошењем много би се заштедило. И тако које живљом радњом, које повећаном штедњом би се три пута више производило, него што се иначе производи, те би и сваки могао да по вољи живи и благује.

Што би се произвело, то би се делило овако: једна трећина сматрала би се као дивиденда на капитал, па би припадала собственицима фаланстере; пет дванајестина рачунале би се на радњу; а једна четвртина на даровитост (на таленат).

Сваки човек могао би у производењу тројако учествовати: као капиталиста, као радник, и као способан (капацитет). Али и простим радницима била би ујамчена нека мера уживања (минимум консумције).

У уживању (консумцији) сваки би учествовао по мери дивиденде на коју би право имао. Било би трпеза, станова и уживања разне врсте; сваки би трошио према своме приходу, а просто разрачуњавање сваке године било би довољно да се свакоме определи његово стање и његов положај.

Свака фаланстера производила би оно што најбоље одговара природи њене земље и климе, а фаланстере разних делова света, давале би једна другој у размену своје производе, према узајмној потреби. А установиле би се још и радничке војске, које би ходиле по свету те извршивале велике послове од обште користи.

Накратко, обштине би се држале у свези разменом производа и федеративним уређењем, које би се ширило цели свет.

Тако би се дошло до обште, светске сагласности (хармоније). Страсти би се узајмно довеле у сагласност, те би им се могао дати слободан развитак, а да се нема бојати никаква сукоба. Слободном игром страсти, свакоме би се рад и уживање омилели толико, да би и од сна закидао времена на она многострука задовољства, којих би у фаланстери било.

Пошто би се једном постигла сагласност на земљи, ту би се све по примеру друштва преобразило. И свирепа животиња поставила би се човеку на услугу. Стихије би се преиначиле. Неби било више ни велике ладноће, ни велике топлоте. Један светао венац, као онај око Сатурна, и северна светлост учинили би да се и на полусима може живети. Цела земља би се сраћивала. Подигле би се нове вароши са својим главним местима и са својом средсредном вароши. Фурие означује и старешине, од инарка, или општинског старешине, па до омнарка, или цара планете.

Такав је у крупним цртама систем Фуриев.

Друштвено уређење сводило би се у осталоме на ово:

Све струке и све задруге уредиле би се онако, како ће се направити једна средсреда (центрум) и два краја, или крила. Тако у једној задрузи од 7 особа, три особе сачињаваље би средсреду, а по две крајње крила. Средсреда би представљала општи карактер задруге, страст или радњу која сачињава тај карактер. А крајеви представљали би опозиције, противности што би у општем карактеру биле. Између крајева било би саревњивости, надметања; средсреда би одржавала равнотежу, и тако би се увело јединство међу различностима. Такав распоред дао би се применити на све задруге, ма колико чланова да би која имала; па и на струке. Само у задругама које много чланова броје, морале би се правити нове струке и пододељења, али вазда по истоме начелу. Тако

свако крило би се и само делило на средсреду и на два нова крила, и т. д.

Уређење друштва стоји у тесној свези са оним што се струка зове; оно се понекад и само назива струка.

Све ствари које су сличне, али које се ипак разликују, дају се поделити на струке, и упоредити. Начелу упоређења (на струке) Фурие приписује велику важност, и поставља га за основу свему уређењу друштва.

По своме обштем начелу упоређења, друштво може да буде савршено тек под условом, да се ниједна жеља човечија неостави неиспуњена, да се свако чуство подпуно развије. С друге стране, жеље и страсти јесу нужне покретачице друштвеног уређења (организације), тако да то уређење неби могло усавршати се, ако би се и једна једина од тих покретачица занемарила. Питање је дакле: како да се подмиривањем сваке страсти, ма како се она појавила, и радњом неког механизма, који би у исти мах обухватио све страсти и њихове начине, дође до свеколиког задовољења у свакој струци. Механизам који би допуштао да се све страсти задовоље, и нужност да се отвори слободно поље свима страстима, били би основа свему фаланстеријскоме уређењу.

Фурие хоће да организација друштва буде подпуна (интегрална), хоће да се сви тачкови механизма у један мах у радњу поставе. Он виче на моралисте што осуђују ову или ону страст људску, те ломе покретачице друштвеног механизма. Он устаје и противу идеје једнакости коју револуционари проповедају. Свакојака неједнакост сачињава једну од главних покретачица људске радње; разлике у положају, у власти и утицају, у имаовини јесу неодољиво нужне за покретање фаланстеријског механизма.

Свој друштвени механизам Фурие нецрта у појединости; он пише саме одломке, понеки делови израђени су брижљиво, али целине нигде нема.

Он каже н. пр. да се фаланстера има поделити на 16 племена упоређених по годинама века; вели даље, да се индустријски послови деле на седморо: на домаће, на пољско-привредне, на рукоделске, на трговачке, на просветне, на научне и на лепе вештине. Али некаже како да се ти послови даље поделе. Накратко, све за што предпоставља да би се постигло фаланстеријском организацијом, све то он живо описује, али нигде ништа неразјашњује и недоказује. Он непрестано тврди, да је усвојио методу природних наука, да излаже законе које је сама природа написала. Међутим, његово умовање о прошлости и о будућности света застрањује далеко од сваког научног правца. Може-ли бити што противније науци, него мислити да се прошлост без историје знати може, или да се будућност даје предсказати, а да се ни на што стално неоснива. А да је Фурие тако мислио, доказује његово пророковање: да ће свет трајати 80.000 година, да ће за 40,000 година ићи напред, а за 40,000 назад; да му има 7000. година; да је досада био у детињству; да ће из детињства прећи у младост, па онда у зрелост, када ће и вршак среће достићи; затим, да ће почети опадати.... Он преповедаше, даље, да је Бог створио 16 сојева људи, и то 9 у староме свету, а 7 у Америци; и да сви ти људи стоје под законом јединства и обште сличности . .“ —

После Јулијске револуције (од 1830). у Француској беше Буопаротти међу радницима пробудио наново комунистичке идеје Бабева, које, премда нешто умереније, прихвати Е. Кабе.

Е. Кабе (1788—1857) одликоваше се као адвокат у политичним парницама; доцније, као посланик на народној скупштини; и најпосле, као писац, особито својом историјом Француске револуције, својом историјом револуције од 1830. и својим журналном Le Populaire. Своје социјалистичке мисли развио је он погла-

вито у своме спису пут по Икарији (1842). где као у неком философијском роману, по примеру Т. Мора, описује неко уображено друштво, названо Икарија; даље у спису: прави комунизам (1847.), и у разним чланцима свога журнала. Мисли Кабеове дају се свести на ово:

„Човек је по природи усавршив, доброћудан и дружеван; срећу којој тежи, може он наћи само у једнакости и у братству са другим људима. Приватна собственост, и оно што се на њој у друштву оснива, неслаже се са остварењем и утврђењем једнакости и братства. Једнакост, и братство само се заједнином утврдити могу, заједнином имаовине, која обухвата и заједничко васпитање и заједничку привреду, али која неизкључује државу као грађанску и верозаконску установу, ни фамилију и цивилизацију.

Кабе имађаше своју особиту школу, и рађаше сам собом за остварење својих мисли. Са неким једномишљеницима својим оде он у Америку, те у Тексасу, на обалама Црвене Реке, а доцније и у вароши Нову, у Иллиноасу покуша да на делу изведе свој систем заједнине. Али у своме предузећу наиђе на многе сметње; уз то се заплете и у жестоке спорове са својим ученицима, па и у скандалозне парнице. Његов систем заједнине брзо се распаде, и он се мораде вратити у Француску, где у самоћи и у тугу живот заврши.

Комунистичке идеје нашле су практична поља у северној Америци, у средини верозаконске задруге Мормона, коју је основао неки Џон Смис. Задруга та подигла је у 1846., на јужном крају великог Сланог језера (Salt Lake) и на северном крају језера Уте, комунистичку задругу, која се бујно развила, тако да се 1850. могла уврстити у велики республикански савез Америке, као нова државица, под именом: Ута. У тој населбини влада заједнина добара; али у недрима њеним шири се и многоженство.

Ево како један од савремених писаца, (Немац I. I. Richter, у својој књизи: Bilder aus den Vereinigten Staaten. Zürich, 1874) говори о Мормонској задрузи:

„Долина Сланог језера беше, пре него што се Мормони на њој настанише, један део велике пусте просторије . . . . По неколико сахата води сад гвоздени пут кроз ту жалосну пустињу; а на обалама река, језера и потока што се овде и онде указују, расти богатији биљни свет . . . Мормони учинили су ту први покушај; а њихови успеси у култури неплодне земље нису никако страни њиховој науци, која их са целим светом у противност доводи. Основна мисао њихове науке даје се свести на прости позив човека да ради. По њима, основа живота јесте рад, и то рад у пољу и занат. То је жртва којом се човек, по закону и по слову Божијем, очишћава од греха и доводи до мира. Оснивајући живот на раду, Мормони успевају и онде, где други не би могли ни да се одрже. Међутим, треба знати да рад није оно што Мормоне доводи у противност са другим светом, него су то неке социјалне и политичне установе њихове.

„Кад се мормонизам у својим појединостима промотри, постаје јасно, да он тежи космополитском уједињену свију народа и верозакона заступљених у республиканском савезу Америке. Из Американске республике црпи он високо ценење рада и једнакост свију; од Индијана и од старог завета примио је многоженство (полигамију) и теократијски деспотизам; а од данашњег хришћанства, веру у једног личног Бога и у личну бесмртност. Али, са республиком неда се ујединити теократија, ни са хришћанством многоженство; и потоме су то слабе стране мормонизма; тиме он сеје у себи самоме клице неслоге, непријатељства и пропасти . . . . .

„Као што сами тврде, Мормони су изабрали од свију верозакона што им се најбоље чинило, и тако скрпили

нов верозакон. На тај начин дошли су они и до полигамије. Ова је за њих као неко одкровење Божије, и као неки саставан део њиховог верозакона. Но сви немају права да имају по више жена, него само неки, на које се излије особита милост с неба, неба које говори на уста старешине Мормонског. Полигамију бране Мормони као услов за брзо расплођење њихово. Као за углед другима старешина и његових дванајест апостола имају сваки бар по три жене, и њихово уважење у друштву мери се поглавито величином њихових фамилија. Један богати трговац, кад су га запитали колико деце има, није могао одговорити на то, докле није загледао у једну књигу, у коју је децу своју пописао био.

„Полигамија недоводи Мормоне само са другим светом у противност, него и са собом самима. Ту као да непоможе много ни изговор, да је та установа одкровење Божије. А тиме што је она милост за неке, а није право једнако за све, долази она у противност са начелом једнакости, без кога мормонизам једва обстати може. С тога су многи већ почели остављати нови верозакон; а други; ако још неостављају тај верозакон, бар се боре противу полигамије. Жена Ц. Смиса, оснивача мормонизма која је још жива, говори отворено да полигамија није никакво одкровење Божије, него је измишљотина људска. Четири сина Ц. Смиса, такође доказују да полигамија није никакав благосов Божији. А жене уобште јесу противне тој установи. Да Мормонке нису сретне, то потврђује свако ко их је видео. Оне су робиње куће, њихов утицај нешири се даље од куће; у друштву их никако нема, а притисак од кога оне страдају, огледа се и с поља, на њиховом лицу, и у њиховоме понашању.

„Својим патријархалним и деспотичним уређењем Мормони такође су у противности са Американском республи-
У њих држава и црква нису растављене, него су

једно исто; а старешина (председник) државе уједно је и врховни поглавар цркве. Са таквим уређењем тешко да ће они моћи обстати у республиканском савезу Америке, који се на противним начелима оснива...“

За раширење комунистичких идеја радило се и у Немачкој. Ту се може споменути особито радња Шнајдера Вајтлинга. Овај је предао јавности више списа (међу којима и Garantien der Harmonie und Freiheit, 1841). Он беше успео, да и међу Немачким и Швајцарским радницама састави тајне комунистичке задруге; но ове је полицајна власт растерала.

Докле се у Америци и у Немачкој без државне подпоре предузимаху комунистачки покушаји, у Француској дошло се на мисао, да се помоћу државном споје и остваре Сен-Симонистичке и Фуриове идеје.

Ту се на првом месту може споменути Луи-Блан (рођен 1813; живи и данас). Овај је своје социјалистичке мисли изложио у књизи о организацији рада, коју је 1845. издао. По њему, на пољу радиности ништа није уређено као што би требало; а слободна конкуренција служи као извор свију зала. Влада је позвана да води сву бригу о уређењу радиности. А ево како Л. Блан мисли да би требало радиност уредити:

Држава треба да о своме трошку подигне друштвене радионице, над којима ће влада управљати, и које ће у свима гранама радиности конкурисати са приватним предузимачима, тако да ови буду принуђени напустити своју радњу. Државне радионице биле би једна с другом у свези и узајмности, тако да би добитак једне накнађивао губитак друге. Свака радионица бирала би сама своје старешине; а за рад плаћало би се свакоме раднику по начелу једнакости. На просто, организација рада какву Л. Блан предлаже, јесте у ствари комунистичка. Радионице које би држава оснивала, и које би под вла-

дином управом стојале, подизале би се о заједничком трошку свију који порез плаћају. Ако би се оне оснажиле толико, да би збиља утукле приватне предузимаче, онда шта друго да би се на развалама приватних предузећа ширило, него државна предузећа? То Л. Блан и сам потврђује, речима: „који би од предузимача рђавог стања били, па би понудили држави да она одкупи њихово предузеће, ми им унапред одговарамо: држава ће примити вашу понуду, и даће вам добру накнаду. Али, накнада та неможе се добити из извора садашњости, јер ови нису обилни, него се она у изворима будућности тражити мора. Држава ће вам, дакле, издати обвезнице, које ће бити ујамчене залогом вредности одкупљених предузећа, и које ће се исплаћивати годишњим одплатама, или амортизацијом.“

У 1848. Феубруарска револуција покрену и на практичном пољу социјално питање, које се дотле само теорично претресаше. У тој револуцији ишло се на ово: да се Француска привредно, политично и у свакој струци друштвеног живота преобрази, тако да и радници, и који ништа немају (пролетаријат), могу заступити своје интересе наспрам буржоазије. Да би се спремио прелаз новоме друштвеноме стању, Л. Блан, као члан привремене владе у Паризу, уведе конференције, на којима се претресаше и питање о праву на рад (droit du travail), које још Фуриева школа покренула беше. Питање то буде изнето и пред народну скупштину (од 1848.), и ова одлучи, да се одреди „један сталан одбор који ће се звати владин одбор за раднике, и који ће имати особити позив да се брине о судби радника.“ Предлагало се у исто време, да се установи народна банка, која ће учинити да извори и кредит државе буду на услузи грађанима, те да установе слободног кредита, које су капиталисте подигли, постану непотребне и да падну. Још се

предлагало: да се уведу и примерна пољска добра; да се слободно удруживање привредника подпомаже из државне благајне, и т. д. Влада озбиљно рађаше да оствари мисли Л. Блана; кредитске и радничке установе; банке, друштва за осигурање и гвоздене путове, све то она шћаше да доведе под државну власт и управу. Али, њени покушаји неуродише жељеним плодом. „Друштвене радионице“, што под утицајем државе беху организоване као „народне радионице“, посташе прибежиште, несамо за раднике који противу своје воље без рада остајаху, него и за оне који из лењости тражаху да о трошку државе пландују, или да друштвени покрет распаљују. Растројив' приватне радионице, држава изазове савез међу онима који свога рачуна у староме стању ствари налазаху. Савез тај развије све силе своје противу демократије. Држава сама неимаћаше ни готових новаца, ни кредита, да би и најмању цену платила за оно што све шћаше да у своје руке узме. Немајући капитала, она немогаше ни посла дати свима који без посла остајаху. Тако се број безпослених људи за кратко време знатно умножи (у самоме Паризу износаше он 110,000—120,000). Безпослени радници узрујаше Париз и Француску. Народна скупштина нађе се принуђена одлучити, да се народне радионице укину. Но то само припоможе да из обште забуне на пољу радиности букне устанак (у Јуну 1848). Генералу Кавењаку испаде за руком да угуши тај устанак; а угушење тог устанка значаше уједно и победу буржоазије над радницима.

Начелу „државног ауторитета“, по коме се све од владине иницијативе очекује, противуставио је Прудон начело анархије.

Прудон (1809—1864) беше најпре радник у типографији, па од простог радника постаде писац и публициста. Као писац указа се он на пољу јавности у 1840.

А од 1848. беше једно за другим главни уредник ових листова: Le Représentant du Peuple; Le Peuple; La Voix du Peuple; Le Peuple de 1850. Главно питање беше му: како да сви људи у друштву дођу до једнаког стања, а да се нежртвује слобода. У одговру на то питање, он доказиваше да човештво треба да обори три тиранина, па да дође до слободе и једнакости. Та три тиранина јесу: Бог, владалац и капитал. Философија решава питање о Богу; Француска ревулуција (од 1789.) оборила је владаоца; а он (Прудон) отвара борбу противу капитала. Међу првим његовим списима одликоваше се овај: Шта је собственост (Qu'est-ce que la propriété). Прудон доказиваше да је собственост крађа („La propriété, c'est le vol"). „По коме праву присваја човек себи земљу коју није сам створио, но коју је од природе на поклон добио?" Тако пита Прудон, па наставља: „Ко има право захтевати да му се плати за уживање земље, коју није човек направио? Коме да се плати аренда на земљу? Производачу земље без сумње. А ко је направио земљу? Бог. Кад је тако, онда одступи собствениче! — Али, Бог који је створио земљу, непродаје ју, него поклања; а кад ју поклања, он неправи разлике између човека и човека. Одкуд дакле да се са некима од његових синова поступа као са рођеном децом, а са другима као са пасторчадима? Одкуд да буду неједнаког стања људи, који су створени да буду једнаки?.. Да радник узме себи плодове рада, то разумем; али да собственост производа доноси собом и собственост земље, то непојимам. Зар онај рибар, који у истој води и са исте обале уме да улови више рибе него други, зар тај рибар да због своје умешности постане собственик и воде у којој лови? Зар се вештина лоћца икада сматрала и као право собствености на дивљач ове или оне области?.. Земља и њена производна својства недолазе од човечије

радње, па је само злоупотребљење (узурпација) кад се та земља и њена природна плодовитост у искључиву собсвеност узимају. Такво злоупотребљење указује се особито у облику права на ренту или аренду, што арендатор, као привредник, плаћа собственику, који није привредник.“ Ето по каквоме разлогу Прудон изриче да је собственост крађа.

Означив' капитал наротито новцем, Прудон доказује: да интерес који се узима на позајмљене новце, јесте онако исто неправедан, као и аренда која се на земљу узима. Капитал по себи, т. ј. без радње, јесте непроизводан. Дакле и капиталиста који узима неки део производа, под изговором добитка на капиталу, закида то неправедно од заслуге радника, који једини производи. Тако радник мора као трошач да свој собствени производ опет купује, и то много скупље него што га је продао. Отуд убожарство с једне, а изјелиштво (параситизам) с друге стране. Правда зна само за производе радње, који треба да се дају у размену једно за друго, а по пачелу равне вредности. Ту Прудон уображава неку општу и једнаку тарифу за услуге, или послове, и за производе, па цену посљедњих мери бројем часова који се проведу око производења. Неједнакост у способности и у снази разних радника долази, по Прудону, од рђавог упоређења, од рђавог друштвеног уређења, и што нема просвете. То стање, та неједнакост одржава се повластицама собственика и капиталиста. Пошто би се једном уништили узроци измајсторисане неједнакости, сама слобода би учинила да буде све више једнакости. Ту неби било нужно да држава посредује; државно посредовање вазда гњечи слободу. Да би било једнакости и правде, треба оборити државу, па вратити се ан-архији, т. ј. одсуству владе. Једнакост услуга би се остварила, или би јој се најближе дошло, кад би се уредило да услуге буду узајмне, и кад

би се оне осигурале. Да би се рента на земљу и интерес на капитал укинули, треба организовати безплатан кредит. А до безплатна кредита дошло би се, ако би се установиле банке, које би на место звечећих новаца употребиле и у обрт пустиле знаке што представљају новац, али што у себи немају вредности, те се без интереса у зајам давати могу.

У августу 1848. Прудон поднесе народној скупштини предлог да се установи народна банка, која би припомогла остварењу његове идеје; али тај предлог небуде усвојен. У 1850. Прудон покушаваше да задобије трговце, фабриканте и капиталисте за оснивање народне банке по његовом предлогу; али и тај покушај заман прође, почем се неуписа више акција него само за 16,000 франака!

У своме последњем спису о собствености (Théorie de la propriété), који је после његове смрти јавности предан, Прудон сам побија што је пре о собствености писао. „Данашња собственост, вели он, може се сматрати као триумф слободе. Слобода је направила ту собственост, али не, као што се на први мах чини, противу права, него по неком разлогу вишем од права... Собственост јесте нешто обште, ако не у садашњем стању ствари, а оно бар у тежњи. Она се неможе уништити; законодавац је пре или после освештати мора. Она је ускршавала из свога пепела као феникс, кадгод је револуцијом била потрвена. Она се у сва времена постављала као противност касте, као гарантија слободе, а ја би рекао као отеловљење правде.“

У реду познатијих Француских социјалиста нашега века можемо споменути и П. Леру (рођеног 1798.) И овај беше најпре слагач у типографији. Своје социјалистичке мисли почео је он развијати под заставом Сен-Симизма; али, пошто се покренуло питање о еманципацији

жена, остави он ту заставу, и почне самостално радити. Управо у Новој Енциклопедији, коју 1834. Карно и Ј. Рејнод почеше издавати, предао се Леру подпунијем умовању о философији, о верозакону и о друштву. Његово мишљење о друштву беше исказано у чланку о једнакости у „Новој Енциклопедији“, одакле је доцније и за себе прештампан. Ту се вели од прилике: Има једно друштво у коме се неможе учинити кривица, а да се непадне под строгост казненог закона и у руке жандарма: то су сиромаси. А има друго једно друштво у коме се може учинити скоро свако злочинство, а да се непадне под строгост казненог закона, или бар да се нема бојати тог закона: то су богаташи. Правда је слепо и наказно чудовиште . . . Један човек из народа хоће да добије више, него што износи плата коју би поштено заслужити могао; ту му неостаје ништа друго, него да краде; као крадљивца одма га ухвате, затворе, суде и осуде на робију. Једноме лопову богаташу, лопову високог реда, судба другаче на руку иде; он ради свој посао сасвим по вољи; он украде 100,000 франака лакше него што сиромашак украде један сў (10 пара). Промотрите збиља шта и како високи редови раде, и до каквих добитака они долазе. Ту нема скоро ни једнога посла у коме неби владала превара, у коме ова неби била обична, као неко правило, па опет се та превара пролази без казни . . . Али, да-ли се злочиначка разузданост у вишим редовима ограничава на саму превару вешто маскову? Не, могућност да се учини свака кривица расти свугде у размеру богатсва; иза бедема злата могу се све страсти без казни задовољити . . . Од времена на време одкрије се и понеко од оних злочина што их чине високи редови; али и тада нађе их се који доказују да нетреба дати да та брука јавно пуца, јер такви примери убијају у народу веру, коју треба да има у моралност оних што вла-

дају, и јер би се изобличавањем људи из „високога реда“ друштво бајаги само компромитовало. Частно друштво које би само од лажи живело!.. Једнакост закона који одређује казни, таква као што се она данас појима, неслужи ни за што друго, него само да покрије и сакрије жалосну неједнакост... Тиме што је само проглашена, а није остварена једнакост, народ је све изгубио. Јер чим је оборена преграда која је растављала кућу сиромаха од куће богаташа, отворена су сиромашка врата корупцији. Богаташи обично неузимају своје жене из реда сиромаха, али често узимају они љубазнице (maitresses) из тога реда. Ту су двојако подли: прво што рачунају на богатство оних, које из реда богаташа узимају за жене; а друго што рачунају на убожарство оних, које из реда сиромаха узимају за љубазнице. Па и само право једнакости у љубави, овако као што је признато, постаје средство за корупцију. Сирота девојчица од незнатна порекла, знала је некад бар да се неможе удати за племића и за богаташа; а данас како да му неби веровала кад јој се он заклиње? Преварена правом једнакости у љубави, младост се предаје бури својих страсти. Девојке из народа траже да удадбом изиђу из свога стана, па врло често налазе срамоту на место удадбе, богатство и луксус занесу им памет, те изгубе из вида љубав и брак. А што се тиче богаташких младића, они немају више уздрживости, пошто им је „једнакост“ приближила, и као у пљен предала све женскиње. „Једнакост“ их позива да сиђу са своје „висине“, као што и женске позива да се „подижу“ над својим стањем. Они се дакле сретају, али не у љубави. Вичете на раскалашан жавот, и питате одкуд он долази; долази од данашње, т. ј. од лажне једнакости.... Та једнакост доноси међу осталим и ужасан намет на сиромахе, а за подпору раскалашности. Атињани, кад Криту данак плаћаху, шиљаху сваке године неки број девојчица

грозноме чудовишту (минотавру); у нас сиромаси такав исти данак плаћају. Одкуда излазе, питам ја, оне несретнице, које и после осамнајест столећа хришћанства обнављају међу нама оно, што старовечно робство и раскалашност идолополонства имађаху као најнечистије и најгнусније? Оне излазе из самога народа; то је данак што га народ плаћа."

П. Леру неограничава се на само критиковање данашњег друштва, него иде и даље. У предлогу о демократијскоме и друштвеноме уставу (Projet de constitution democratique et sociale), што га је 1848. јавности предао, излаже он како би требало друштво уредити. Његов систем друштвеног уређења обухвата философију, верозакон, друштвену и политичну економију. У својој философији П. Леру непризнаје разлику између душе и тела; он жртвује личност друштву, лични разум и личну вољу обштој вољи. — У вероисповеди он огрезава у празноверицу; верује да душа из једног тела, по смрти овога, прелази у друго; па верује и у тајну силу бројева. Човек, који је створен на земљи, није опредељен ни за који други свет. Да вечито мења облик, за то је душа опредељена. — У друштвеној економији и у политици он се у начелу подупире на Сен-Симонизам; а тежи једнакости чак до анархије. По њему Француска би требало да се подели на мала самостална друштва. Фамилија, отачбана и собственост нека у начелу остану; али треба да се сасвим другачије уреде. П. Леру напомиње: како се данашња отачбина дели на оне који владају, и на оне над којима се влада, или на владу и на народ; даље, како се фамилија дели на родитеље и на децу; и најпосле, како собственост прави провалу између богаташа и сиромаха. То троје напомиње он, па тврди да се отуда шири тројаки деспотизам: деспотизам владаоца над народом; оца над фамилијом; богаташа над

сиромасима. Да би се томе тројаком деспотизму крај учинио, отачбина, фамилија и собственост треба да се преобразе и уреде онако, како неће служити за угњетавање, него за развитак и усавршавање човека. А то ће се постићи, ако фамилија небуде правила собственике, ни отачбина поданике, ни собственост властите господаре; другим речима: ако небуде каста ни у отачбини, ни у фамилији, ни у собствености. —

У 1850. беше састављено у Француској тајно друштво Марианна, коме циљ беше да преврне друштвени ред ствари. Програм тога друштва своћаше се на ово: да се собственост укине; да се фамилија преобрази, тако да се сва деца државним трошком издржавају и васпитају; да се укине стајаћа, или редовна војска; да се из народне благајне ни на који верозакон ништа нетроши. Друштво беше организовано за устанак, и његови чланови полагаху заклетву, да ће у свако доба бити спремни да пођу куд им њихове старешине заповеде. Главна управа беше у рукама једног револуционог одбора у Лондону; а у самој Француској друштво у сваком департману имаћаше свој одбор. После залудних револуционих покушаја (у 1851., 1853., 1854., 1855., 1856. и 1857.) Марианна буде растурена, тако да од 1859. то друштво недаје од себе више никаква знака живота.

У Немачкој, у покрету ед 1848. радници и занатлије искаху од владе заштиту противу фабричке индустрије. У Берлину скупштина радника покрену мисао о братском удружењу свију Немачких радника. Удружењу томе био би на челу један главни одбор, који би у Липисци становао. У први мах мисао о удружењу ненађе много одзива код радника; а и полиција сметаше остварењу те мисли. Међутим, социјални положај радника и малих занатлија постаде предмет живље бриге на пољу практичних реформа. Ту се поглавито могу споменути

радничке задруге за које је дао мисао Шулце Делиш у 1849, и које се оснивају на начелу: помози сам себи, или начелу самопомоћи. У 1863. дао је Ласал нов правац радничком покрету. По Ласалу радници нису у стању да сами себи помогну, него тек помоћу државе могу они своју судбу на боље окренути. Држава, као удружење у великоме, треба да помогне радницима, да саставе фабричке и предузимачке задруге; а помоћиће им, ако буде јамчила за интерес на капитале који се морају узети у зајам, ради оснивања тих задруга. Народ је властан, да путем јавног и непосредног гласања опуномоћи државу за такву подпору. У томе духу беше основано друштво Немачких радника, са главним одбором у Липисци, под председништвом самога Ласала. Но по смрти овога друштво то распадне се на више табора.

У Словена има народних установа које се могу означити као социјалистичке. Таква је задруга, у Срба и у јужних Словена уобште, уколико она представља заједнину имаовине, привреде и живота; таква општина Словенска; такве радничке задруге у Русији, што се означују и као „ходеће општине“.[1]) На те старинске установе позивају се Словенски социјалисте, особито Руски и Пољски, као на основу за друштвени преображај; а о њима су разни Словенски, па и Србски писаоци већ толико писали, и оне су у Словенском и у Србском свету толико познате, да није нужно, да их овде ближе излажемо.

VI.

Европски научењаци који су по Хини путовали, дознали су да се социјалистичке тежње и по далеком Истоку шире. Међу осталим Л. М. де Карне описује (у Revue

[1]) В. Гласник Српског ученог друштва, књига XXXIV, стр. 133—138.

des deux mondes, од 15. Јануара, 1870). неко тајно социјалистичко друштво коме је у Хини у траг ушао, и које се зове Пе-лиен-ћао. А Шерцер, који је, са још неким ученим путницима, пре 10 година на Аустријској фрегати „Новари“ бродио око света, докучио је да међу Хинезима у Сингапорима има небројених социјалистичких друштава. Њему је испало за руком да набави себи диплому члана једнога од тих друштава, које се зове Тинтехуј, или Братски савез неба и земље. Као што у тој дипломи пише, друштво Тинте-хуј сматра да је позвано вишњом силом, да учини крај жалосној противности која влада између богаташа и сиромаха. Оно вели: „Који су моћни и силни на овоме свету, рађају се и умиру онако исто, као и они који су несретни, угњетени и сиромашни; сви људи јесу браћа. Бог неће да милиони људи робују као осуђени неколицини. Никада небо, које је отац, и земља, која је мати, нису дали неколицини привилегију да из гордости прождиру оно, од чега би живели толико милиона браће њихове. Одкуда долази богатство моћних и силних? Једино од рада и зноја множине. Сунце са својим благим зрацима, земља са својим неисцрпивим изворима блага, свет са својим радостима, све је то заједничко добро, које нетреба оставити неколицини, него које треба међу све једнако поделити. Доћиће време кад ће престати страдање и угњетавање. Да би то време што пре дошло, ваља се удружити па живо и добро радити. Посао је огроман и тежак; али, треба знати, да без борбе и битке нема победе и ослобођења. Покрети и устанци који би дошли пре времена, били би од штете. Нека се велика већина становника, по варошима и по областима, закуне да ће се братски удруживати, па ће старо друштво у прашину распасти, те ће се на ралинама старог реда ствари, подићи нови ред. Сретно домство благосиљаће гробове оних, који га буду осло-

бодили од робских ланаца голотиње и сиротиње, што се шире у староме, поквареноме друштву.“

Такве социјалистичке тежње нису нове у Хини; оне се ту шире од најстаријих времена. Већ у 2. столећу после Хр. било је у Хини социјалистичког покрета. А у 11. столећу неки Онанг-иган-хе покушаваше да оствари неки систем, по коме би земља припадала држави, као заједничка имаовина; а држава би делила семе, распоређивала усеве, утврђивала тарифе и плате, уништавала сиромаштво и убожарство, ако би могла. Пошто су у својој спољашњој изјави наишле на одпор власти, који нису могле сломити, социјалистичке тежње пребегле су тајним друштвима, у којима се и данас гаје и шире.

VII.

Из разних социјалистичких система и школа што их је од прошлости наследила, испреда садашњост небројене „нове“ планове и узоре за уређење друштва, све под фирмом савременог социјалног (друштвеног) питања. Што је мање сагласности у системима и школама небројених „очева и учитеља“ социјализма, што мање могућности да се из свију тих система и школа нешто обште изведе: тим шире поље за игру у образења, па тим и садашњост неизцрпивија у новим плановима за усређење света.

Сводећи социјално питање поглавито на борбу између богатства и сиромаштва, између капитала и рада, данашњи социјалисте доказују: да лична собственост земље није основана на правди; да није право узимати интерес на капитал; да сваки човек има једнако право да употреби земљу и друга оруђа производства; да сваки рад има једнаку вредност; да нетреба да буде ни богаташа ни сиромаха; да су једнакост и узајмност друштвени закон. Стање радника јесте особита брига њихова. На пољу

радности направило се као неко властелинство, тако да радници само робују богаташима. Радници раде дан и ноћ у нездравим радионицама, па једва имају колико да непиру од глади. Сви привредни и друштвени односаји иду на руку само богаташима, који се крвавим знојем радника гоје. Цело данашње друштво треба из основа да се обори, па да се на развалинама његовим ново подигне.

Да наведемо неколико примера како они сами то све тврде.

„Ми непримамо друштво такво као што је данас уређено, говораше социјалиста Бруен на јавном збору радника у Базелу (1869.): непримамо друштво: које сва добра и све користи предаје у руке неколицини привилегисаних, овлашћујући их да с тим по вољи располажу; у коме радник, доведен до робства, мора да за ниску цену продаје свој рад, па и себе самог; у коме они који дан и ноћ раде, једва до коре леба долазе, докле они којима они раде, могу да по вољи гомилају благо, и несамо да сами ништа непроизводе, него још и да другоме нееаду производити... Не, ми неможемо признати друштво које хоће да регулише рад по мери прилива и одлива у понуди и тражњи; друштво у коме је тако мало сретних, а тако много несретних. То друштво није изишло из утробе човештва. Неки говоре да је оно пакао на земљи, и то није неосновано.... Али усред данашњег жалосног стања, почиње се ширити нада, да ће се из развала старог друштва подићи ново друштво, које ће свакоме среће донети.. Први кораци већ су учињени, тиранија племића и тиранија поповштине и калуђерштине већ су сломљене; повластица што их племићи и свештеници имађаху, нестало је. Сад остаје још да се униште повластице бур- . Треба да се подигне друштво у коме ће сви .. треба да народ узме владу у своје собствене

У исто време Руски социјалиста Бакунин тврђаше ово: „у 1789. мањина средњег сталежа представљаше интересе Француске и света; она је учинила да овлада средњи сталеж. У име сиромаха (пролетариата) Бабев и његови пријатељи протестоваху противу господарства капитала. Ми само настављамо што је Бабев одпочео . . . Друштвени рад јесте основа личности; људи кад би живели усамљено, неби умели ни говорити ни мислити. Људи са веледухом, Галилеи, Њутони и др., неби могли ништа изумети, ништа одкрити, кад се неби подупирали на тековину старијих нараштаја. Има неко у кога има више памети него у Волтера, тај неко јесте цео свет. И највећи веледух, ако би живио у каквој пустињи од своје пете године, неби ништа, баш ништа сам произвео. Приватна собственост нити је кад била, нити је данас што друго, него лично присвајање друштвенога рада.“ По Бакунину земља и богатство припадају друштву. Дањашње политичко и правно стање није ништа друго, него освештавање и ујемчавање помоћу кога неколицина људи присвајају производе рада свију других. Сваки производни рад, јесте пре свега друштвени рад: производства може да буде само сједињавањем рада прошлих нараштаја са радом дањашњег нараштаја; а никада није било рада који би се могао назвати лични рад. Он хоће да се данашње политично, правно и цело друштвено стање обори, па да се сруше и све „народне и пределне државе“, а на место њихово да се подигне „међународна радничка држава.“

„Данашње друштво, вели Француски социјалиста Верморел, оснива се на плати, која није ништа друго, него преокренути облик робства, на коме се оснивало друштво старог и средњег века . . . Једнакост у друштву хоће да се производи дају за производе, т. ј. да сви раде, а да нико неможе искати да за њега други раде, осим под

условом да му рад за рад у равној вредности врати. Радња једнога човека вреди колико и радња другога. Нарочито у радњи људи треба да буду једнаки; један сахат рада једног зидара вреди колико и један сахат рада једног архитекта; један радни сахат занатлије, вреди колико и један радни сахат лекара, или адвоката; најпосле, један сахат рада ма кога од оних над којима се влада, вреди колико и један сахат рада онога који влада. На равној вредности рада треба да се оснива и друштвена једнакост. Данас рад зависи сасвим од капитала. Капитал је бедем друштеног деспотизма, на коме се темељи и политични деспотизам. Зло долази отуда, што капитал у рукама својих ималаца јесте производ туђег рада. Капитал, чедо рада, устаје на свога родитеља, па га ујармљује и цеди (експлоатује). То је неред из кога извиру све махне и сви недостатци нашег друштвеног уређења. Злоупотребљење капитала дошло је путем насиља и освојења, као и сваки деспотизам... Као што је друштво данас уређено, собственост се скоро никада неоснива на радњи оних који име собственика носе; она је скоро увек производ радње других људи. У многим случајима она извире из спекулације; а спекулација поставља игру на место радње, она често иде заједно са преваром, па се и смешава са овом.. Данашња спекулација остварује Прудонову реч „собственост је крађа..“ Друштво данашње оснива се на антагонизму и нереду; богатство оних који се сматрају за сретне у свету, оснива се на убожарству и на пропасти множине. Треба повратити узајамност (солидарност) која је услов друштвеној сагласности (хармонији), а повратићемо је ако уведемо једнакост.. Треба признати да слобода рада, као што је данас индустрија организована, неслужи ни за што друго, него само да заклони гнусно експлоато-
[illegible] радника, нарочито кад уз њу иде и слобода капи-
[illegible]. Слободна конкуренција јесте поље ограђено, на

коме се они који су везани и обезоружани предају онима који су добро наоружани. Да би капитал и радња могли поставити се у узајамне одношаје слободе, требало би да им се одношаји уреде на основу једнакости, требало би да се изврши економна револуција.. Друштвена једнакост може се остварити само организацијом рада. Друштвена организација, која обухвата и политичну организацију, треба да донесе и организацију рада. Сви социјалистички системи имају за предмет организацију рада; а овој ми постављамо за основу пре свега ово троје: 1) да сви буду дужни да раде; 2) да се раднику ујамчи подпуна вредност (интегралитет) производа његове радње; 3) да се призна да све радње имају равну вредност, па да се производи и услуге међу радницима дају у размену једно за друго по начелу једнаке вредности (équivalence des fonctions).“

На једноме јавноме састанку у Паризу социјалиста Шовиер говораше о данашњем уређењу радиности, па међу осталим рече: „Данас има две струке људи, неки узимају за себе девет десетина од прихода рада, а други само једну десетину; први троше и уживају, а сами нераде; други раде, али неуживају. Ови нигде ништа немају, а они имају изворе свега производства, имају земљу. Чим се родимо на свет, можемо запитати: је-ли земља створена за све, или само за неколицину. Ми стајемо на своје ноге, и питамо: чија је земља на којој стојимо. Некаквог собственика. Ми растимо, а као што немамо собствене имаовине, треба да радимо за собственика. Ми растимо даље..., па узимамо пушку у руке, те идемо да гинемо за одбрану неког собственика.“

„Ко ужива плодове земље“, пита социјалиста П. Мипк, па наставља: „Ужива-ли их радник који својим крвавим знојем земљу наплођава, или богаташ дембел, који по каванама своје злато и своје здравље арчи?

Зашто да ти плодови долазе ономе, који сам није радио ништа да би их произвео? Зашто да један вечито издире? Зашто да му други држи непрестано ногу за вратом, да га вечито држи као окована за грудву земље? — Зашто да један вазда само издире, а други вазда само да благује?..“

„Собственост је, вели Бомон, узрок нашој несрећи. Ми хоћемо да небуде више ни сиромаха ни богаташа; као што их је све један творац створио, тако хоћемо и да сви једнаки буду... Земља је безплатно дата човеку; онај који је уграбио земљу у собственост, отео ју је од свију других. Треба употребити сва средства да би се земља натраг добила, јер нико нема права да има сувише, кад други ни што им је најнужније немају.“

Пелл'рен тврди да „убожарство, робство и разврат-ност долазе отуда што радници морају да служе другима. Собственост се само у форми разликује од властелинства. Укинимо служење другоме, које нас унижава, и које освештава тиранију. Да нико више неслужи за плату. Да буде подпуна једнакост, без разлике снаге, дара и врлина, једнакост без деобе на редове и касте.“

„Треба укинути, додаје Дивал, овај остатак властелинства који се више незове племићство него буржоазија... Ми хоћемо да сви једнако буду награђени за свој рад... Хоћемо да се укине наследство, да се укине лична собственост, и капитал кога неможе да буде без радње. У 1848. проглашено је право на рад; ми проглашујемо да је радња дужност. Нека онај који ради, има шта да једе; али, онај који неради, да нема никаква права.“

На једноме јавноме збору у Паризу Брион излагаше социјалистички програм овако;

„1-во Рад јесте усиљавање које човек чини у својој ѳдини, да би оно што му је нужно за намирење поѳба, преображајем присвојио.

„2-го Друштвена средина јесте природна средина, усавршана на основу научног проматрања, и помоћу гомилања средстава производства која повећавају снагу човека, и која се означују именом оруђа или богатства.

3-ће У природној средини човек је слободан и одговоран за своја дела; али природа му безплатно даје средства за живот, по његовим природним способностима и његовим природним потребама. Да би човек био слободан и одговоран у друштвеној средини, друштво треба да му даде што му је за рад нужно, по способностима и потребама које као цивилизовани човек има; т. ј. он има право искати да се његова умност одгаји, развије и знањем наоружа, и да слободно располаже са оруђем што му је за рад нужно.

„4-то Помоћу којих средстава да се одговори тим правима, о теме се можевећати; али сама права јесу вечита (imprescriptibles), јер она представљају вечну властитост свакога на земљи на којој се друштво покреће, властитост која кад би се тражила за једног јединог грађанина, учинила би да друштва неможе бити.

„5-то У истини оруђа рада и богатство јесу у свакоме друштву у рукама неколицине. Отуд долази да онај који нема тих оруђа и тога богатства, неможе да развије своју умност и свој рад, него само колико то хоћеју они који оруђа рада и богатства у рукама имају, остављајући и њему нешто од његовог производа.

„6-то Такво стање ствари јесте одрицање права производства, права које је у самој природи човека, и одрицање највише идеје правде, која значи да се поштује свачије право, и која треба да буде основа свему друштву. Од тога стања ствари долазе сви нереди што сметају цивилизацији.

„7-мо Треба дакле да се изучавају економне основе, које служе за образовање и за одржавање гомила богат-

ства, и да се истражују средства помоћу којих да се мало по мало сви у богатству изједначе, тако како би сваки, имајући оруђа која су нужна за рад, и умно развит, могао слободно радити, остајући одговоран за све што ради, и вазда способан да ради сам (лично), или у друштву колективно, као што би нашао да ће му од користи бити.“

Ако се у начелу слажу, да се уведе једнакост имаовине и стања, данашњи социјалисте, као и они старијих времена, веома су подељени у питању: како да се пречисти друштвени рачун, и како да се у појединости изведе нови друштвени ред. Ту се међу њима показују све оне разлике које смо напред напоменули. Неки хоће да се стари ред ствари преким путем и на један мах збрише, а други да се мало по мало тај ред новим замене; неки хоће прави комунизам, а други ограничени комунизам; неки очекују све од друштвеног ауторитета, а други су за анархију; неки су узајамничари, а други колективисте, и т. д.

Несложни као што су, они често долазе међу собом до борбе, у којој се узајмно побијају и слабе. Да би се томе злу доскочило, и да би се у слози нашло снаге противу обштег противника, дошло се у последње време на мисао да се остави на страну оно што социјалисте међу собом дели, па да се покуша прикупити заједничку снагу око онога у чему се они слажу. Тако је планула жеља, да се састави „један програм за друштвене реформе“, програм што би у једно велико коло скупио све који би, ма и само издалека, по начелима сродни били. Да би се до таквог програма дошло, није се имало куд, него позајмити нешто од оне струје идеја, која под заставом слободе, једнакости и братства увиђавнији свет напред покреће, а то напредујућа демократска свест.

Тако је постала социјално-демократска партија.

VIII.

Ако старији социјалисте беху сведени на пропаганду школа, и ако у недрима саме буржоазије врбоваху своје присталице, социјално-демократска партија ударила је другим путем. Као што сама о себи говори, она се „неуправља ни по чијој глави, нити по систему какве школе, него иде корак по корак за социјално-економским фактима, а оснива се теорично и практично на колективном раду.“ На својој застави она је написала „борба сиромаха противу богаташа.“ Уз то је прогласила да хоће: да ослободи рад од силе капитала, радника од господарства капиталисте, оне који немају ништа од оних којима је имаовина и богатство у рукама, и које она буржоазијом назива; напросто: да збрише све сталежке повластице и разлике; да раскине све окове којима су радници привезани за богате предузимаче и капиталисте; да целу управу радиности преда у руке самим радницима; да уведе једнакост имаовине и стања.

На такав проглас пошло је социјално-демократској партији за руком, да задобије присталица скоро по свима земљама. А највише одзива налази она у оним крајевима Европе, где се капитали и оруђа производства усредсређују у рукама предузимача, господара великих радионица, шпекуланата, капиталиста и пољских ималаца, што се свугде у мањини налазе, и даље, где радници, који већину сачињавају, морају као осуђени да издиру у нездравим радионицима, немајући мира ни дању ни ноћу, па ипак морају да сиротују и гладују, зависећи робски од богаташа.

Као главно практично средство за остварење своје цели сматра социјално-демократска партија удружење радника, и то: 1) на пољу саме радиности, или таконазв. кооперативно удружење; 2) на пољу међународне узајмности, или међународно удружење („Интернационала“).

Кооперативно удружење треба да раднике, који су за себе немоћни, уједини онако како ће сарадњом (кооперацијом) свију сваки доћи до снаге и самосталности. Ту се поглавито мисли, да се капитал и радња сједине у рукама радника, те да ови сами за свој рачун као господари од себе и своје судбе раде, а да неморају више као најамници служити досададањим господарима капитала и предузећа. У тој цели састављају се задруге радника које мало по мало сабирају заштеде својих чланова, докле несаберу толико капитала да могу основати задружну, или заједничку радионицу, или производачку дружину. Задружне радионице, или производачке дружине, оснивају се на начелу: да је рад једнако право и једнака дужност за све чланове њихове. Оне саме управљају собом, и саме раде својим заједничким капиталом и помоћу заједничког кредита, а на корист свима члановима својим. Даље се састављају консумачка, или потрошачка друштва, која од самих произвођача купују у гомили производе што њиховим члановима требају, па их после овима „на ситно“ (колико коме треба) продају. Кад се радници удруже да на заједнички рачун, из прве руке и у већој мери набављају што им за живот треба, као: рану, огрев, одело и т. д., они тада наравно све то боље и јевтиније добити могу, него кад сваки од њих обашка, па још од „прекупаца“ купује што му треба. Још се удружују радници и за друге цели; тако они састављају друштва за узајмни кредит, која сабирају улоге и заштеде својих чланова у заједничку благајну, да би отуда свакоме коме затреба зајам давати могле; па онда, друштва која узимају под заједничку кирију магазе у које сваки члан своје производе и еспапе [illegible]стити може; друштва за заједничку набавку сировина [illegible] радници занатски прерађују; друштва за грађење [illegible]ничких домова за становање; друштва за узајмну

подпору у болести, у невољи и уобште за олакшање живота, и т. д.

Међународно удружење, или Интернационала, има да служи заједничком интересу радника разних земаља и целог света. Први покрет за међународно удружење радника дала су радничка друштва организована ради прекога одпора противу капиталиста и предузимача, друштва која недаду да се смањује радничка плата, или која изнуђавају да се ова повећа, и уобште да се поправи стање радника. Ту се радници договоре на сви у гомили прекину, обуставе посао у радионицама, и ни један неће да иде да ради, доклегод им се неда што ишту. Понекад се ту и до крвавог сукоба између радника и њихових господара дође. Прве радничке дружине за одпор, или, као што неки веле, за рат између рада и капитала, или између радника и њихових господара, организоване су у Инглеској (под именом Trade's-Unions). Ту радници већ од четрдесет и више година имају слободе да се удружују, да располажу својом радном снагом као и производачи својим производима, и занатлије својим еспапима. Друштва која су они на основу те слободе саставили броје већ више стотина иљада радника. Господари великих радионица беху се довили да доводе раднике из других места, па и раднике из других земаља, на место побуњених радника свога места, или своје земље. Да би се томе доскочило, дошло се на мисао да се удружење за одпор заједнички што даље рашири, тако да оно обухвати несамо све раднике једног истог места, него и све раднике једне исте земље, па и раднике разних земаља, и свега света. За време светског излога у Лондону у 1862. радници Француски пошљу тамо своје изасланике, да промотре разне гране радиности. Изасланици ти упознаду се ближе са радничким друштвима у Инглеској, и сагласе се о потреби узајмне подпоре. У септемвру 1864. на једноме

јавноме збору (митингу), у Лондону, који је сазван био да изјави симпатије за Пољску, и на коме беху скупљени радници разних народности, буде постављена основа за међународно удружење радника. Одреди се и одбор који ће саставити статуте, и који ће узети на себе главну управу за време, докле се неби састали радници на скупштину, која ће промотрити статут, па ако нађе да је добар и усвојити га, и уредити управу. Беше утврђено да одбор станује у Лондону, а скупштина да се сазове одма идуће, 1865. у Брисељу (у Белгији). Међутим изиђе у Белгији нов закон о бављењу странаца, поред кога се радници морадоше у 1865. ограничити на просту конференцију у Лондону. На тој конференцији буде одлучено, да се прва скупштина радника сазове 1866. у Женеву, у Швајцарској, а та скупштина да позна Европу са заједничким тежњама радника, да утврди статуте, да промисли како да се најбоље осигура заједничка будућност радника, и најпосле да избере главни одбор, који ће становати у Лондону, и који ће бити састављен од радничких представника разних народности. У септемвру 1866. прва скупштина радника отвори се у Женеви; на њој беху шесет изасланика Инглеских, Француских, Немачких, Белгијских и Италијанских радника. Ту се утврде статути скоро сасвим онакви какве беше предложио привремени главни раднички одбор у Лондону. Они се дају свести на ово:

1) Радници треба да се сами, својом собственом снагом ослободе.

2) Они треба да својом собственом снагом извојују једнака права и једнаке дужности за све, да оборе свако господарство које се оснива на сталежким привилегијама и монополима.

Привредном ослобођењу радника мора да буде подсваки политични покрет као средство. Јер отуда

што су радници привредно подчињени монополистичким имаоцима радних средстава, или извора живота, отуда долази сва друштвена несрећа, све духовно унижење и сва политична зависност, накратко сваки облик робства.

4) Досада се није могло успети да се радници ослободе, а то што није било узајмности (солидарности) између разних струка радиности у свакој земљи, ни братске свезе и слоге између радника разних земаља.

5) Ослобођење радника није ни мештанско (локално), ни народно питање, него је питање друштвено (социјално), које обухвата сва данашња друштва, но које може да се реши тек заједничком радњом напреднијих земаља, на теоричном и на практичном пољу.

6) Данашњи покрет радника, који се у индустријалним земљама Европе у једно исто време обновио, пробуђује с једне стране наду, али с друге опомиње, да се непадне у старе заблуде, него да се радне снаге, које досад без свезе беху, поставе у свезу, те да се све сложно покрећу.

7) Међународно удружење радника треба да се оснива на истини, на правди и на моралу; та начела треба да буду призната за све људе, без разлике расе, народности и вере.

8) Удружени радници треба да иште, да се грађанска и човечанска права признаду несамо њима, него и свакоме који испуњава своју дужност. Нема права без дужности, ни дужности без права.

У томе духу постало је међународно удружење, или Интернационала, као огњиште за саобштавање и заједничку радњу радничких задруга разних земаља. Члан Интернационале може да буде сваки који признаје и брани начела њена. Сваки тај члан плаћа по 10 сантима (20 пара, или 5 новчића) на годину, а за обште трошкове друштва. Интернационала држи сваке године своју ре-

довну скупштину, на којој се претресају друштвена (социјална) питања. Скупштина бира главни одбор, који ће извршивати одлуке њене. У том одбору морају бити представљене све земље, у којима Интернационала има својих чланова. Скупштина сваке године одређује где ће становати главни одбор; па опредељује и кад и где да се састане идућа скупштина. Главни одбор посредује саобштавање и свезу између радничких дружина разних земаља, тако да радници сваке земље могу свагда знати шта радници у другим земљама предузимају и раде. Исти одбор брине се, даље, да се друштвено стање Европе у разним земљама, у једно исто време и под заједничком управом проматра; да питања која би ово или оно радничко друштво у обштем интересу покренуло, и сва друга радничка друштва претресају; и да удружени радници буду готови, да сви сложно приступе делу кадгод би то затребало, н. пр. у случају каквог међународног спора.

Прва радничка скупштина у Женеви (од 1866.) није се ограничила на само прављење статута; она је протестовала противу деспотизма, ма у коме облику да би се овај ширио, и осудила стару политику која мржњу и непријатељство међу народе сеје. Она се, даље, сагласила да прво што се има учинити за ослобођење радника, јесте: да се њихова дневна радња сведе на мањи број часова, и да је у начелу доста. да они по осам часова на дан раде, а да се неда да они и ноћу раде, осим по изузетној нужди. Скупштина је осудила, и што жене и деца морају по фабрикама радити, јер то је узрок што се род човечији измеће и деморализује. Радничким друштвима у Инглеској (Trade's Unions) скупштина Интернационале пребациваше, да се сувише баве око непосредне борбе, докле би требало радити противу самог капиталистичког система, и спремати ослобођење свију радника, или свега радничкога света. За кооперативно удружење

скупштина се сагласила да га треба ширити међу радницима, али да Интернационали нетреба на себе узимати, да му она даје правац и облик. У питању о порезу скупштина се изјавила за непосредни порез, какав је у Невшателској республици (у Швајцарској). Најпосле, скупштина је позвала главни одбор да, помоћу извештаја разних радничких задруга, спреми статистику радиности, која би тачно излагала услове рада у свима земљама, па да ту статистику достави до знања свима радничким задругама.

Друга скупштина Интернационале држана је у Лозани (у Швајцарској) у септембру 1867.; на њој беше 71 изасланик радника Швајцарских, Инглеских, Француских, Италијанских и Немачких. Скупштина та изјави, међу осталим, да су радници дужни прихватити сваку идеју напредка, и радити за све што би радничком свету од користи било. Она се сагласи, да у данашњем стању радиности, у стању борбе, радници треба да се узајмно подмомажу у одбрани плате; али да је још виши позив њихов, да раде, да се сасвим „укине плата.“ Она, даље, усвоји идеју по којој васпитање за све треба да буде научно, стручно и производно, и по којој би требало установити радничку школу; држави она непризнаје право да тера децу у школу, осим ако отац фамилије неби био у стању да сам испуни своју дужност. Верозакон она сасвим искључује из система васпитања. Она изјави мишљење: да би за све добро било, и да би се снажно подпомогло јединство и братство народа, кад би се увео један општи (универзалан) језик и правопис; — даље, да држава нема никаквог вишег позива, него само да извршује законе за које грађани свој глас даду, и које ови признаду, и да тежи да она постане собственичка властница средстава за саобраћај, те да се уништи свемоћни монопол великих дружина (кумпанија); — да свакоме који

скриви, суде грађани изабрани општим гласом. Сматрајући политичну слободу као услов за друштвено васпитање народа, и за поправку стања сиромасима, скупштина се сагласи да сви чланови Интернационале, као и сви пријатељи мира и слободе треба заједнички да раде: да се за све народе признаду она вечна права, што их је Француска револуција од 1789. прогласила; даље да се укину стајаће војске, и да се одржава мир, те да се што пре дође до ослобођења радника, као и до основања савеза слободних држава у Европи.

Своју трећу скупштину држала је Интернационала у септембру 1868. у Белгији, у Брисељу. Ту се признало да је нужно и праведно, да се радници заједнички држе у борби између капитала и рада, али да се за то поставе извесна правила, те да сви у истој цели раде. Скупштина изјави жељу: да се, средством кооперативног удружења и помоћу узајмног кредита, задобију у руке радничке машине и сва друга оруђа рада; да се уведу јавна предавања за раднике; да се смањи број радних часова. Она се сагласи: да путови за саобраћај и шуме, па и земља, и рудници, и мајдани, и гвоздени путови треба да припадају народу; и да сваки члан Интернационале уђе у које кооперативно друштво.

Четврта скупштина Интернационале држаше се у Балу (у Швајцарској), у септемвру 1869. Скупштина та усвоји, међу осталим, ову одлуку: „Друштво има право да укине личну собственост земље, и да је претвори у заједничку или друштвену собственост. Скупштина Интернационале изјављује да је нужно да се то учини.“ Тој одлуци беху противни само четворица, од којих један заман предлагаше, да се на место ње усвоји ова одлука: „Да се сви уговори о аренди, о најму, о кирији и т. д. претворе у уговоре о одкупу.“ Са 32 противу 23 гласа скупштина и ову одлуку: „Право наследства треба да се са-

свим и радикално укине; а да се оно укине, то је неодољиво нужно за ослобођење рада.“ Брисељски радници, који недељаху то мишљење, предлагаху преко својих заступника: да се право наследства ограничи на извесне степене сродства, онако како ће се избећи свака неправичност, и како лично наследство неће служити ничему другоме него само напредку и моралности.

Такве су главније одлуке досадањих скупштина Интернационале.

Пета скупштина Интернационале требала је да се држи у Паризу 1870; али догађаји недадоше да се она састане. По програму који беше јавности предат, имала би та скупштина да већа међу осталим: о нужности да се се укине државни, или јавни, дуг; даље, како да се приватни собственост земље претвори у друштвену (социјалну) собственост; и најпосле, о условима кооперативног производства у размеру народном.

Демократско-социјална партија ради свим средствима да би се Интернационала организовала као нека војска, која се неби ограничавала на саму борбу противу капитала и буржоазије, него би посредовала у обштем покрету и на привредном и на политичном пољу. У тој цели води се брига, да се бројна снага Интернацијонале што знатније умножи, да њена начела усвоје све радничке дружине и сви радници, тако да ови сви у скупу сачињавају једно огромно, дисциплиновано тело, које ће под командом социјално-демократске партије сложним кораком напред ићи.

Понајживљу радњу развила је Интернацијонала у Швајцарској. Ту су јој Женева, Базел и Цирих главна огњишта; а листови: L' Égalité, Der Vorbote и Народно дело (на Руском) у Женеви, Le Progrès у Локлу, Der Demokrat у Базелу, La Solidarité у Невшатлу служе јој као органи.

У Америци радничке задруге, удружене под именом National Labour-Union (Народно удружење радника) одобриле су начела Интернационале; а као органи служе овој листови The Workingmen's-Advocate у Чикагу, и Die Arbeiter-Union у Новоме Јорку.

У Инглеској радничке задруге, које су под именом Trade's-Unions познате, такође су изјавиле се за начела Интернацијонале; а као орган ове познат је Лондонски лист The Bee-Hive.

У Белгији и у Холандији Интернационала је прилично заступљена; она има својих задруга у разним варошима, а пропаганди њеној служе ови листови: L' Internationale и La Réforme sociale у Брисљу, Le Mirabeau у Вервиру, Le Devoir у Лијежу, Werker у Анверсу; — De Volksblad у Амстердаму; De Werkman у Ротердаму.

У Немачкој радничке задруге, које се по смрти Ласала беху оделиле једна од друге, почеле су наново удруживати се под заставом Интернационале; опе имају и свој главни одбор, који у Липисци станује, и који у своме листу Volksstaat начела Интернацијонале развија.

У Француској разне занатлијске дружине биле су прихватиле начела Интернационале. Ова у самоме Паризу бројаше до 100,000 чланова; а Париски листови Le Travail и La Marseillaise беху јој органи. Али у 1872. издат је закон који забрањује удруживање под заставом Интернацијонале.

У Италији Милано, Ђенова и Напољ јесу главна огњишта за удружење радника; Напољски лист Fratellanza јесте орган Интернационале.

У Шпанији Интернационала је нарочито последњих година много присташа задобила; ту су јој на услузи
стови: La Federacion у Барцелони; El Cuarto
о и La Iusticia social у Мадриту; El Obrero
ми.

И у Шведској, у Данској, у Пољској, у Русији, у Аустрији и у Мађарској Интернационала има својих чланова.

Но у последње време монархијске владе устају сложно противу Интернационале, па раде. да јој у Европи и само име затру.

Бројна снага Интернацијонале није се још тачно срачунала. У 1871. Инглески лист Тајмс рачунаше да Интернацијонала, које у Европи које у Америци броји свега до 2,500,000 чланова. Кад чланови Интернационале у Паризу, у Јуну 1870. пред судом беху, државни тужилац тврђаше да Интернационала броји: у Француској 433,785 чланова; у Швацарској 45,226; у Немачкој 150,000; у Аустрији и Мађарској 10,000; у Инглеској 80,000; у Шпанској 2,728. Но чланови Интернационале доказиваху да ти бројеви нису тачни; по рачуну саме Интернационале, имала би ова: у Шпанској 25,000 чланова; у Немачкој до 1,000,000; у Аустрији и у Мађарској до 25,000; у Инглеској 95,000; накратко: у Европи и у Америци свега до 5,000,000! Мисли се да Интернационала претерује рачун своје бројне снаге. —

Докле се шири жудња социјално-демократске партије за триумфом, то је отворено исказано и у одлукама које је јавни збор радника у Женеви, у априлу 1871. донео. Одлуке те гласе у главноме:

„Социјална демократија, која је сједињена у Интернацијонали, има да доврши мало по мало организацију тог друштва, тако како ће она моћи заменути стари ред, па из темеља преобразити постојеће одношаје. У тој цели оснивају се стручне задруге радника, које спремају прелаз у производачке задруге, што су опредељене да друштво преобразе.

„Али, стручне задруге радника, које се засад боре за свој лебац, за скраћење радног времена, и за повећање радничке плате, немогу у данашње време доћи

до оних средстава, што им требају да би радничку плату могле заменити приходом од рада, па почети оснивати производачке задруге. Зато радници, ако хоћеју да постигну своју цељ, морају освојити државну снагу, те доћи до оних извора помоћи, које цело друштво у себи носи.

„Социјална демократија постизава своју цељ моралним и умним средствима и силама. Али, где би се на њу силом ударило, ту се и она неможе одрећи вечног права човека: да силу силом одбије.

„Буржоазија неће сама од своје воље одрећи се свога привилегисаног положаја, премда је на то упућују разлози разума и правде. Својим упорством она ће зацело изазвати насилничку револуцију, за коју социјална демократија треба да буде спремна.

„Социјално-демотратска револуција нема се ограничавати па ово, или на оно место; на овај, или на онај народ, него мора бити светска, тако да јој земни шар буде отачбина, а човештво народ.“ —

Социјално-демократска партија у Стутгарду (у Виртембергу) донела је међу осталим ову одлуку:

„Социјално-демократска партија учествује у бирању посланика за државни сабор и за царинску скупштину Немачку једино у агитаторској цели: она неће да прави савез ни поравнење ни с којом другом странком.“

Вредно је још да се чују и неке врсте из оних јавних листова, који служе као органи Интернационали, па и као органи социјално-демократској партији.

Тако Брисељски лист L'Internationale, у своме броју од 25. априла 1869. доноси један чланак под називом: Буржоазијска завера, па вели међу осталим:

„Некада се у народу прављаху завере противу тирана. А данас је лист преокренут. Одкад људи од народа осветљују јавно своју намеру да зблизе и удруже сиромахе, па излажу јавно и своје путове и своја сред-

ства, и свој програм и своје начине: почели су деспоти правити завере противу народа.

„Ма под каквим политичним системом да живимо, у республици или у монархији, најцрњи деспот у данашњем друштву јесте капитал, или јасније да кажемо, капиталиста, буржоазија. Сви који над нама владају и управљају, цареви, краљеви уставни, председници республике, нецрпеју своју силу из себе самих као некада, него из повластичког сталежа који они представљају, из капитала који они оличавају . . .“

Доказује се даље да буржоазија сама сеје и замеће кавгу са радницима, на се наставља:

„Буржоазија једина може имати интереса од побуна сиромашних радника, јер те побуне дају јој прилике да гњечи своје робове, да их застрашује, да заустави социјалистички покрет. Ille fecit cui prodest (Зло је учинио онај који је имао интереса да га учини). По томе начелу права ми иштемо да се баце у затвор поглавице наше буржоазије, т. ј. наши велики индустријалци, наши високи спекулапти и банкери, наши велики имаоци земаља, и њихови званични представници; а да се што пре ослободе наши другови који су у затвору. Треба да правда казни једном велике и једине кривце; треба да крв мученика радничких падне на оне који су учинили да се она пролије . .“

У другоме једном чланку исти лист говори:

„Војник и жандари, чим обуку униформу, постају свирепи зверови; ма колико да би било цивилизације у једној земљи, слобода те земље биће угушена докле год у њој има војске. Нема бајонета интелигентних. Још мање треба рачунати на разумност официра. Ти несретници, заглупљени нерадњом и пороцима које љеност доноси, нису способни ни за какво узвишеније осећање. Оног дана кад будемо распустили војску, требаће да ту

господу дугим хигијеничким и моралним спремањем доведемо да могу бити радници.

„Међутим, ми прикљиљемо очеве фамилије, да недаду својим синовима да се одају на ту струку посла, која води разврстности и прави их убицама.“

У броју Интернационале од 12. Декембра 1869. вели се међу осталим:

„Одавно се зна, шта да се мисли о моралности јавних званичника, које неповредивост нечува од корупције. Јавни званичници у Француској јесу сасвим покварени; у Белгији и у Немачкој тако исто . . . Грађанин Бонхорте из Магдебурга, пошто је 24 сахата у притвору држан, предат је оној сорти ниткова што се судије зову . . . . . Судије су непокретиви и неповредиви, истина; али ипак могу они једног дана затегнути — личину.“

У последњем грађанском рату у Француској, социјално-демократска партија беше представљена у комуни Париској, која на челу покрета стајаше. Колико она и ту беше готова да употреби силу за циљ, показује проглас комуне од 4 априла 1871, у коме се вели: „ако би наши непријатељи погубили којега од наших војника, ми ћемо, као у одговору њима, стрељати два пута толико од оних њихових људи, које као заробљенике и таоце у рукама имамо. Било по што по то, ми ћемо да узимамо главу за главу“ или по њиховим речима: „око за око, зуб за зуб (Nous rendrons oeil pour oeil et dent pour dent).“ Како је социјално-демократска партија прошла са својом силом, то нека каже историја Париске комуне. А ми ћемо да изложимо овде по каквим начелима мисли она да преобрази друштво.

По социјално-демократској партији права основа друштву јесте радиност, па и будуће уређење друштва треба ти на ово: да се укине разлика која дели раднике од

њихових господара, те да више небуде другог друштва, него само друштва радника, који ће се у радњи делити на разне струке, али ће сви једнаког стања бити; па онда, да се уведе радничка (индустријална) и привредна влада, на место политичне, као што је то још С. Симон наговестио.

„Да се политична влада замене индустријалном и економном, то је битна идеја социјализма“, вели Верморел, па наставља: „револуција коју је Прудон разјаснио, има да уведе организацију привредних сила, на место јерархије политичних звања и чинова.. Није више питање о другачијем облику, него о другачијој примени власти. Влада нетреба да буде више ништа друго, него сама администрација; а та администрација треба да има за предмет индустријалне и економне интересе, а не политичне, који се оснивају једино на антагонизму између слободе и ауторитета.. Политика је имала своју улогу у прелазноме стању, које још траје; улога та јесте: да се обори деспотизам и задобије слобода. Пошто се једном слобода добије, позив политике свршује се; а парлиментаризам, који политичне антагонизме овековечује, излази на само подражавање неплодне агитације, и он треба да се повуче испред социјализма. Преображај владе и друштва предвиђаху револуционари од 1789. Говорећи о уговорима између Француске и Шпанске, Мирабо питаше (у народној скупштини, 21. августа 1790): да-ли ће Европи требати политике, кад у њој небуде више било ни деспота ни робова. Може бити да није далеко оно време, кад ће слобода сасвим овладати и у староме и у новоме свету, те ће учинити да се оствари оно за чим философија тежи, да се род човечији ослободи од злочинства рата, па да се прогласи светски мир. Тада ће срећа народа бити једина цељ законодавцима, једина снага закону, једина слава држави. Тада ће се и нужне страсти пре-

творити у политичне врлине, те неће више крвавим свађама раздирати дух братства који треба да уједини све народе и све људе“.... Нови образац (формула) друштва тако прерођеног, биће — додаје Верморел — федерација, слободно удружење грађана по њиховим интересима и њиховим наклоностима, на основу уговора, који ће се узаконити слободним договором и личним сагласијем свију који хоћеју да у друштву живе. Друштвени уговор треба да буде акт којим ће човек и човек признати своју узајмну једнакост и узајмну способност, па одрећи се сваког присвајања владе једно над другим, и удружити се да би развили своју производну снагу и мењали се услугама... Друштво дакле постаје слободно удружење, на место да остане јерархија; а друштвена власт неслужи више влади, него напредку свију... Економни интереси треба да буду главни предмет федерације. Ваља оделити оно што је лично, и што никако нетреба да уђе у уговор; треба даље разликовати оно што је неодољиво нужно, и на што свакоме треба да се ујамчи право и учешће; најпосле мора се разликовати и оно што треба да буде заједничко, и да се заједнички употребљује, па да се отуд има највеће узајмне користи... Тако да се саставе федеративне задруге (групе), задруге стручне, свака за извесну корист, или за извеспу циљ. Свако ће моћи да буде члан више задруга, па и ове ће међу собом моћи правити уговоре савеза. — Ми означујемо федерацију само као образац за преображај, који ће доћи пошто се револуција изврши, пошто нестане идеје отачбине и народности, деобе на сталеже и антагонизма између народа. У томе смислу федерација јесте основа свима социјалистичким системима, основа општини комуниста, фаланзи фаланстераца.“

Можемо додати, да је у томе смислу и комуна, која Паризу у Марту 1871. беше прогласила, хтела

„федеративну и социјалну республику.“ Она појимаше федерацију као одрицање од народности и државе. Она је хтела: да се Паризу остави слобода, да се уреди као што сам за најбоље нађе, а да се остала Француска у то немеша; па онда, да се и Париз са своје стране одрече сваког мешања у послове осталих делова (департмана) Француске; даље, да се свака обштина уреди сасвим независно; — да разне, слободно састављене задруге, или обштине, праве слободно савезе за узајмно осигурање својих права и своје независности; — да се више непита за јединство народа и земљишта; — да се зна само за скуп (агломерацију) савезних обштина, а тај скуп да се опредељава једино интересом уговорача, без обзира на питање народности, или земљишта; — да небуде више државе, или усредсређене (централне) власти, која би стајала над обштинама, те им свој ауторитет наметала; — да буде само друштвене (колективне) снаге, коју ће федерација обштина развити; — да та снага служи за одржање и осигурање савезничког уговора, а да никад неможе постати нешто што би стајало над савезним обштинама, онако као што данас држава стоји над обштинама и над друштвом; — накратко, да се укине усредсређена и народна држава, па да се обштинама остави савршена слобода и независност, тако да настане ан-архија, т. ј. одсуство усредсређене (централне) власти. Савршено слободне обштине сматрале би се, по самој природи ствари, као солидарне међу собом. А да би што снажније осигурале своју слободу, оне би се федеративним уговором тешње свезале. Уговор тај обухватио би све што се тиче заједничких интереса, као: размену производа; осигурање личних права; јавне грађевине и велике јавне послове; узајмну подпору противу ма каквог нападања. —

Такав је дух којим данашњи социјализам дише.

IX.

Заистину, ако се запитамо колико је једнакости и правде у друштвеноме свету, оваквоме као што се затекао, морамо признати да је у многоме изазвана борба коју социјалисте воде.

Напред смо изложили, како се неједнакост и неправда огледају у свима гранама друштвеног живота, кроз све векове историје. Ако бацимо поглед на данашње стање људског друштва, уверићемо се да и у њему много неправде и зла има. Тако скоро у целој данашњој Европи друштвено уређење више се оснива на сили, него на праву.

На међународном пољу сила и освојење служе на делу као основа за ред ствари. Јачи се шире и господаре о трошку слабијих. Незајажива грамзивост силних за све даљим ширењем, одводи и најбољу радну снагу са производног поља привреде, у неплодне војске и проклете ратове; она пије најплеменитију крв људску.

Подигнуте и подупрте бајонетима државе силних, далеко од тога да представљају слободу, једнакост и братство, своде се на одношај „господара“, или владе, према „поданицима.“ Духовни и светски деспоти, са својим свитама и лакејима, са кабинетским, дипломатским и бирократским софистима, са организованим интригама и шпионством, са растућим оружањем и „милитаризмом“, са финансијском грабежи, са гомилама царинара и сабирача пореза, са спекулантским организаторима јавних зајмова и дугова, са монополистичким и привилегисаним предузимачима и капиталистима, који своје раднике као на удици држе, са зеленашким и каијшарским каматницима, са језуитском калуђерштином и готованском поповштином, са деморализованом интелигенцијом: зар неоправдавају осуде које се управљају противу владајућих зала? Примери благовања и разметања о туђем трошку што озго

долазе, трују јавне нарави, одгајују сурову саможивост, и подривају у темељу друштвени живот. Прикупљен у руке малог броја, капитал служи као оруђе сили својих ималаца. Помоћу њега ови покрећу, развијају и унапређују, или заустављају и уназађују радиност, како им кад у рачун иде. Велика занатска и трговачка предузећа, гвоздени путови, канали, рудокопи, напредак пољске привреде, школе, књижевност, просвета, црква, све то зависи од капитала. Неправедно тециво и богатство на једној страни, шире убожарство на другој. Што више неправде и неједнакости у имаовини и стању, тим мање слободе и једнакости на грађанском и на политичном пољу.

Свакојако, треба признати да социјалисте имају право кад тврде, да неједнакост и неправда доносе зла која друштвено тело изнутра гризу. Тако исто треба им признати, да су они, претресајући зло стање друштва, припомогли да се одкрије и расветли понека замашна заблуда и погрешка у владајућим мнењима и установама на пољу привредног, политичног, верозаконског, просветног, и уобште друштвеног живота. А највише заслуге имају социјалисте, што су припомогли да се пробуди и рашири свест о значају и о моћи удружења (асоцијације). Тек одкада је настало удружење међу радницима, почело се стање ових поправљати. Удружење је права помоћ противу личне усамљености и немоћи, оно извор нове снаге на пољу привреде, науке и свеколиког покрета и напредка друштвеног.

Али, у питању о новоме уређењу друштва, социјалисте немогу се похвалити, да су много привредили.

Ту начин и правац њиховог умовања застрањује од праве науке.

Наука се темељи на позитивној основи. Она проматра оно што је било, што јесте и што бива, да би трагом самих појава, догађаја и дела дошла до извора истине.

Она тако рећи у недрима саме природе истражује законе природне. А одкривајући природни ред ствари, она се неограничава да само констатује тај ред, него тежи да расветли и оно што му је противно, и да га критиком очисти и огради од свију заблуда и погрешака, које га кваре, или које његовом развитку сметају.

У томе су подпуно сагласне све праве науке. Па на тој основи и наука о друштву поставља себи задатак да из природе човека такве као што је, изведе природни закон друштва, да у природним нагонима, способностима и потребама човека одкрије клицу друштвеног развитка.

Социјалисте као да неверују у природни ред друштвеног развитка. Јер у ономе што у ствари јесте, они непризнају никакве клице за напредујући развитак; по њима цео владајући ред ствари треба из темеља оборити, па на развалинама истинскога и виђенога света, подићи уображена и невиђена друштва. Ту у очима њиховим као да је све могућно. Небо и земља, Бог и свет, све је то предмет њиховог планирања. Друштво и човештво то је за њих што и лончарско блато за оне који лонце праве; они по вољи кроје законе и установе, преврћу фамилију и собственост, месе као неко тесто капитал и рад, навијају и покрећу људе као неке машине, дају свему свој „тон и правац“, калупишу целу васиону по своме идеалу. На место да испитују природу ствари, они се предају игри уображења; на место да изучавају природне законе човека и друштва, они измишљају нове системе и планове. Ходећи за уображењем, они лако падају у заблуде, које их са истином и науком у несагласност доводе. Несагласни са истином и науком, они и међу собом и у себи самима немогу до сагласности да дођу. Отуд онај неброј система и школа, што их је социјализам развио, и што их он непрестаје развијати.

Здрави разум неможе узастопце пратити социјалисте у лавиринту њихових узора и планова. За истину доста је, ако се и главније заблуде социјализма означе, па ћемо и ми да бацимо поглед само на такве заблуде.

X.

Социјалисте деле се поглавито, као што смо напред казали, на праве комунисте и на ограничене комунисте, или просте социјалисте.

Праве комунисте означују неједнакост као извор свему злу у друштву, па теже савршеној (абсолутној) једнакости као узору своме.

Ту они неразликију неједнакост која је израз саме природе, или природну неједнакост, од неједнакости која је изнуђена, или од изнуђене неједнакости.

Природна неједнакост јесте израз природних особина личности; она води деоби радње и размени услуга и производа међу људима. Разлике у имаовини и стању које се оснивају на неједнакости природних особина, или услуга друштву учињених, јесу само угодне слободи, правди и напредку.

Али је другачија изнуђена неједнакост.

Изнуђена неједнакост развија се на основу повластица и монопола, које неколицина, или мањина, себи присваја и за себе одржава о трошку природног права свију других. Таква неједнакост излази на „лоши навад“ да се о туђој муци живи и благује; она незначи развитак, него значи угњетавање природних нагона, потреба и способности.

Ако је у неједнакости тражити извора злу од кога друштво страда, треба знати, да је тај извор само у изнуђеној, а никако у природној неједнакости.

Који неразликују изнуђену неједнакост од природне неједнакости, понајвише падају у исту погрешку и што

се једнакости тиче. Њихов узор јесте абсолутна једнакост стања; а они неразликују природну једнакост од изнуђене једнакости.

Абсолутна једнакост стања треба да изражава абсолутну једнакост способности и потреба. А, као што смо напред видели, и међу самим социјалистима има их који хоће да се уживање свакоме по његовој способности и потреби размери, и који тиме признају да способности и потребе нису у свију једнаке.

Правим комунистима неможе се одобрити и што слободу човека друштвеној власти жртвују. По њима друштво би било властно, да одређује шта и колико ко да ради и ужива; да из дана у дан располаже човеком. Дајући друштву толику власт над човеком, комунизам недаје личности никаква јемства противу злоупотребљења те власти. А зашто он хоће да личност буде подчињена друштву? Јер предпоставља, да је човек у слободи непријатељ друштву, да личност, кад се себи самој, или својој природи остави, хоће да о туђем трошку задовољи своје нагоне и потребе, да граби и отима од других све што може, да на све стране прави сукобе, сеје мржњу, непријатељство и рат. Али, ако личност по својој природи није способна да другоме добро чини, и да друштву пријатељ буде, она неможе бити способна ни да се своје слободе, својих нагона и потреба за љубав друштва одрече. Потоме и комунизам пада у саму противуречност, кад предпоставља да човек по природи није пријатељ друштву, па ипак тражи од човека да он своју личну слободу друштвеној власти жртвује. С друге стране да рекнемо, да би човек збиља био способан да своју слободу и себе прегоре за љубав друштва. Али, ако би му се признала таква способност, ова би доказивала да је он по природи пријатељ друштву, а не непријатељ, јер ко ко љуби друштво, може бити способан да му себе

уступи. Искати од човека да своју личност друштву жртвује, а недати му личне слободе у којој једино своју способност за самопрегоревање изразити може, то је очевидна противуречност. Комунизам иде још и даље у својој недоследности. Он осуђује владајући друштвени ред, и тиме признаје да друштво може грешити. И опет даје он друштву свуколику власт над човеком! Зашто да се човеку неби оставила лична слобода као природно јемство противу власти друштва, за коју се признаје да се и на зло употребити може? Хтети одузети човеку личну слободу, па предати сву власт друштву, незначи водити рачуна о правој природи човека и друштва. Зар друштвом може да управља неко други, а не опет људи? И зар људи који управљају друштвом, нису онако исто погрешиви као и они над којима се управља? Ако је осуђивати погрешивост у једноме човеку, треба је осудити и удругоме: то најбоље треба да знају они који абсолутну једнакост проповедају. Најпосле, противуречност је, и кад се једнакост сматра као закон за људе, који се замишљају као лично противни једно другоме. Зар из живих извора природних противности, да се закон једнакости изведе?!

Сад да се запитамо, да-ли је збиља личност, кад се остави себи, својој слободи, непријатељ друштву.

Историја одкад зна за људе, зна да они у друштву живе. То доказује да је у природи личности дружевност, а не непријатељство. Створења која би по природи била једно противу другог, неби живила у друштву, него подељено, усамљено. Истину коју је историја на делу освештала, потврђује и научно проматрање живе природе људске. Све што битно одликује ту природу, тежи сагласности и узајмности као највишем закону. На први мах рекло би се, да личне особине противустављају човека човеку. Али, кад дубље загледамо у природу ствари,

уверавамо се да баш те особине чине, да људи осете потребу дружевног живота. Као скуп својих особина свака личност тежи да се за себе развије, да по своме нагону, по својој памети и по својој вољи за своју потребу ради. Али, тек у друштву и помоћу друштва може личност да се подпуно развије, и да својим природним нагонима и потребама као што треба одговори. У друштву личне особине налазе своју вредност у радној деоби. Деоба у радњи усавршава личне способности и лични рад, даје могућности да се све у већој мери и у већој разноструко сти производи, па да се и лични нагони и личне потребе што подпуније задовоље. У радној деоби сваки рачуна да се производима и услугама менује са другим људима; и зато сваки мора да мисли на интересе и потребе других, мора да што учини или произведе за друге, те да може очекивати, да и други за њега раде. Ма колико саможивости да би се замислило у личности, сагласност и узајмност остају природни закон за људе. По томе закону људи се узајмно траже, и у радњи деле; по томе закону они се услугама и производима менују; по томе закону они једно за друго раде, и могу да своје способности са својпм нагонима, своју привреду са својим потребама, и своје уживање са својим производством у равнотежу поставе.

Кад су сагласност и узајмност у самој природи људи, оне се само слободним развитком те природе изразити могу. У томе смислу и наука учи, да је слобода човека природни услов и природно јемство за развитак и напредак друштвеног живота.

У својој предпоставци, да је личност природни непријатељ друштву, комунизам поставља себи задатак да изнуђава сагласност и узајмност у друштву. Али, питање је: како да се изнуде сагласност и узајмност међу личностима којима је противност и непријатељство у природи?

Неби-ли ту пре свега требало саму природу личности из темеља променити. А камо те снаге и памети што би могла још и такву промену извршити?! Из искуства најбоље се зна шта комунизам на делу може. Није-ли комунизам први облик друштвеног живота код дивљачких племена? Па шта налазимо у ових? Морално, умно и материјално сиромаштво и убожарство. А и каква развитка, напредка и добра да буде онде, где се личности као осуђене око друштвене власти обрћу?! Комунистичка изнуда одузима личним делима сваки значај врлине, претвара људе у живе машине, спречује развитак њихове собствене природе. Тек пошто је изишло из повоја комунизма, човештво је могло почети да се развија и да напредује.

Који се у посљедње време под именом „социјалних демократа“ истичу, одричу се правог комунизма; али оно што они траже, излази у ствари на што и комунизам. Неки од њих јесу задружњаци (колективисте), а други узајмничари. Да се на место приватне собствености уведе заједничка, која ће се под аренду давати; да се оруђа рада „социјалишу“, и т. п. све то излази на ово: да се одузме човеку оно у чему је права снага и достојанство његово, а то лична иницијатива, па да му се натури туторство неке силе, која се истина друштвена власт зове, али којом на делу ипак смртни и грешни људи дрмају. Друштвена власт, у лицу својих званичника, морала би бдити над заједничком имаовином, и недати задругама које би је под аренду узеле, да се међу собом надмећу (да конкуришу); она би морала особито противу слободе у привреди на опрезу бити, и чувати да се том слободом непоквари једнакост, и неуведе неједнакост стања. Под изговором „да се оруђа рада социјалишу“, би се, најпосле, и сами човек претворио у оруђе рада. Њему би се одузела слобода располагања са тим

оруђама; а без те слободе његова улога на пољу привреде и производства неби се много разликовала од улоге простог оруђа. Друштвена власт све би прогутала, па би и над човеком тиранисала.

Социјалисте доводе човечије право од човечијег рада. Проповедајући да рад даје право, они неће да знају ни за другу собственост, него само за ону коју представљају производи рада.

Ако би само рад давао право, онда би то право требало признати и за теглећу стоку. Али, право се неизводи из самога рада, него из целе природе човечије; а ова се изражава умом, вољом и савешћу, слободом и одговорношћу. Слобода развија личне способности и дарове, личну снагу и вредноћу, личну увиђавност и штедљивост. На слободном развитку и слободном употребљењу личне способности и личних дарова, личне снаге и вредноће, личне увиђавности и штедње на привредном пољу, оснива се и право собствености. Оно је такорећи награда личне способности и снаге, личне вредности и штедње; оно — отеловљење човечије слободе. Кад се људи узајмно менују производима и услугама, сваки у цени својих производа и услуга, прима друштвену оцену и друштвено признање својих производних и привредних својстава. Та оцена, то признање јесте освештање личне собствености, па ма какав облик да би ова имала (била она пољска имаовина, земља, или кућа, или новци, или алат, и т. д).

Социјалисте деле покретну собственост од непокретне; па допуштају прву, а непризнају последњу. Земља и њена природна плодовитост није производ човечијег рада, веле они, па закључују да она неможе бити ни собственост човечија. Да тај разлог неможе у делу вредити, томе дају доказа и сами социјалисте кад предлажу колективну собственост. Треба их само запитати: зашто да више људи заједно могу имати земље у собствености, а један човек

за себе да неможе? Зар право друштва незначи скуп права што их његови чланови имају? Па онда, ако је лична собственост крађа, крађа је и заједничка (колективна) собственост, са правног гледишта. Ако се право собствености неби дало извести из природе личности, неби ни из природе друштва. То је бар јасно, да се друштво састоји из људи, и да је друштво ради човека а не човек ради друштва. Ако би личност значила нулу пред правом, онда ма колико личности да би се заједно узеле, оне би остале то што би значиле, т. ј. нуле.

Као што се права и дужности изводе из саме природе човечије, тако и собственост, кад се оснива на слободи једнакој за све и за свакога, неможе имати противу себе друштвено право. Друштвено право јесте скуп права свију личности што друштво сачињавају; а собственост значи, да свака личност своје природно право употреби, да своје умне, моралне и физичне собствености развије, да као што најбоље уме природу за своје цели употреби, да слободно располаже оним што по праву произведе и стече. Тврдити да собственост која се оснива на природном праву човека, на слободи једнакој за све и за свакога, да таква собственост јесте противна друштвеноме праву, било би колико и тврдити, да може бити права противу права, а то је очевидна бесмислица.

На пољу практичне привреде све говори за личну собственост. Шта вреди земља без привредне способности човека? А ко да развије привредну енергију, ко да о своме трошку и својим знојем наплођава, и у доброме стању одржава земљу од које није господар? Упоредимо само општинске земље са приватнима, па ћемо и на делу уверити се, да је лична собственост за напредак пољске привреде нужна. Општинске земље обично се горе држе, и више непроизводно леже, него оне које су лична собственост. Може се рећи, да су општинске земље као нека крава,

коју би сви хтели да музу, а на коју нико немари да троши. Почем се сваки отима да обштинске земље само уживa, а нико неће да се брине како да се оне у производној снази одрже, ништа обичније него да те земље, пошто се изцрпеју, залудно леже. А ко и да штеди, ко да својим трошком и трудом одржава у доброме стању земље, од којих вуку корист и толики други, што неделе и жртве које су нужне да би се оне у стању плодовитости одржале? Нетреба заборавити, да је лични интерес живи покретач за привреду и производство, и да се тај интерес тек личном собственошћу до праве енергије пробудити и развити даје. Укинути личну собственост значило би одузети производству и привреди покретачку снагу, и тиме отворити врата оскудости и убожарству. Нека би се још увела јаднакост уживања, и нека се неби водило рачуна о неједнакости усиљавања, способности, заслуге и штедње, па би се оскудости и убожарству савколики мах дао. Ако-ли би се водило рачуна о неједнакости способности и заслуге, онда би се опет промашила социјалистичка циљ; т. ј. друштво би и даље остало подељено на богаташе и сиромахе; сиромаха би и више било него иначе, а колико би више њих било, толико би мањи био део уживања за свакога од њих.

И политични разлози говоре за личну собственост. Ова је вазда била бедем за грађанску и политичну слободу, а противу насиља и тираније.

Од собствености која се оснива на слободи једнакој за све и за свакога, па правној привреди, и на узајмној оцени и размени производа и услуга, треба разликовати собственост која се оснива на освојењу и грабежи, на повластицама и монополима, на изнуђеној неједнакости, накратко: на сили и неправди. Такву собственост и наука осуђује и одбацује.

Као у питању собствености, тако и у питању рада друштво неможе имати никаква права противу права личности,

било да би хтело наметати, било да би хтело ограничавати и закраћивати рад, или ујамчавати га и организовати. Наметати рад, значи ујармљивати и угњетавати радника, а то је начело робства и касте. Закраћивати рад, значи газити и потирати право живота; а на то излази и организовање рада. Организовати социјално рад, значи ударати на личну слободу, која у раду, као и у собствености, јесте најбуднија чуварка и заштитница личног интереса, што човека и друштво напред покреће.

И у питању о капиталу социјалисте падају често у заблуду. Они ту гледају само на господаре фабрика, на богате нољске имаоце, на банкере, на велике предузимаче и капиталисте, па изричу као правило да „капитал експлоатује (цеди) рад"; а заборављају да капитала има много и у рукама самих радника, ако под овима треба разумети и пољске привредникe и занатлије који од својих руку живе. Да се удара на монополе, на повластице, и на сваку неправду која чини да се капитал у рукама неколицине, или мањине, на штету већине, гомила и зло употребљује, то разумемо. Али, да се и самоме капиталу рат оглашује, што у неправедне и нечисте руке пада, то изгледа као „кад би се са прљавом водом и дете из корита избацити хтело." Треба правити разлику између капитала који се на основу слободе и правде тече и употребљује, и капитала неправедно стеченог и зло употребљеног. Где влада слобода и правда, ту неможе вредити пребацивање: да оно што се на капиталу добије, јесте пљачкање рада, и да је рад једини производан. Колико је производан рад без капитала, то се може видети код убожарских дивљачких племена. У ових рад једва доноси колико да се живи „из руке у уста." По правилу, сви морају да раде; али, једнакост којој води рад без капитала јесте једнакост у сиромаштву, а не у благостању. Па кад је извесно, да рад тек у друштву са капиталом

може да развије привреду и производство до праве снаге, онда зашто да се капиталу као и раду непризна заслуга за производство? Зар капитал и сам непредставља рад? Није-ли он заштеђени производ свршеног рада, који се улаже у ново производство, да би се тако рећи сједињеном снагом прошлости и садашњости спремило богатство будућности? Та ако је прости рад производан, зашто да неби био производан, и још производнији, рад који се на штедњу подупире, и коме штедња даје облик нове снаге? Да је оно што се на капиталу добије отето од рада, то може тврдити само који неће да зна за природни закон народне привреде. Капитал може уцењивати рад, и располагати са овим као са оруђем, само где владају повластице, монополи и неправда; а у слободи и правди одношаји између рада и капитала уређују се на основу конкуренције у понуди и у тражњи. Ако се нуди више рада, него што га се тражи, конкуренција између самих радника оборише на ниже радничку плату. Ако-ли се тражи више рада него што га се нуди, онда ће конкуренција између предузимача повисити плату радницима. Тако ће се ова определити час на корист предузимачу, час на корист раднику; али нити ће капитал над радом, нити рад над капиталом господарити као над оруђем, и експлоатовати га. По правилу повећавање радничке плате треба да означава живи развитак и добро стање радиности, а то је у интересу и самих капиталиста, као предузимача.

Да је плата радничка само нови облик робства, као што неки социјалисте тврде, и то је једнострано и претерано. Шта је радничка плата? Когод прима какву награду за своју радњу, па ма какве струке та радња била (занат, вештина, јавно звање и т. д.), сваки тај припада онима који имају радничку плату. У тај ред долазе, дакле, и „највиши“ државни званичници, у данашњим др-

жавама, па и сами владаоци. Начело по коме се овима плата дели, јесте оно исто по коме се и другима радницима плаћа. Ако је, дакле, плата за ове последње облик робства, она је и за оне прве; а то и сами социјалисте одричу, ограничавајући питање о радничкој плати само на оне који од својих руку живе.

Нетреба заборавити, међутим, да је стање радника у извесним земљама кобно и очајно. Али за поправку тога стања, треба зрело оценити шта је у истини право и могућно. Где се на слободу рачупати може, ништа простије, него уводити и подпомагати удружење капитала и рада у производству, и радити да интереси и потребе радника буду заступљени у народном представништву, као што о томе и раде радници у Инглеској, у Швајцарској, па и у Француској, и у Немачкој. Последњи покушаји „социјалне револуције“ у Паризу потврдили су да преке и крваве мере од зла само горе праве. —

Назив „социјална демократија“ намеће мисао као да између социјализма и демократије има неке истоветности и неког савеза. Да видимо је-ли то тако.

Демократија значи да друштво само над собом влада и управља, на основу слободе једнаке за све и за свакога. Она је тако рећи влада правде. Где се свима и свакоме признаје једнака слобода, ту је свако властан од себе, свако живи и ради по своме разуму, по својој вољи и по својој савести, а над целим друштвом влада свест и воља свију, или општи разум и општа воља.

Социјализам позајмљује од демократије тежњу за једнакошћу, али он дели питање једнакости од питања слободе. Једнакост коју он хоће, јесте једнакост стања и благостања; а ту једнакост мисли он да постигне узношењем и ширењем друштвене власти над слободом човека.

Демократија неда се појмити без слободе једнаке за све и за свакога. Она ујамчује „свакоме своје“, ујамчује

средством закона једнаких за све. Она хоће да се човек учовеча, да буде човек, па тек за човека, који зна за што је на свету, и како да буде што треба да је, тражи она благостање. Уколико социјализам дели једнакост од слободе, он нема права да име демократије на себе узима.

Демократија, као што се данас појми, узела је полета у 18. столећу, развитком либералних идеја, које је философија покренула, и које се дају свести на ово:

Прва снага од које у друштву све долази, јесте човек. Човек развија производну снагу; производство служи човечијој потреби. Носећи клицу свога развитка у себи самоме, човек се све боље развија што се слободније покреће и ради. Слобода доводи његов развитак до цвета, његову снагу до вршка. Усавршујући себе човек шири своју владу и над природом која га окружава. Човек који разуме природу, и уме да је употреби, који уме да наплођава земљу, да спрема и дотерује производе за своје потребе, да снагом мисли свезује садашњост са будућности, да штедном ојачава изворе производства, да на основу радне деобе и размене производа и услуга доводи своје способности на равну меру са својим потребама, и своју привреду са својим уживањем, такав човек јесте прва снага у друштву.

Све слободом, све човеком за човека, то је последња реч демократије. У своме развитку на пољу производства, слобода се назива слобода рада, или слобода привреде; а у својој пуној властитости над производима своје привреде, она се зове слобода собствености, или право собствености.

„Слобода и собственост“ (Liberty and property) беше усклик народног устанка у Инглеској (1688). „Свако да ради слободно, и свако да слободно ужива плодове своје радње“ изрекоше Американци у своме акту независности (1776). „Слобода, једнакост и братство“ беху израз ко-

јим Француска револуција (1789). освешта демократију. Од тога времена демократска свест непрестаје означавати слободу личну, слободу привреде и слободу собствености као једну исту и неразделну истину, и као једину сталну основу друштвеноме реду.

Социјализам неће никако слободу собствености и слободу привреде, него хоће да заједничким радом и заједничким капиталом, заједничком производном снагом, подчини личну слободу друштвеној власти. Толико се он разликује од демократије, толико је несагласан с њоме!

Социјалисте неће слободу за личност, али је хоће за општину. Ту они долазе у противуречност са собом. Друштво је ради човека, па и општина неможе имати природнијег позива, него да служи човеку као својој највишој цели. А какву услугу чини човеку општина која му личну слободу непоштује и незаштићава? Помаже му да до благостања дође, одговарају социјалисте. Али, благостање без слободе нечини човека човеком; природа човечија изражава се умом, вољом и савешћу, слободом и одговорношћу. „Ако социјализам, вели разложно Вашеро, нема ништа друго да понуди човештву него своје масне попаше, он га своди на улогу стада, и тада му се може одговорити: за слободу и за достојанство човека убожарство, неред и анархија на привредном пољу јесу бољи, него и најмасније попаше социјализма.“ „Производи се гаје за људе, а не људи за производе“, вели разумно Дроз.

Федерација општина за коју социјалисте свој глас подижу, неби била никакав нов покушај у свету. Италијанске республике и савез слободних општина на северу Европе, у средњем веку, беху у ствари федерација какву социјалисте траже. Али је историја потврдила, да таква федерација недаје колико треба јемства ни противу освојачке силе с поља, ни противу вођеног деспотизма унутра.

Да би једним махом све по данашњем свету преврнули, па нов ред ствари увели, социјалисте раде да на основу удружења и на пољу активног одпора спреме таконазв. социјалну револуцију.

Радити да се друштвени ред једним махом из темеља преврне, значи неводити рачуна о природном закону друштвенога реда. Друштвени ред излази из природе човека. Какви људи, такво друштво. Хоћемо-ли да друштво буде боље него што је, онда незаборављајмо да се то може постићи тек помоћу нагона, способности и потреба развитка што их природа човечија у себи носи. Које друштво неби у природи својих људи имало клице и закона за развитак и усавршање, или које се својом унутрашњом снагом неби могло из себе преродити: то друштво морало би угинути, па ма колико да би се оно из темеља превртало. Па кад се друштво само развитком и усавршањем човечије природе развити и усавршати може: треба признати, да друштвено питање нестоји над питањем о човеку и о слободи, него да је оно овоме подчињено. Слобода развија и усавршава природу човека; слобода удружује духове, и чини да се они менују ми слима, искуством и знањем, да се причешћују истином. Сагласност у истини води сагласности нарави и карактера, воља и дела, па и сагласности интереса. Сагласност интереса упућује све људе да раде сваки за добро свију и сви за добро свакога. Тако је слобода природни закон друштвеног живота, и обштег благостања.

Оснивајући све на природном реду ствари, демократија неузима на себе да измисли нове законе, нов план за уређење света, него тежи само да изучи законе који су вазда владали, и који никад неће престати да владају светом, законе природне. У својој тежњи она се
па усваја све што је напредак науке за чо-
уштва освештао, било у привредном, било у

политичном, било у ма ком погледу; а нетражи да све из темеља преврне. Другим речима: демократија тежи да у свету таквоме као што је, одкрије клицу његовог развитка и начело његовог преображаја; а нетражи никад законе догађајима и делима изван извора самих догађаја и дела. Поуздана у историју и у философију, она све од слободе и науке очекује.

Тежњу социјализма за обштим благостањем, или за једнакошћу имаовине и уживања, могла би демократска свест освештати само као узор који би своје остварење тражио на основу једнакости умних, моралних и физичних нагона и потреба, способности и усиљавања, — једнакости којој се људи тек у слободи и помоћу науке приближивати могу. Али, ако је питање о једнакости којој слобода и наука људе приближују, реч демократија, научно схваћена, доста је да се таква једнакост означи. А придев „социјална“ никако јој није нуждан; томе придеву тим мање може бити места уз демократију, што он, по своме историјскоме значењу, обухвата скуп разних, па често и међу собом несагласних и противних мнења, система и школа. Такав придев пре може да замрси и помете појмове о друштву, него да их на чисто изведе и разјасни.

Преврат који социјалисте под именом „социјалне революције“ спремају, јесте иснод здраве свести о демократији. Демократија, која полази од слободе и једнакости, иде правце братству; а крвави покушаји Париске комуне у 1871. и Шпанских интернационалиста у 1873., показаше, да „социјална револуција“, нажалост, у варварскоме опустошавању и у целатскоме проливању братске крви неуступа нимало оним деспотима и тиранима, које бајаги и сама проклиње.

Са науком и демократијом, које проповедају начела слободе, једнакости и братства, немогу се никако дове-

сти у сагласност страсти које пустош и покољ међу људима шире. Предавати се таквим страстима, значи на делу давати доказа противу оне сагласности и узајмности, у којима наука и демократија природни закон друштвеноме реду налазе. Осудив' те страсти у лицу војених и политичних деспота и тирана, социјалисте су тиме унапред из рекли пресуду и противу себе, уколико и сами на своју душу узимају грехове које су у оним деспотима и тиранима осудили и непрестају осуђивати.

Не „глава за главу", и „крв за крв", или „око за око, и зуб за зуб", као што социјалисте узвикују, него слобода, једнакост и братство за све и за свакога, па и за противника и за непријатеља: то је последња реч науке и демократије. Ко у истини науку и демократију хоће, тај треба да и слободу, једнакост и братство за све људе хоће. А ко слободу, једнакост и братство неће и за противнике и за непријатеље; ко се дивљачкој освети, и убилачким и крволочним страстима предаје: тај неиде са науком и са демократијом, него иде противу науке и демократије; и тај није пријатељ, него је непријатељ друштву људском.

КРИТИЧКИ ПОГЛЕД НА ПРОШЛОСТ СРБА У УГАРСКОЈ.

(НАСТАВАК).

ЧЕТВРТИ ПЕРИОД.

Господарство аустријских ћесара над већином српских земаља, од смрти митрополита Мојсија, до губитка Београда

(1730—1739).

од

професора Гаврила Витковића.

По смрти доброг митрополита Мојсија, по наредби сабора, који се међутим одмах после митрополитова погреба разишао био, остаде да управља народним пословима до другог сабора темишварски владика Никола Димитријевић, као администратор београдске митрополије.

Њега је поверење народа на то место довело, и он је био у пуној мери достојан тако важног места.

У свима важним случајевима, по примеру свог честитог предњака митрополита Мојсија, саветовао се администратор са народом преко писама. И народ га поштено и својски подржавао и помагао.

Но његова браћа владике сваки за се радише да постану митрополити. А поглавито арадски владика Вићентије још одавна војна креатура бечке господе, који је од својих протектора подстрекиван, покренуо сва агитаторска средства и новцем владиним подпомогнут, одмах по смрти Мојсијеве, почео да ради противу народног кандидата и повереника администратора Николе.

Ова већ поодавна продана душа ни најмање није марила, што је сабор владику Николу одредио за администратора, јавно и отворено је радио противу овог народног кандидата, противу закона сабирао партикуларне саборе, по вајкадашњем леглу калуђерских сплеткаша по манастирима о славама врбовао и митио народ гостбама и разним обманама.

За време безглаварства црквеног, од конца Јула 1730 па до Марта 1731, кад се беше нови сабор састао ради избора новог митрополита, дакле за 7 месеца показала се највећа самовоља српских црквених главара, који су на све стране тумарали, само подрију сабором одређену власт администратора митрополитског Николе Димитријевића, кога је сав остали народ поштовао и љубио.

На челу ових себичних владика стајаше Виђентије Јовановић, о коме већ знамо, како се одавно за себе постарао у Бечу, пристајући у напред на све што немачка и мађарска господа од њега захтеваху.

Ослањајући се на помоћ ове бечке господе Виђентије са негом братијом највеће смутње чињаше у народу. Приликом манастирских сабора, дражаше народ противу митрополитског администратора, и већином су са тих сабора ришћани разилазили се крвавим главама.

Колико су ове владике поштовали црквене законе и народна права, види се и отуда, што су самостално и самовољно сазивали у Срему и у Славонији партикуларне саборе, на овим незаконим саборима износили су за народно јединство по све штетне предлоге. Ове владике ишли су на то, да поцепају јединство српске хијерархије, они су предлагали: две митрополије у Београду и у Карловцима, и два митрополита. Осем тога, по жељи бечке господе предлагали су за народ убиточан предлог, да се општи народни сабор укине, и свака провинција држи засебне саборе, који не би имали и најмање мо-

ралне везе. Такви провинцијални сабори баш су у тој цели измишљени, да сваку заједницу и јединство народа српског униште и сва народна права покосе.

С тога је честити администратор митрополије племенитијим родољубима и знатнијим општинама јавио одмах за ове смутљивце и за њихове планове, и са овима писмено договарао се, како би на пут стали опасној агитацији бечке госпоштине.

У тој цели написао је администратор митрополије писмо из Београда 19. Септембра 1730. год. Србима будимске јепархије, у коме описује по све жалосно стање народа по смрти митрополита Мојсија, које је настало кривицом сплеткаша владика, а наиме владике арадског Виђентија Јовановића, и владике вршачког Максима Несторовића.

Поменуто писмо администратора Димитријевића у изводу гласи овако:

„Благочестивіи и почтенородніи господари Бирови со Ешкути и кметови вароши Будимскія, Пештанскія и Свето Андрейскія — — — — — — — — — — — — —

Вашего почтенородіа и во свитемъ дусѣ синолѣпіи на днешнои почти писаніе прімивши, и въ немъ написанаи всѝ подробнѣ разумѣхомъ. Такожде и во извѣстіе вамъ по должности нашеи ва обште-народнихъ сотворити не пропуштаемь. Ибо чрезъ случаехь сих последующих, аште би се в' чемь обштему стату и правицамъ, и добру все народному единою чертою токмо кое несречно от коихъ припетіе случило; знаю, да би сте ми вину о семъ дали. Понеже единокупно на душу строеніе и правленіе превисочаишіи власти и високог достоинства блаженопочившега оца и Благодѣтелѝ нашего, Архіепископа и митрополита бившаго Моусеа Петровича предали и вручили до идуштаго светога сабора Администрирати. Како и со всякою моею должностію, по крѣпости и краинему разума

силы, по помошти Божіеи, что есть со совѣтом вашимь прилежемь, и таштимсѧ и слѹжимь, да би ми точію мирно били, и да ми сѧ на противъ нечини, кое мене моеи партикѹларнеи персони немогѹ ѹчинити, но всѧ на обштество превосходитъ, понеже моѧ совѣсть чиста есть, да творю ничто дрѹго особно, него что за обштество.

А извествѹемь пакъ что сѧ дѣеть, да знате, и да вамь есть за памѧствованіе, како ниже изѧвлѧемъ: да братіѧ Архіереи наши в' едино колико се може совокѹплѧютъ и нѣкаѧ писма составлѧютъ, а что, и за что, то Богъ вѣсть, и они о ономь нашем вѣдомо ніе, и противѹ насъ протестаціе есѹ чинили горѣ ва Бечѹ код' господина секретара Иосифа Ѧмбрековича, да не има намь декрета Администраторства ради, од двора цесарског солицитирати, за что во Инстрѹкціи депѹтатовъ, токмо за саборъ и отворъ сѹпштанціи стоитъ.

И ово новитат би био, за что предецесори наши Администратори, да ни сѹ тога имали и солицитирали.

Ми ипакь сами за добро би нашли, да ніе потребанъ оваки нам декретъ имати ради Администраторства, каде не би имали преждни наши, и каде би и Архіереи наши били подписали сѧ на тастаментъ или наредбѹ покоинога оца и благодѣтелѧ нашего, како и остали честни клеръ и славни народъ, и кад би госпоствѹюштіи комендирти и провизори ѹ земли без заповѣсти и ѹтврждениѧ цесарског познавали, непротивили.

А последѹюшти начинъ болше изѧснѹетъ, да есть нам потребань декреть до сабора за болши фѹндаментъ, и за что епископъ Кѹръ Викентиіи не обдржава и
во своемъ писме за такого, него еште
повѣстъ и ордеръ дае, како из предложеногъ
егове книге разѹмѣти хоштете.
асть и дѣло наше, без знаніѧ нашего во всѣмъ
ѹю, а на прогивъ и на трѹць нам чинѹ, како

и ѹ Варадинѹ заповедали Неделкѹ, что е должно до сабора, да недае, и Иоаннѹ Ексархи остали заповедали, да что може на странѹ оставити, и нам да не да, и да не отнесемо, кое он код' господина Гомбоша хинтовъ и лепи хамови оставио, а из епископіе отнесао где е сигѹрніе и болше стати било.

Пакъ такожде видите, что и славонски епископъ Кѹръ Никифоръ (Стефановичь Пакрачки) намъ пишетъ тѹмѹлтъ или бѹнтѹ (буну) онаго народа, а да е он во своеи епархіи, те би поѹчавао и возбраниваo од зла своемѹ стадѹ онако да нечинетъ.

А они негледаіоть и пазет из чесого зло родити се может, и кроз едних онакихъ невешти люди и осталомѹ народѹ бости се штете да се не сатворитъ, да пазетъ и чѹваютъ свое овце и епархію, него странствѹют и трѹца и гордини ради, что намъ противѹ мисле, ходетъ тамо сѣмо, и труде се заповѣдати, да нась не споминѹ, но блаженѣишаго Патріарха во Сремъ и Бачкои, гдѣ ми сами имъ и без того нисмо заповѣдали, еште ни блаженѣишаго нити нась да поминю. И они сѹ сами от своего изволениѥ нась поминѹли и прошлаго Авгѹста 21-го по заповѣди Архімандрита Висаріона от своихъ монастирех игуманима, и съ помнѹнѹтимъ братомъ славонским саборъ ѹ Хоповѹ праздновали и держали, без всѧкаго нашего знаніѥ и без обичаѥ досадашнаго, да без надлежаштіѥ власти допѹштенѥ творетъ; гдѣ ондѣ на сабору изѧвили, да ѹказъ има цара Уроша из Вердника ѹ Крѹшедоль принети; и из того ѹзрока Ѩзачани с' Вердничани бѹнтѹ со орѹжіами держали, крови и ѹбиства и многе штете биле, како ћете из приложенаго екстракта видѣти под словом а. И еште Архімандрит себѣ цѣлѹю Архіепископскѹ и митрополитскѹ власть задержава, от монастыровъ фрѹшкіѥ горы да онъ всѧкіа ствари може расправлѧти и чинити,

и без дозволенїѧ и всѧкаго припитанїѧ нашего, и ниже нам обѧвлѧетъ.

Кое ово ест власти обште-народнои и црковнои противно, почто онъ облигиртъ есть, по заповѣди власти и наредби нашои чинити, како что протоколъ екстрать изѧвлѧетъ.

Того ради ми хоћемо им како братіи Архіереомъ, тако и осталим тим и другим писати, каде они то по Инструкциіи и пленипотенціи славнаго народа, контенти су, и више делати сѧ не иматъ окромъ за саборъ и за отвор сѹпстанціи. Тако чго е потребно, да они оставлѧю епархие, и да се у многоначаліе трѹде, но време сабора нечекаю, и за мене да се нестараю за строителство, аште что ми с волом нашом что напротивъ комѹ сотворимо без правично и без разлога, то ћемо ми одговорити. Другіи же паки сваки свою слѹжбицѹ да чѹва, и редъ что есть ѹстроенъ, зашто хоштемо од селе чинити властію од Бога и славног народа намь даною, како сѹ и преждни наши чинили, что е по правици сверхѹ оних, кои что тражи, и иште, небѹде се дало и млого сотворити, то и съ праведномъ азистенціомъ свакомъ хоштемо чинити, кои се намъ бѹдѹ противили, како и народни (посланици) многи что нам овако пишѹ.

А зато како находите, да намь ваше единомисліе извѣстите, и да не пронешено сіе за кое ніе да се нечине конфѹзіе, прочее что бѹдемо ново имѣли хоштемо писати к остаемь ваших благочестіахъ.“

Из овога писма види се јасно, каквих се жалосних средстава латише несрећне владике, само да постигну своје себичне цели, ма да у томе васцели народ српски пропада.

Добри администратор с правом вели: Народ ме на сабору по препоруци покојног митрополита Мојсија изабрао за привременог управљача православне цркве, и ја се узбожју помоћ и са вашим саветом своју по све тешку

дужност извршити до новога сабора; но моја браћа владике нехају на препоруку умрлог митрополита, на саборске закључке и у њима изјављену вољу целога народа. Моја браћа владике скупљају се самољно, и нека писма састављају, а што и за што, то сам Бог зна. Начинише вели протестацију и тужбу противу мене у Бечу, да ми народни секретар Јамбрековић не изради декрет од двора на администраторство.

Но ја вели такви декрет и нетражим, јер и моји предњаци нису имали декрете. И по томе би то било неко новачење. А нашто нам декрети, кад се на тастаменат покојног митрополита све владике подписаше, и нас за администратора признали.

Међу тим незакони поступци наше браће владика учинише, да ће потребан бити такви декрет. Јер арадски јепископ Виђентије сада неће да нас призна за администратора, него нам шиље заповести и налоге, а са још неким владикама, архимандритима и игумнима чини нам сваковрсне инате и пркос.

Они нам, вели, пркосе, и негледају и не пазе какво се зло отуда може изродити, због себичности таквих невештих људи, а бојати се штете за свеколики народ. Ови себичњаци не чувају своје овце и јепархију: „него странствују и инат грдње и поруге чине нами, тумарају и тамо и амо по народу и праве свакојаке смутње.

Тако је вели по заповести архимандрита Висаријона (Павловића потоњег владике бачког) са братом Јепископом славонијским без нашег дозволења скупљали се 31. Августа у манастиру Хопову и тамо градили сабор, и најзад до тога довели народ те се људи побунили и оружјем у руци тукли се међу собом.

И тај архимандрит Висаријон присвојио је себи власт митрополитску, те жари и пали по фрушкогорским манастирима.

Сви поступци тих смутљиваца противни су власти опште народној и црквеној, по којој би имали све послушати и по томе се управљати, како је оно доконао скоро прошли сабор у Београду.

Да би једном ово безаконе престало, ми ћемо браћи нашој владикама и осталим смутљивцима писати, да без нашег дозвољења не усуде се остављати своје јепархије, и да се оставе „многоначалија.“ Но сваки нека се покорава саборским закључцима, а што би коме неправо се чинило, нека сваки почека до сабора, на ком ће се прослушати свачија жалба.“

Тако се жалио честити администратор Никола хришћанима будимске јепархије. И ови се свом добром поглавару на скоро одазваше у писму свом од 23. Септембра. У истом писму рабре администратора, да најстрожије казни све оне, који би радили противу саборских закључака.

Да би се што јасније видело, колико је било развијена уставна свест у онога народа будимске јепархије, наводимо овде писмо, које су писали администратору, и које овако гласи:

— — — — — разумесмо, что и како пишете и поучлюете, да неки починю партикуларно по себе саборе чинити, без свега обште народнога знана и савета, то неблагодаримо, но должность намь и сваком како духовном, тако и свѣтском есте, вздржаніе и трпеніе имети до опште народнаго сабора и конгреса, кое га и ожидамо имети, и дочекати чрез опште народних наших депутирти и пленипотенціали. И онда можеть сваки и свое теготи и прошеніа предлагати пред опште народним саборомь. И онда коега нам господь Богь буде изабрао поглавара црковнаго, тога хоштемо имати архіепископа. А за садь имамо ваше преосв. господство епископа и администратора српске архіепископіе и митрополіе и поглавара опште народнаго и

црквенога до сабора, по препоруки свето почившаго госп. госп. оца и благодетела нашего, и потврждение опште народно, да имате власть у свему и над свима до сабора. Што будете ведели за опште народное добро, да гледите упралити и распралити, а кои партикуларно ходе и противу привилегіе стое без знана опште народнаго и без сагласиа од свих провинціа, несуть народни приятели. Понеже что буду кои партикуларно чинили, и ми за ино не будемо разумели, то ми ва овом нашем диштрикту будимском хоћемо протишталовати на сабору, да ничто не чине без нашего знана. Пошто, како годь есмо достали милость опште народне привилегіе од ласности цес. и кр. величаства и еште од свето почившега Леополда, Иосефа, од овога цес. и кр. Карла VI. потврђене. Сви светопочивши патриархе, архіепискупи и митрополити ништо партикуларно нису чинили по себе, да намь нису огласили за свашто, поред коега у свему есмо ва савету и договору били, што е за опште народное дело ведело се изтраживати. Тако и сад, да се ничто не чини без опште народног сагласіа и савета, него сви колики, како духовни тако и мирски, до сабора да се претрпи, да се молимо крепко Богу, да намь дозволи его цес. и крал. величаствие опште народни саборъ да имамо по прошению и инштрукции, што се просило код цес. и крала чрезъ опште народне пленипотенціалне депутирте. А кои патрикуларно ходе и противь стое, нека се осталаю што е кои почео, а не даи господе боже, да единою чертою што поплзьне се на опште народнои привелегии, а с кога се буде стало, нека се добро узму у паметь, что кои твори и чини. А ми се имамо држати цело тврдо темелито поред оно инштрукціе и пленипотенціе наших пленипотенциаломь преваручене до сабора, а у друго и са

другимы партикуларним ни ва што не хоћемо се мешати нити смо се мешали. С коимь препоручуемо се итд. — —

Но честити Будимци нису задовољни били само оним, што су писали администратору, већ су одмах у једно исто доба писали свом владици Василију Димитријевићу, у ком најодсудније изјављују, како ће сваки онај одговарати „пред сабором“ и пред „славним народом“, који што засебно без народа и мимо сабора ради.

И ово писмо због енергичног и свесног говора по све значајно овде по оригиналу саопштавамо.

Од вашего преосвештенства писаніа нисмо имели, нити намь извествуете, како и что се чини, пошто како овамо код нась гласит се и разумесмо, а и ва писании намь пишуть, да неки партикуларно по себе и по своеи воли сабоpe чине тамо по Сервии и по Бачкои, и нека писаніа и печате од люди узимаю, и неке потаине послове по себе дають, за кое таково ми неблагодаримо и из тога не видиме бити добра и не хоће добаръ конаць ономь нихномь делу бити.

Ми преосв. госп. за друге печате и саборе не знамо, что кои камо ходе и чине по себе партикуларно, него знамо и држимо се васих пленипотенціала поред оне инштрукціе вамь преваручене од нас на сабору, да онолико солицитуете код цес. и кр. величаствіа, а не више од опште народне инштрукціе. А ако кои што чини по себе партикуларно, те буде што противно нашои опште народнои превелећіи и сабору, и народу буде на кварь, то онаи нека на себе позоруе, и нека има на себе позор, како се буде одговарати пред сабором и славним народом. А свакому есте длжность трпети се до сабора опште народнаго. А кад будемо се сподобили од власности цес. и кр. ствима, и буде дозволио, онда кои нам буде архіпь и митрополить поставио се духом светим бити,

онога хоћемо имѣти и на саборѹ. Све колико теготи прошенiа, кои бѹде имаю, нека истражѹю и претендираю, а до сабора нека се сваки трпи и предржи. — — — —

А наипаче нам дѹжност госп. Богѹ молити се крепко, да би нам ꙗсность цесарска саборѹ бити дозволио, и онда о саборѹ за поставление Архи-епискѹпа и за прочаꙗ опште народа дела, гледати, смотрити, распралꙗти и ѹчинити. А за садь молимо се, имаите нась ѹ милость отачаскѹю примити, а нась са едним благословенимь писаниемь нагледати и нам известити, како и что творит се, да и ми ѹведели бѹдемо, почто како поꙗвлюет се дело од неки, како и више рехом, незнамо ономѹ делѹ какав конець бѹде.

Међу тим, док су ове преписке трајале, а јамачно по ранијем договору и изазивању владике Вићентија умешали се у ову расправу и бечка господа, и вешто употребише овај њиховим креатурама изазвани раздор, да би што више народу српском нашкодили.

Као што рекосмо, поглавита мисао ових „господствујуштих“, на то је била управљена, да поруше и оно хијерархијско јединство српске цркве, а тим начином да спрече могуће политично јединство српског народа.

Та бечка, господствујушта клика немачких бирократа и мађарских световних и црквених великаша на то ме је радила и неке српске владике закупила за ту цел, да оне ново добивене крајеве српске коначно одвоји од њихове браће у Срему, Славонији, Бачкој Банату и у средњој Угарској.

Као што су ова господа успела, да политичко јединство Срба пониште засебним провинцијалним управама: тако су сада на том радили, да небуде у црквенским делима општег народног сабора српског, но да свака провинција за себе држи засебне провинцијалне црквене саборе.

Са овом идејом партикуларних сабора везаше ова господа и другу своју себичну тежњу, да створе два архијепископата у Београду и Карловцима и два архијепископа. За ову идеју лако су задобили себичне и властољубиве владике, јер у два архијепископата требало и два архијепископа. Потоме би двојицу себичњака од једаред задовољили, којима би мало стало до тога, што би с тиме јединство народа српског коначно поцепали.

Но је свест народа српског у оно доба толико јака била, да је народ сазнао опасну тежњу бечке господе, који су ктели да народно јединство поцепају.

Та народна свест најбоље се огледа у писму сабора будимске јепархије од 12. Окт. 1730. год. које је написано, као одговор на писмо администратора Николе Димитријевића од 3. Окт. и. г. И ово узорито и велеважно писмо сабора будимског, по оригиналу, овако гласи.

Ваше благословено писаніе од 3-ћег Окт. примисмо изложена, како из писма благословенаго и преос. господства, тако и од приложенаго екстракта од господе депутиртовь нашихь опште народнихь, кое есу вашем преосвештеном господству писали.

Из оба писма разумесмо, да наши опште народни депутирти вашему господству пишу, да его цесарско величаствие и други господствующти мажарскии епископи и световни нима сказую о томь, еже би било да два архиепископа и две митрополие буду; пошто: ако буде единь архіепископь, то они исти госпоствующти прелати и мажарски статовь мислеть, и подсказують, своих ползи ради, еже би нась како враги оцрьнили и опали, да ми себе ва неверство будемо дали, како они прельсно говорет.

Вашему преосвешт. господству писали есмо веће и тико крать, да ми православни христиани, обрета-

ющтих се ва епархіи бѹдимскои и диштриктѹ семѹ бѹдимскомь ва Хѹнгаріи, да никоим начиномь, и никомѹ по любави или ѹловленію госпоствѹющтих, не хоћемо преступити заповедь и ѹредбѹ свето почившшаго господина оца и благодетелѧ нашего вечне памети госп. Моисеа Петровича, ѹ свемѹ, што его преосв. госп. есте добри редь за сѧшто ѹредиль и ѹстроиль са опште народнимь саборомь, онога реда и ѹредбе цело темелите имамо се држати. Како после сих преданиахъ веће ненадлежить предлагати васе по редѹ, што и сами знате, но како ѹ првомь пѹнктѹ како ѧснеише гласеть все милосивеише опште народне привилегіе да статѹ расцианскомѹ бѹдеть единь архипастирь.

Тако се ми одговорили есмо и госпоствѹющтим, да тако бити хоћемо, иначе никако, што и вашемѹ преосвештеном госпоствѹ обѧвлѹемо, да би и ваше госпоство такови ответь и одговорь дали. —

Ово је писмо по све важно, јер јасно се огледа у њему свест народња, и што се у њему најеклатантније доказује она голема мржња мађарских великаша према народу српском, која је свакад постојала, но је сада на јавност изишла.

Ко се неће згрозити због такве големе подлости, и безобзирног потварања и опадања ових „господствујуштих“, којима су ови себичњаци и властољупци гледали, да опадну и оцрне српски народ код заједничког владаоца, коме су биле и сувише познате заслуге српског народа, и големе жртве, што је овај несрећни народ подносијо са своје најочитије доказане верности према својим владарима.

Срби су савршено познавали сплетке ових својих вечитих противника и душмана, те су настајали, да преко

својих нарочитих посланика, обавесте аустријског ћесара о сплеткама опадању и потварању оних својих опадача.

Ко би за магновење посумњао о тежњама ових мађарских великаша, тај нека проучи истините доказе у поменутом писму најочитије изказане у речима, које су опште народни посланици чули из усти самога ћесара и остале мађарске господе.

Будимски сабор вели, како су разумели, да су опште народни депутирти писали: „да његово цесар. величаство и други господствујушти мађарски јепископи и световни њима (депутирцима) казују и препоручују, да буду два архијепископа и две митрополије; јер вели ако буде један архијепископ: то по казивању „господствујуштих“ прелата и мађарских великаша, који то подказују ради своје користи, да би нас као ђаволе опрнили и опали, да би се ми на неверство дали, тако ова господа лажљиво говоре.

„Но веле будимски саборници: ми смо већ толико пута писали вами господине администратору, да ми православни ришћани из овог дистрикта у Угарској, никојим начином, и никому по љубави, или уловлењу господствујуштих, нећемо преступити заповест и уредбу свето почившег господина оца и благодетеља нашег вечне памети господина Мојсија Петровића, у свему што је он уредио и устројијо у договору са опште народни сабор. — —

„И о том (вели сабор) нећемо ни да говоримо, јер прва тачка народних привилеђија очито казује: да српском народу буде један архипастир.

На свршетку свог писма вели сабор: „тако смо ми одговорили господствујуштим, да ми тако хоћемо бити и на том остати, иначе никако, и то и вашем преосв. госпоство јављамо, да би и ваше госпоство тако у том смислу одговорили.“

Тако је сабор будимски одговоријо и поучијо митрополитског администратора, а сваки се море дивити и

радовати тако јасном доказу народне свести из онога доба одпочете борбе са најлукавијим и најнодлијим непријатељима.

Но на том нису застали наши свесни предци, но је будимски сабор оног истог дана написао друго писмо народним војничким старешинама, који су у то време на сабору били скупљени у Београду.

Нећемо пропустити, да и ово писмо, као нови доказ народне свести изнесемо за поуку наших читалаца, да се види, како су у оно кобно време Срби из свију крајева преко писма договарали се о народним пословима.

У речи стојеће писмо по оригиналу овако гласи:

„Благо и племенито високородни господари Оберкапетани, капетани и савь славни милитарски редь, намь братиѭ любезнеишаѭ, ѹ господа Бога и пресвете Богоматере желимо просимо многолетнаго здравиѭ даровати се.

Давно би била дѹжность известие вам и племенитородиѭм вашим ѹчинити. Но ми од ваших племенитородіа есмо ожидивали особно примити писаніе, да би намь известивали о свемѹ и за свашто; како ви то тамо находите се. Код нас хвала господѹ Богѹ и пресв. его матери есте свеколико мирно и ѹ свемѹ имамо ваздржаніе трпеніе до сабора, и стоимо цело, како и до сада есте било. Како сами знате, како светопочивши Архиепископь госп. госп. Моисеи Петровичь отець и благодетель наш, есте еште за живота своего ѹредиль и поставиль своего администратора госп. епископа темишварскаго, и ви и ми и народъ поред пленипотенциа и инштрѹкциа од свих колико диштрикта есмо га примили и потврдили за администратора свете Архіепископие и митрополіе белиградске бити до сабора. Тако по дѹжности есте намь познавати власть Администраторства ѹ свемѹ и над свима, што бѹде се ведело, да следи опште народном добрѹ до сабора. А како сад

его пресв. господство намъ васписуе у свом писму, да не хоће да трпе остали епископи опште народнаго сабора и конгреса, пакъ онда да изтражую сваки свое претензие, што кои буде имао, да предложи. Него почели конфузие смутну между народом валагати, и почели неке партикуларне саборе по себе чинити ва Сремъ, ва Бачкои, и ва манастиру Крушедолу 31. Августа самовластно, есмо разумели, и печате и писаніа узимлю од люди. Не знамо о чем ли се саветую, и у кое име дрзаю Саборе по себе чинити, кад знаду сами, да што год буде се чинило, и кои буде чинио Партикуларно, а народ за оно не зна, а у име народно чини, да е оно под протишталациомъ и контрадикціомъ. Тако и ово од них починаемо, што чине и дрзаю и не трпе опште Народнаго Сабора, ако што буде стало се од них партикуларних, да опште Народнои Саборнои Привилегии буде на кваръ за едину чрту, то нека имаду на себе добро позоровати од народа, пошто она Саборна опште народна привилегіи ніе само игром или онаким начиномъ добивенна, што они чине и починю до сада код Его Ц. и крал. величаствии: но е великим трудомъ и иждивениемъ и крвопролитиемъ од наших Предкова и наших светопочивших Патріарха Архиепископа и Митрополита до дне сего добро сачувана ничто неукраћено но и више полепшато у свему и за свашто: то и сад да гледимо и следимо да буде цело, Свршена она привилегиа обдржата, сачувата, непотакновена до Сабора, како што се есте затекло, и да чекамо од Пленипотециала депутата наших, поред оне Инштрукцие и Пленипотенцие, што нама на саборе есте преваручена, да поред они Пленипотенциала, и ино, што буду добро солицитовали
д Его Цес. и крал. величаствии, и нам донели, не више
мане, него што инштрукциа буде заповедала, да се

можемо обдржати; и кадъ бѹде сабор, онда коега намь Господ Богъ дѹхом светим бѹде за Архіепископа и Митрополита и поглавара народнаго показаль и постави на средѹ, того хоштемо имати. А на што конфѹзие, Сабори партикѹларни, кад они есѹ ни за што, код опште народнаго Сабора, Савета, договора, и кои бѹде се ѹ чемѹ постигао, хоће трпети, што бѹде опште народном Саборѹ на противность.

Из овога писма дознајемо, да је у оно време сам народ на свом општем сабору бирао администратора митрополитског. По својим уговорима са владаоцем при свом прелазу у аустијску државу, народ је себи задржао то право, да себи по слободној вољи бира митрополита. По овом ујемчаном праву народ је имао и то неоспорно право, да по смрти овог црквеног поглавара и привременог поглавара или администратора себи избере.

Ово право народа веома је немило било цесарскои и угарској канцеларији. И живо су настојали ова господа, да и ово право од народа отму. А колико им је до тога стало било, најбоље се види из онога, што сам министар Бартенштајн исповеда у свом извештају на страни 106-ој, где изриком вели: „Кад је дакле толико стало двору, као што је мало-час показано, за добрим ил бар за верним и покорним митрополитом, то неће бити брига у залуд, ако се још за рана стане мислити, кога ће за насљедника овоме, који је у том достојанству ево већ више година.“

У поменутом свом писму изказују Будимци оно дубоко поштовање према умрлом свом митрополиту, који је на самрти својој препоручијо народним саборским посланицима за администратора владику Николу Димитријевића. Но мимо изјављеног поштовања, према овој препоруци свога старешине, саборници се управљаху по свом праву,

што се очито огледа у оном изразу: „И ви (војничке старешине), и ми (јепархијски сабори) и народ поред својих пуномоћија и инструкција од свих колико дистрикта есмо га (владику Николу) примили и потврдили за администратора свете архијепископије и митрополије белиградске бити до сабора.“

Но су ови Будимци Срби зактевали, да се и ова саборска одлука поштује и обдржи. Јер вели „по дужности е нами познавати власт администраторства у свему и над свима, што буде се ведело, да ће бити корисно општем народном добру до сабора.“

Зато изрично осуђују самовољу и незаконе поступке неких владика смутљиваца, за које им јавио администратор, да не ће да се стрпе остали јепископи до опште народнога сабора и конгреса, пак онда да истражују сваки своје тражбине, што кои буде имао, да предложи. Него почели смутње уносити у народ, и почели су чинити самовласно неке засебне саборе по себе, у Срему у Бачкој, и у ман. Крушедолу 31. Авг., а и то смо вели разумели, да се ти сплеткаши владике и неки архимандрите усудили печате и писмене изјаве узимати од људи.

Незнамо (веле) о чему ли се саветују и у чије ли име дрзају саборе по себе чинити, кад и сами знаду; да што се год буде чинило, и који буде чинио засебно, а народ за оно незна, а у име народно чине, противу таквих закључака унапред се ограђујемо и протестујемо.

Све што су год дакле они смутљивци одпочели, што чине, и што се усуђују, и не трпе опште народнога сабора, ако се што буде стало од њих засебно, те би било народној привилеђији на квар за једну цртицу, то нека се ро узму на ум и нека се чувају од народа.

И сад настављајућ своје писмо ови Срби показују о, како су они врло добро знали, да оне повла

стице, и привилеђије ни су давали аустријски ћесари народу српском по некој милости, но по заслузи, и по великој трудби овога народа, и због тога, што су њихови предци толику крв пролили у одбрани аустријске државе од напада толиких непријатеља. Ова њихова увиђавност и свест њихова најјасније се огледа у изрезу: „Она саборна опште народна привилеђија није само игром или онаким начином добивена — — — — но је великим трудом и иждивенијем и крвопролитијем од наших предкова, — — — — — и до овога дана добро је сачувана, није ништа украћено, но још у свему и више полепшато. Кад што су дакле наши стари умели сачувати ове наше повластице, тако ми заквевамо, да све што се и како се затекло, да и наши пуномоћници и заступници наши на општем сабору настану код царског величанства, да се ни више ни мање не учини, већ онолико и онако, како им је у њиховим инструкцијама наређено од јепархијског сабора.

На свршетку изказују своју жељу, да кад буде сабор онда, којега поред божије помоћи изберемо за митрополита, тога ћемо и ми признати и поштовати. А на што су дакле оне смутње, они засебни сабори, кад они јесу ни за што, код опште народнаго сабора, савета и договора. И по томе, кои се буде у чему постигао, хоће трпети, што буде општенародном сабору противно. — —

Као што из поменутога писма видимо ствари народне све су више замрсили они несрећни сплеткаши владика арадски Виђентије са својом братијом, као што је Будимцима и о том продуженом сплеткарењу владичанском јавијо администратор митрополије Никола Димитријевић у свом писму 31. Октобра 1730. Одговор Будимаца на поменуто писмо гласи овако.

„Благословено писаніе од Белиграда 31 Октоври писатое и са приложеним екстрактомь из писма од господе

депутиртовь нашихъ и од госп. епископа будимскогъ и од прочихъ, ва коем поклюе се, да исто су солицитиралі ва меморіале и инштанціи, што су предложили, ва неаквистишъ комесию (Comissio Neosquistica), и реферату его величанству послали, и поклюютъ они говоре ради архиепископа, да буду два архіепископа и архіепископата и три кандидата. И ако би единь архіепископ биль, то би имао коресподеицию, са турскомь страномь. А кад би било два архіепископа, сиреч не би било сумнєніа нити мисли за коресподенцію, то е текма само од неких предложени смутнє и трудъ, да не би его свето почившего госп. Моисеа преосвештенаго оца и благодетеля нашего уредба цела онака остала, како што онь свето почивши добро уредиль и устроиль ва прошломь бившемь саборе еште за живота его предь народомь и свим коликим клеромь духовнимь, а тако пред цесар. комесаромь утврждено и протоколато, и послато цес. и крал. двору: да ва напредь свагда има бити един архіепископь имь и една архіепископіа и митрополіа. На кое народ и клеръ славни биль контенть, и саборь свагда ва Белиграду да буде, и по старом обичаю и да ужива, поред опште народне превелегие, да остае народ и клерь.

Тако преосвештени господине, ми кои се находимо овамо ва Унгаріи и ва сем дистрикту, и одржаваћемо его свето почившаго добро уређену и устроену уредбу сву колико подпуно, пошто познаемо бити свему народу за велико добро и напредакь. Ми и сад пакь ва овомь потврждуемо свагда и у напред бити саборь ва Белиграду, а не на другом месте, и едань архіепископь и митрополить, и една архіепископіа и митрополиа, и онакимь начином архіепископь, тако и у напред да бива као и досад што е било. А три кандидата до сад нису бивали, и напредь непотребуемо. Ми народ досад есмо свагда би-

вали ѹ верности, и ѹ свемѹ верни кодь его цесарског и кралевског величаствиа, и ѹ напред обвезѹемо се до последнѣга нашега и капли крви, да свагда ѹ верности бивали и биваћемо, и никакве ни скоима нисмо имали кореспонденције, нити кои да се постигао ѹ неверности, тако молимо се господинѹ богѹ и ѹ напредь, да неће бити од нась никакова неверија.

Ми преосвештени господине овако држаћемо се цело темелито, како се поставили есмо свагда, и нећемо ни ва чемь ѹкратити свето почившѹю его ѹредбѹ. А с кога се што бѹде стало, те би се поплзнѹло и ѹкратило ва опште народним пословима и превелегіи, таи нека себе добро ѹзме ѹ разѹмь, што кои чини. А што сѹ протестацию ѹчинили господинь епіскѹпь Вићенти Иовановић и Максимь (Несторовић владика вршачки); протестациа нихова да стои на страни, и нека се сваки претрпи до сабора, а кад бѹде саборь, онда, што кои бѹде имао протестирати и тражити свеколико, онда може тражити. А ваше преосвештенство администраторь светие архіепископіе и митрополіе белиградские до сабора да ѹправите ѹ свемѹ, што бѹдете ведели за опште народное добро до сабора.

Ми данась пишемо и господиномь обрькапетаномь и капетаномь тамо свѹдь, што чине и што допѹштаю чинити такова еднимь, и како трпети могѹ, што неки, и какове саборе чине партикѹларно, и какове ли печате од манастира ѹзимати, и како ли смедѹ они да даю пакъ опеть по себе, и што ли се чини, кад сваки да и свое печате опште народнимь депѹтиртомь, о чемѹ имадѹ они солицитати код его цес. и крал. величаства, а не по бѹчаци и по бабски кѹћа: те нека и они говоре и нека пишѹ онимъ конфѹзиашом, да се претрпе до сабора, и ништо да не чине партикѹларно по себе. С коимь препорѹчѹю, оставлѧмо, што би општемѹ народѹ било на штетѹ, ви саме знате.

Из одговора будимског танача од 12. Новембра 1730. год. дознајемо, да је администратор Димитријевић са саборским посланицима зактеве народне поднео некој „комисији неоаквистиш (Commissio Neoaquisitorum = комисије за ново добите области после пожаревачког мира).

„Благо и племенитородни господари обркапетани, Капетани и савь колики славни вазвишени Милитарски воиствени редь, наш же господари братиа любезнаш и важделена.

Нисмо хотели пропустити, како да не ѩвимо вашим благородиамь, што нам пишеть господинь Епископь Темишварски Никола Димитриіевић Администраторь светие Архиепископие и митрополить Белиградски, и за неколико писани его Преосвештенства, ва кои тужи се и пишеть мало кое поште, что различно непоѩвлюе, што тамо неки почели су учинити. Овогда пише, да походе неки, а веће и кодь нась именовати, по бачкои и по Сремь, писма и печате од люди невешти узимаю, овога пакь, да саборе неке по себе чине, и не знамо что доконаваю. И у света телеса дрзаю, са насилиемь изнели светаго Ѿроша, у коему како поѩвлюю, да су се онде бивши партаи неки између себе побили, и такове конфузие и смутие почели валагати ва Народь.

На кое истинито ми неблагодаримо, и не чине добро, макар коега рода онъ буде, или епископ, и чина или духовнога или световнаго, што неће да трпе народног сабора, и кадь буде саборь, коме што буде се ведело теготно, онда може на сабору приложити и тражити, а намь свим коликимь дужностно трпеніе имати за свашто и у свему до сабора.

Садь пакь писатое 31. Октомвра, што нам пише го-[illegible] Администраторь, да што су депутирти опште на-[illegible] инштанцию дали двору и Ѩсности его цес. и крал. [illegible]ства, одговорь еште нису нити резолуцию имали.

Него господствующи говоре: да два Архиепископа и Митрополита и две Архиепископие и митрополие да буду, и три кандидата, то есть од три епископа два да поставе Архипископа, и да сабор не буде ва Белиграде, но или пакь у Карловци или у Осеку.

И да не има сумнениѥ Ѩснеиши дворь од нась, да се међу тимь неизневеримо, и да не будемо имали кореспонденцию са турскоѩ страномь.

Ваше благо и племенитородие да добро имате у ведомости, ово ние шални посаль, что се чини, ово се невиди бити добро по народь. Него што ћемо чинити, да се договарамо и саветуемо за раннега, докле се овои посаль ние онако укоренио, како што поѩвлюю бити.

Нашь вотумь и намерение сицево: да господа депутирти пакъ предложе инштанцию и понизно моленіе ѩсности цесарскога и крал. величаствиа, поред инштрукцие оне, што нима есте преваручена од општега сабора, и што буде инштрукциа заповедала, да се моле. То едно. А друго: славни народь и клерь не зактева два архіепископа, нити две архіепископие, ни она три кандидата, и да саборь на другом месту не бива, но где есте резиденциа и опште народни домь ва Белиграде, тамо единь архиепископь и митрополить да буде, и по милостивнеиши опште народних привилегіах да се уживамо, по досадашнемь обичаю, и ничто ново народь не зактева, него, како что есмо се затекли садь, и по овои свето почившеи его оца и благодетеља нашего госп. Моѵсеа Петровића, по онои уредби да се и уживамо и обдржавамо. А за неверность и кореспонденцию тамо са турскомь страномь да ћемо имати: ми и последни наши обвезуемо се, да цар. и кр. величаствию свагда у верности бивати и бити, како

и до сле есмо ми и народь нашь србски, што смо били ѹ свакои верности и ѹ служби, тако и ѹ напредь подвезѹемо се бити непотакновено, а не како ребелишши Мађари свакада и довека што сѹ бивали, а сада хоћею да нами господствѹю, и кои наше конфѹзиаше епископе ѹловили.

За кое колико молимо ваша благородиѥ, зато нась известите и одпишите, каковь написаль за то имате, и знате ли за то, и что из тога хоће бити, и каковь конаць делѹ томѹ, что сѹ они орѹдиѥ господствѹштих госп. Епіскѹпи почели конфѹзию, метеж и распрѹ междѹ народом валагати, и кои сѹ те конфѹзие предводители, есте ли истина.

Ми како чѹемо, неће добарь конаць делѹ од них починаемѹ бити.

Ѹ име сабора епископіѥ и дистрикта бѹдимскогь.

Задатак је оне неоаквистичке комисије био тај, да испита правну титулу разних потраживача на поједине делове ове новодобите области. Свака дакле породица, или нека корпорација, која је некада пре турског освајања право имала на нека од ових земљишта, сада се појавише са својим и плесниви дипломама, да своја права на неко земљиште докажу.

Како је о тој ствари мислио и онај признати државник министар Бартенштајн види се из ових његових речи: „Ово би се некако и могло саслушати, да се није показало на скоро, да је велики део новодобивених земаља испоклањан приватним људима, на које се највише блаж. цар тим лакше даде невести, што су многи, који онда његова поверења задобише, тако саветовали. Ал то није најбоље урађено, и свакако би корисније било, (оном) поклоњеном великом крају земље, или већем делу тога населили били граничаре (Србе), оружје. На још, како ови нови власници не-

штедише своје поданике, као што је требало, нити их помагаху, као што се од њих надаху.

Кад је пак преблаж. цару на неколико година пред његову смрт јављено било, нареди он комисију једну под председништвом грофа Виндишгреца, потоњег државног намесника, позвавши у њу обојицу грофове Хамилтона и Кевенхилера, барона од Енгелсхофена, обојицу браћу од Коха, и Колера од Долховена, који ће ствар прегледати и преправити за већање конференцијско, које буде, по том 6-ог Маја 1757. год. код грофа Штаренберга, где је био земалски Маршал. гроф од Харача, коморски председник, гроф од Дитрихштајна, генерал ратни комесар, гроф од Неселроде, за тим оне особе, што су горе казане.

И највише опширна резолуција, које то предлогу конференције састављена, с тим је знаменитија, што се из ње јасно види, како је сада преименовато блаж. цар к срцу примило злоупотребу његове власти, и злостављања, која су против његове најправедније воље чињена.

По томе дакле изађе она славна олакшица (Neoaquisitorum) новодобитих поданика, при којем и остане до пренагљене (übereilten) утеловења (њихова) са краљевином Угарском. —

Таквим неправедним начином отеше три породице Срем.[1])

И овој неоаквизитичној комесији подносише саборски посланици меморијале и инштанције, а реферат послали

---

[1]) Цесар Леополдо I продао је за новце некој скитници Don Livie Odeschalchi и његовој породици за вечита времена титулу „Princeps Syrmiae“, на које достојанство поменутог Одескалкију инсталирао 22 Априла 1698 у Илоку царски ђенерао Карафа. Противу ове злоупотребе чињен је протест оне исте године од стране народа српског (Види III збирку будим. споменика).

су ћесару. А ова неоаквизијстичка комисија одговара: „Да буду два архіепіскупа и архіепіскупата, и три кандидата.“

До ког стуња бејаху непријатељским духом задахнута већ у оно доба она немачка и мађарска господа, види се отуда, што су они, опадајући српски народ, тако подло достављали ћесару: „Ако би један архијепископ био, то би имао кореспонденцију са турском страном. А кад би било два архијепископа, сиреч не би било сумњенија, нити мисли за коресподенцију.

Такву подлост противника и опадача српских на жалост помагаху и православне владике са црним духовенством. И о њима Будимци веле: „То је текма само од неких предизложени владика смутње и труцъ, да не би его свето почившего господина Мојсија преосвештенога оца и благодетеља нашего уредба цела онака остала, како што он светопочивши добро уредио и устројио ва прошлом бившем (1730) сабору, еште за живота его пред народом и свим коликим клиром духовним, а тако пред ћесарским комесаром утврђено и протоколато, и послато цес. и крал. двору: да ва напред свагда има бити један архијепископ им и једна архијепископија и митрополија. На које народ и клер славни бил контент. И бист решено, да сабор свагда у Белиграду буде.“

Будимци изјављујући, да они остају на томе, да буде једна архијепископија и један архијепископ, а не два, да буде сабор свагда у Београду, а не на другом месту; најзад веле: „онаким начином архијепископ да се бира, као и до оног доба, но три кандидата ни до сада нису бивали, и у напред нетребујемо.

„Ми народ досада јесмо бивали свагда у верности и у свему верни код его царскаго и краљевскаго величаствија, и у напред обвезујумо се до последњеја нашеја

капљи крви, да свагда у верности бивали и бивaћемо, и никакве ни с којима нисмо имали кореспонденције, нити који да се постигао у неверности, као Мађари. Тако се молимо господину Богу и у напред да неће бити од нас неверије.

Ми ћемо се држати цело темељито, како се појавили јесмо свагда, и нећемо ни у чем укратити наредбу свето починулога митрополита.

А с кога се што буде стало, те би се попузнуло и укратило ва општим народним пословима и привелегији, тај нека се добро узме у разум, што који чини.

А што су протест учинили господин јепископ Вићентије Поповић (арадски) и Максим Несторовић владика вршачки; њихов протест нека стоји на страни, и нека се сваки претрпи до сабора. А кад буде сабор, што који буде имао, може протестовати и тражити свеколико, — А ви преосвештени господине администратору свете архијепископије и митрополије београдске до сабора управљајте у свему, што будете ведели за опште народноје добро до сабора.

На свршетку овога писма веле Будимци да су писали и господи обркапетанима и капетанима, што допуштају да се тамо чини, и како могу трпити, што неки држе засебне саборе, и што исти конфузијаши скупљају печате од народа. А за опште ствари ваља радити или на општем народном збору, или код двора царског: „а не по бупаци и по бабски кућа.“ — — — — — — — —

Сабор будимске јепархије оправио је писмо и народним војеним главарима, којима све оно казује, што је у пређашњем писму исказано, и ми овде саопштавамо само оно, што у прошлом писму нису исказали, или су овде тачније написали.

Тако у овом писму помињу и дан кад су народни посланици бечком двору представку поднели: „Сад пак

— — — 31. Октобра пише господин администратор, да су опште народни депутирци поднели народњу просбу двору цес. краљ. величаствија. На коју су вели господствујушти оваки одговор дали: да два архијепископа и митрополите и две архијепископије и митрополије да буду, и три кандитада, то јест од три јепископа два да поставе за архијепископа, и да сабор не буде у Београду. но или у Карловци, или у Осеку.

Даље веле „и да не има сумненија јаснејши двор од нас, да се међу тим неизвеверимо, и да не будемо имали кореспонденцију са турском страном.

Ова тумачења господствујуштих и њихове инспирације и шапутања на двору по све су била опасна, у колико су ови немачки и мађарски аристократчићи својим упливом на придворне па и на највише госпе, а преко ових госпођа и госпођица упливисали на духовнике цара и царице на јежовите. Таква опака и мучка шапутања морали су најзад и уродити плодом отровним и шкодљивим за народ српски.

Видимо, да су и наши стари кроз прогледали ову мучку политику, што се јасно огледа у речима: „А за неверност и кореспонденцију тамо са турском страном да ћемо имати: ми и последни наши обвезујемо се, да царо краљ. величаствију свагда у верности бивати и бити, као што смо до селе били ми и народ наш српски што смо били у свакој верности и у служби, тако и у напред подвезујемо се бити непотакновено, а не као ребелијаши Мађари свакада и довека што су бивали, а сада хоћеју, да наши господствују, и они су наше конфузијаше јепископе уловили.

Зато молимо ваша благородија, да нас о томе известите и одпишете, како мислите о томе, и знате ли, какви ће крај том делу бити, што су она оруђа господствујуштих господа јепископи почели конфузију, метеж и

распру у народ уносити, и који су коловоће у тој конфузији, ми вели чујемо, да неће бити добар крај ономе, што су они злосрећни метежњаци наши одпочели.“

Ове несрећне распре и смутње, које су изазвали себичњаци и за влашћу тежећи православни јепископи, нехтејући поштовати закључке народног сабора, но по својој самовољи и по свом личном интересу руководили се и управљали по мигу бечке господе, и служили овој, као слепа оруђа противу свог рођеног народа.

Тој немачкој и мађарској господи таман је ишло у рачун ова себичност српских владика и црноризаца, који су зликовачки поцепали ону свету братску везу, која је до смрти врлог митрополита Мојсија тако дивно спајала све чланове народа српског.

Од ове љуте ране, коју зададе српском народу архипастирска рука руковођена бечком господарећом кликом, народ српски одпочео је боловати и венути; а непрекидна себичност ових несрећних црквених поглавара с једне стране, а с друге сваковрсна насиља смишљена и остварена од немачке и мађарске господе нису дала, да се ова дубока рана на иначе здравом телу народа српског залечи, но се све ширила и морала је најзад постати самртна.

Несрећне зађевице, које су у народу српском настале по смрти митрополита Мојсија за време црквеног безглаварства трајаше непрекидно све до почетка сабора, који је сазван у Карловце месеца Фебруара 1731. год.

О сазиву на овај сабор имамо помена у писму јепархијског сабора будимског писаном месеца Декембра сабору карловачком, у коме се јепархијски сабор жали противу свога владике Василија Димитријевића, што им насилно квари тестаменте.

У другом свом писму од 14. Јануара 1731. год. јавља владика Василије Димитријевић, да ће сабор од-

почети 3 или 4. Фебруара, а не, као што је пређе јавио за 25. Јануар.

Трећи спис о овом сретенском сабору карловачком год. 1731. то је пупомоћно писмо сабора будимске јепархије, који је на поменути општи сабор избрао и послао у Карловце Малешу Надажди и Димитрија Михајловића, и њима дадоше поменуто пуномоћије, које овако гласи:

„Од нас долеподнисати православни христианъ ва епархии бѹдимскои и жители ва долнои вароши бѹдимскои Табани, тако и ва вароши Пештанские и Свети Андреиские, и околних месте находештим се православним Хрістианом ва благохранимои епархии бѹдимскои, изизвестно и ведомо обѹвлюемо симъ, како по известном семъ призивателномъ частномъ писании преосв. и богоизбранаго. госп. госп. Василиа Димитріевича архиереа нашего бѹдимскаго, за избраніє новаго архиепископѹпа и митрополита глави нашее црковние, на место блаженіе памети бившаго ѹсне ва Богѹ преосв. и пресв. госп. госп. Моисеа Петровича архиеп. и митроп. белиградскаго, и васего народа православнаго христианскаго под властію преос. римскаго цесара, ва кралевини Сервии, Шлавонии, Хѹнгари, Хорватскои и ва Дѹкатѹ Сремском и цесарскои Ѹгровалахии, и его цес. величаствиа саветника нашего же архипастира оца и благодетелѹ. Сад чрезъ милостивеишага допѹштениа од его цес. и крал. величастиа и преславнаго дворнаго савета, нарежденога кралевскога комесара его екцеленцис госп. грофа Люкатели (Locatelli) комендирт генерала Осечкога, а сабоpанию бити ва вароши Карловачкои, сего 4. Ферфара 1731. И да бѹде опште народни саборъ и генерални конгресъ, и тамо бѹдѹ како од свештенеишаго клера, тако и од осталог славног народа нарећени депѹтирти и пленипотенциали од сваке провинције понизнеише есмо известили се.

Тако засвидетелствованом приликом и ми од насъ посиламемо наше посланике депутирте пленипотенциале на тржаство опште народнаго генералнаго конгреса, да буде тамо са остали господари депутирти договарали се и сагласили, и что буде за добро обрели ови наши депутирти и посланици, како ти: Малеша Надажди и Димитрие Михаиловичь, да би могли предъ славнимъ народомъ и кралевским комесаромъ предложити, и да би услишано било, что они буде за добро обрели и нашли. Са осталимъ православнимъ народом, и господари депутирти, и тако чрезъ наших депутирти нашъ вотумъ посилаемо, како да смо ми сви скупа тамо. Како за избрание главиа црковние, тако за законъ и устави и управлениие, кои ће архи-епископъ добро упућивати за васех опште народни благи поступакъ, тако и црковних уреждених и правила и строениа болшим и напредним таштанием сахранивати и пазити. Таковим начиномъ пленомоштие нима дасмо, да би са остали господари од свих провинциа, да се договарати имеютъ. За сваки опште народни поступакъ и напредакъ и последакъ, што би благоприетно ведело се господу Богу и народу. С коимъ препоручаемо се у милостъ народну, и за болше верование потврждуемо ово наше писаніе именми и печати и т. д.

За тим долази други спис, у коме се говори о сабору год. 1731, а то је инструкција, коју је дао будимски јепарх. сабор својим именованим посланицима.

Инструкциа или наказъ.

„От насъ ниже по имену подписатих, нашимъ ополномоштнимъ депутиртомъ честивредному Малеши Надажди и Димитрии Михаиловичу, иже посилаемо в мѣсто насъ обштихъ на торжество всеосвештенаго обштенароднаго генералнаго конгреса в Карловцѣ, за избраніе новаго архіеписк. и митрополита главы црковныи в мѣсто

высокоблаженыѧ памѧти бившаго архіепископа и митрополіта бѣлградскаго, и всего православнаго народа христіанскаго под властію пресветлаго римскаго цесара во краљевины Сервіи, Шлавоніи, Хорватской, и Хѵнгаріи, паче же и Дѵката сремскаго, Баната темишварскаго и цесарскіѧ Угровлахіи, такожде и его цес. велич. совѣтника, нашего же изѧштнѣйшаго госп. госп. Мойсеѧ Петровича, пред кралевскимъ комесаромъ и всеосвештеным саборомъ, како се имаютъ обдержавати, како за избраніе, тако и за прочиѧ нѵжды, и потребы обштенародныѧ, и со осталима онамо пришедшим обоего сословіѧ обштенароднима депѵтирти, како имѵтъ договарати сѧ и согласиватъ, ѧко же послѣдѵетъ.

1.

„Котораго архіпастирѧ вмѣсто блаженыѧ памѧти архіепископа и митроп. Моисеѧ главѵ црковнѵ бѵдетъ вишпыи Богъ, призиваніемъ светаго Дѵха, единим согласіем всесвештеннѣишаго сабора на свѧтеишіи престол архіепископіи и митрополіи бѣлградскіѧ, и всего народа православнаго христіанскаго под властію пресветлаго римскаго цесара, во Сервіи, Шлавоніи, Хорватскои и Хѵнгаріи, паче же Дѵкатѵ сремскомѵ, Баната темишварскаго, и цесарскіѧ Угровлахіи изабралъ, тои архіепископъ нашъ, за вѣчнѵ надеждѵ и ѵповаиіе закона ради нашего, прежде неже ли поставит сѧ, пред всеосвештенным сабором во цркви должнѵю заклетвѵ ѵстмене и писмене издаетъ, и положитъ, что он в таких поседѧштихъ землѧхъ в родѣ и в законѣ нашем греческимъ, о цркви, вѣрѣ, и школи, не хоштетъ имѣти никакое принѵжденіе, в совѣсти заведено и помѣшато ѵніатством или инима ересима быти, но паче свѧтыѧ восточныѧ православныѧ іерусалимскіѧ апостолскіѧ греческаго закона вѣры, цркви, школи, и преданію, и что къ томѵ принадлежитъ на таком основаніи на ка-

комъ чрез благодати божиѧ рѹкопрїмателнѣ преданїем и изложенїомъ свѧтихъ апостоловъ и богоносних отецъ правилнимъ ѹтвержденїемъ во свѧтих вселенскихъ и помѣстних наших держаштихъ саборѣхъ правителственѣ ѹставлени прїѧли и содержани, сице же во оных и вѣры греческаго исповѣданїѧ наипервѣе, такожде свободно и безъ всѧкаго помѣшателства отправлѧти да можетъ и имѣетъ.

2.

„Такожде и прежде поставленїѧ да напишетъ, что онъ въ причатъ црковнїи от родителеи, или инаго кромѣ црковных приходовъ принесалъ движимих и недвижимых, да аште би діаволским коимъ навожденїемъ отстѹпилъ от цркви нашеѧ, и со иною помѣшателство изволилъ сотворити, да от имѣнїѧ црковнаго, и обштенароднаго, кое за меритахъ и кровополиатнихъ, нѹждныхъ слѹжбах нашихъ ради, в движимомъ и недвижимомъ стѧжаное и дарованое, отимати неможетъ, ибо црковним и обштимъ приходомъ стѧжана: тако цркви и обштествѹ да останетъ, а оно принесено собою да прїими; тако и главѹ црковнѹ на мѣсто его таки поставити другога, а онъ да безъ вреда из ѹзроковь отстѹпитъ можетъ, и писмени зато Паретисъ намъ издати да имѣетъ, за нашѹ надеждѹ твердѣишѹ, како досадами и претензїами не ѹсиловане има нас оставити.

3.

„И понеже под прежднѧѧ нашеѧ глави црковныѧ правителством многїѧ нѹжди, мѧтежи и жалби, движимаго и недвижимаго црковнаго и обштаго добра ради поводъ подали. От коего и его въ Бозѣ блажено архїпастирство, и въ расѹжденїемъ справедливости того дѣла побѹжденъ былъ, по редѹ на писмо завѣтное, написатъ по именѹ и числѹ обнадеждѣише от себе дати црковное

и обштеніе имѣние кое завѣштателное ѹреждение пред всѣми прочитати се да бѹдеть. И да се обдержати имѣетъ, и его архіпастирство пріимивши по писме, да иматъ 12. народнымъ епитропомъ надлежашти преписъ сѹпштанцие отдати, и квитировати, за бѹдѹштее обдержаваніе обштаго ради напретка, како и онъ да сицевимъ ѹрежденіемъ и извѣстнѣишимъ знати имат постѹпати, да не бы когда штета случила сѧ, за кою предъ Вишнимъ и въ предъ Обштествомъ не бѹдетъ долженъ отвѣтъ дати

4.

„Да бы такожде всѧкіѧ случаи милостивнѣишихъ привилегіахъ и иниихъ правицахъ нашихъ што имъ противо твореное, и которое ка комѹ несогласию междѹ обоими сословиам и високим договараюштим сѧ странами повод подати могѹтъ, колико возможно радити отвраштени и пред стрежени бити могли. Того ради сим поставлено и соглашено, что когда его цесар. кралевское величество госп. госн. нашъ милостивнѣшіи привилегіах наших експликацію или толкованіе прошлаго сабора[1]) въ Бѣлградѣ возвѣстили, которое тогда предъ цесарскимъ комесаром понизнѣишѹ показателностъ причиновъ по меморіалѹ обштемѹ и нам подписавшемѹ сѧ и архіпастирѹ и комисарѹ скѹпа, еже би и сверхѹ того промотреніе за гредѹштее доношеніе и предложеніе, како иматъ до его імператорскаго величества предложено бити, когда смерти ради в Бозѣ ѹсапшаго архіепископа до нинѣ не предало се. Равно же и за прочаѧ, что естъ тогожде сабора во Бѣлиградѣ но протокѹлѹ и по ѹставихъ ѹреждено, и ѹставлено согласіемъ обштимъ, и предъ тимъ предшедшаго карловачкаго сабора[2])

[1]) Године 1730. месеца Маја, на Спасовдан.

[2]) Види Гласник Срп. уч. др. 2-ги од. књигу III. „Споменици из будимск. и пешт. арх.“ стр. 287 и 290, о сабору 1726.

четирпадесѧти пѹнкти скѹпа же разгледати, и въ единъ регѹламентъ слити, и ѹставъ ѹчинити, да се въ напредъ знати бѹдемо равно во правилахъ ѹстановъ црковнихъ едино по всюдѹ держати, и да хоштетъ обе високіѧ договараюштіѧ сѧ страны свѧштенаго и свѣтовнаго сословіѧ о томъ стараніе прилагаетъ, да бы чрезъ црковныѧ височаишіѧ достоинственыѧ власти крѣпчаише запрештеніе, и наказаніе, и грабежи и месоѧстіѧ при таковыхъ слѹчаех ѹнети ѹдержани били.

5.

„Обште же с обоихъ странъ симъ соизволено и договорено, что бы между обоими Архіепископати єдинство бити ѹдвердило сѧ, и резиденциѧ в Бѣлградѣ, да едино стадо и единъ архіпастиръ бѹдетъ, како до сего времени во обичаи бившемъ свободное содержаніе пословъ, весма во прежднои конфирмаціи архіепископскои, на противъ того ради од обоих странъ сословиѧ полномштнаго тогда ѹчиненомѹ согласію и прошенію посланъ. И аште би въ напредъ без клаѹзѹли овако единство непотвердило се, по с каѹзом, их цес. кр. величество за разделеніе въ напред архіепископатов задержало би себе власть; то и мы вазлагаемо на дѹшѹ архіпастирѹ нашем; что сѹть привилегіе и правици сѹпштанціѧ по написѹ особливое архіепископата бѣлградскаго, еште за времена несоединеног архіепископатов стѧжаное и прибавленое, кое нинѣ по регестрѹ примить, да чѹвать. Аште би дрѹгоѧчие когда, против народнаго согласиѧ и прошениѧ изволео дворь цес. пременити резол. властію своею, от кое боже сохрани, да би во грѧдѹште времѧ не нашла сѧ празность, и да се не погѹбе движимиѧ и недвижимиѧ вешти, да како и до нинѣ вазда опасность сего ради стреженаѧ, тако и в напредъ да ѹстроить сѧ, да не би причинѹ дали отвѣтовати предъ Богом и народомъ.

6.

„Од страни обоего сословиѭ свѭштенаго клера и славнаго народа полномоштныи что сѹ до пинѣ гдѣ, или при обштествѹ или на особномѹ мѣстѹ картабіанки с печатати и подписи на праздноѥ хартіи дали од страни, да се подерѹть предъ свештенѣишимъ саборомъ, причини ради сіе, ибо многи они померли, кои сѹ ондѣ положили печати и нисѹ далше на потребѹ.

7.

„Архіепископъ, и митрополитъ наша превисочаиша глава црковна, когда слѹчит сѧ емѹ издати од себе картабіанкѹ, то да назнаменѹетъ на еи, или протоколѹетъ, чесо ради хоштетъ дати; кромѣ же сего назнаменованіѧ аште издастъ, да се не слѹчить, да въ бѹдѹштее времѧ не бы обштество од коихъ терпѣло в чемъ вини ради таковиѧ и пострадало.

8.

„Имѣютъ такожде извѣстіѧ и приношеніѧ прежде разискана бити за истинѹ, и освидѣтелствование, на другочиѧ не би по нечестивомѹ доношенію и отмштению, поношеніѧ превисочаиша наша глава црковна терпѣла, кромѣ сего же всѧкомѹ дѹхѹ не вѣровати, за више же извѣстіе, и за вѣрованіе естъ ова інстрѹкциѧ съ нашими собствеными печатми и подписи потврждено било, кое дато гдѣ бѹдем.“

9.

Височаиша глава церковна, да би еднако ѹредила свѹдъ по црквихъ да се слѹжи по ѹставѹ и преданіи од богоносних отецъ. Такожде, да би се ѹредило и ѹчинило знати нама и сваком христиѧнинѹ по свих епархиах, гди находе православни христиѧни, и да бѹдѹ знали сваки

своемꙋ местномꙋ архиерею и свештеникꙋ што должанствꙋеть емꙋ должное дати: ꙋдостоите се ꙋредити, и свꙋдъ разслати, да се одржи, да не бꙋде онако чинило се, како досле что било, и ꙋсиловатъ бивао народъ, и нисꙋ хотели ꙋсапшаго чловека тело покопати, тело ꙋсапшаго и по 2 и по 3 дни стояло непокопато, докле се ние нима задоволно ꙋчинило, а преко ꙋрежденога свитка, на то народъ тешча.

10.

Такожде, где епархиѧ вадова остане, да безъ знаніѧ народнаго оне епархие народа епискꙋпъ да се не постаниѧ, него са знанем архиепископскимъ и народниѧ оне епархіе да се постави. И сваки епискꙋпъ должанствꙋеть еште за живота своега должнꙋю ꙋредбꙋ свою да ꙋчини од имениа своего да после смрти его имение, его остатие слꙋжителие его непограбили би и не развꙋкли би; него остатне именіе да се сахрани и сачꙋва.

11.

Того ради тастаментовъ; тастаменте да се обдржаваю, да се не кваре. Где кои болни свои тастаментъ напише, ꙋреди и заключи ва неи, поред силе и ꙋсердиа своега, елико мꙋ возможно, на епископскꙋю странꙋ или на свештеничаскꙋю, тако енискꙋпь са онимъ ние доволанъ, и свештеникꙋ и епитропꙋ заповеда онога чловека непокопати донда, докле немꙋ задоволно не ꙋчини се.

12.

„Молимо опште народно, што се заключи и ꙋтврди на саборꙋ и ꙋчини и да се обдржава, молимо да се не разорава, да не би наша саборна заключенiа и од его цесар. и крал. величаствиѧ презрена била.

Ми ћемо важније тачке овога пуномоћства и инструкције будимских посланика проучити. А то чинимо у тој цели, што досада није се могло дознати, шта је на овом сабору рађено, а још мање знамо, шта је решено, а најмање могасмо дознати шта је од ових закључака од највишег места одобрено.

Но ћемо се служити једно значајном инструкцијом будимских посланика, а друго држимо, да је на овом сабору јамачно претресана радња скоро прошлог сабора, и предмети који су на оном несвршени били јамачно су на овом сабору предузети.

У првој тачки поменуте инструкције зактева се, да ново избрани митрополит пре своје потврде пред члановима народног сабора и народом у цркви положи свечану заклетву, а мимо тога да и писмену заклетву својом руком написану и подписану сабору преда на чување. У поменутој заклетви има то уверење дати, да у областима царо краљевским неће унети унију у народ закона гречанскога, ни у цркву, веру и школу, и да неће употребити насиља на савест својих једновераца, и да се неће помешати не само са унијатима, но ни са другим јересима. На против обвезујесе заклетвом, да ће се одржати у светој васточној православној јерусалимској, апостолској вери грчког закона, поред вере, цркве школе предања и излагања светих апостола и богоносних отаца, која су призната у светим васијонским и помесним саборима и тамо утврђена.

Нами, који живимо у трећој четвртини XIX века, биће по све чудновато, што баш јепархијски сабор најбројнијег дела српства такви зактев ставио и то [illegible] тачки на првом месту.

[illegible] кад још једном све оне околности пропратимо у [illegible]е налазаше наш народ под владом, која је само [illegible] мишљала, како би живот народа српскога коначно

подрила, и затим са лица земље збрисала; кад замислимо, да је владајући елеменат у аустро-угарској држави био махом склопљен од јежовита, или бар од њих руковођен, кад замислимо, да је државна власт, пошто је политичну важност и положај српског народа укидањем деспотског или војводског чина, недавањем одређеног властитог земљишта са автономном управом на челу народа, политички паралисала и у тесне границе црквенско просветне привидне автономије свела права српског народа, све ове околности кад добро проценимо, онда ћемо моћи увидети колико је морао наш народ пажљиво чувати и неговати ова своје једина права, која им привидно оставише на уживање она немачка и мађарска господа.

И кад замислимо, да је народ већ тада морао да назире она шуровања владике арадског и кандидата митрополитског Виђентија Јовановића са господствујуштом кликом, и тајне разговоре са министром Цинцендорфом и са јежовитама, и кад је морао попустити насиљу владе, која је преко свог комесара владике, црноризце и неке, народне посланике деморалисала, онда се нећемо чудити, ако је тражијо народ, да ће светињом заклетве пред народом у цркви учињеном бар свог црквеног поглавара принудити на поштовање народне вере православне и народних права.

Но је већ била ударила и у цркву зараза, и дошло је до тога, да се обистинила она народња пословица: „одкуд закон отуда и безакоње.“

На жалост уверићемо се на скоро, да светиња заклетве није уздржала несрећног митрополита Виђентија, да са народним непријатељима шурује, и да се до тога неваљалства понизи, да веру својих праотаца, веру свога рођенога народа бечкој јежовитској влади прода да задовољи своју голему сујету и чежњу за титулом патријарха српског. Бечки демони обрицаху му титулу патријарха ал

не православног но унијацког. За сујетног Вићентија бејаше то мала разлика мала жртва, ал' није народу све једно било православље или јежовиство. Народ је врло добро знао, да би му са вером и народност угинула, као што је у истини збило се, да је на силу поунијаћени део народа српског и своју народност под упливом католичких попова за кратко време изгубијо.

Народ је дакле у првој тачки инструкције заклетву заштевао од новог митрополита у тежњи да сачува своју народну веру, и своју народност.

У другој тачци поменуте инструкције заштева се од будућег поглавара цркве, да покаже пред народом своје материјално стање, и да се његова донесена имаовина попише пре његове потврде.

Зашто је заштевао народ тај попис имања? Ево како он сам о томе говори: „Да аште би діаволским коим навожденіем отступил од цркви нашея, и со иною помѣшателство изволил сотворити, да од имѣнія црковнаго и обште народнаго, које — вели — нашем народу дато за заслуге његове и кровопролитіе, за рад наших службах све што е на тај начин у движимом и недвижимо стечено и даровано, то се неможе отимати, јер је вели црквеним и општим приходом стечено, зато мора остати цркви и народној општини: а што је он митрополит донео, то нека собом и однесе. Тако и глава црквена на место њега да се таки постави друга; а он да без вреда одступити може, но мора дати од себе писмо, како неће досађивати својим тражбинама и нас ничим неће насиловати.

У истом смислу говоре у трећој тачки, наводећи још и друге разне нужде, метежи и жалбе, које су трпели под пређашним црквеним главаром. Од којих нужда и патња умрли добри архипастир по својој праведљивости побуђен био, те је све по реду у заветном писмену пописати

[illegible]

Пета тачка говори о том, да се јединство оба архијепископата што боље утврди, да буде један архијепископ са једним архијепископатом београдским, и да се имаовина оба архијепископата сачупа.

Но ако би — вели даље — кад год другојачије противу народнога сагласија и просбе изволео двор цесарски самовласно променити резолуцију, од чега да Бог сахрани, да се неби у будућа времена нашла таква празнина, рад које се досада свакад стрепило. Зато да се у напред устрији, како не би митрополит узрока имао одговарати пред Богом и пред народом.

У шестој тачки захтевају, да се сва дојакошња народна пуномоћија, која су до јако на разним местима чувана, тако исто и картабијенке или празни неиспуњени листови са подписима и печатима појединих лица у име своих општина написани, које су поједине општине место готовог новца давали митрополитима, да се сва ова писмена пред свештеним сабором подеру, што су многи од оних на тим писменима подписаних, давно већ умрли, који су онде положили печате и своје подписе, и потоме су сада непотребне.

Из седме тачке види се прави узрок, што су старе картабијанке натраг поискали од митрополита, почем они сад у овој тачки изрично захтевају у овим речима: „кад се случи, да архијепископ и митрополит наша превисока глава црквена поиште од нас картабијанку, то да се на истој картабијанци стави и да се протоколује, чега ради иште на коју ли цел. А без оваког назначења, да му се неизда такво писмено, како се неби догодило, да због такве кривице неко пострада у будућех времену.

Веома је карактеристична осма тачка поменуте инструкције, у којој се захтева: „да се најпре изишту изтћа и приношења, да би се из њих истина и право ње ствари доказало. А све то да се чини, да не би

због неког нечастивог доношења, и освете, и сплетака наша највиша црквена глава пострадала. И према томе, да без овога испитаног писмена никако неповерује свакоме духу. За боље обавештење и за вероваље ове наше инструкције с нашим подписима и печатима утврђене, које смо дали где треба.

Још год. 1726 на карловачком сабору захтевао а сада је наново тражио народ, а митрополит Мојсије савесно је настајао, да би се по свима црквама по једном истом уставу и по предању св. отаца служило. Ово што народ захтева у 9. тачки, то је посве нужно било, да се једном доскочи оном великом нереду који је морао настати једно што су владике попили људе неписмене, који нису познавали ни црквене обреде, него тек онако напамет вршили ту дужност. У оно је доба чин свештенички насљедан био у породици с оца на сина, очина незнаност, тако рећи, потенцирала се у деци, унучадима постепено све више и више. Осим јектенија, која је механички од оца свога научио, од свега осталога црквенога обреда ништа није знао. Кад које јеванђелије треба чатити, кад ли што из минеја појати о томе није му нико говорио, богословског завода још није било, и само неки свећеници, који су живели близу манастира, добивали су неко хаотично познавање обреда. Ни сами калуђери нису што више знали, јер у манастирима нису се више неговале науке, као у старија времена што је било. Највећа врлина црквенског човека, а нарочито калуђера била је та, да у очима светине изгледају као свеци, а тај светитељски нимбус мишљаху постићи постом, нерадом, пустињичким животом и празним сањаријама. Поглавита дужност таквог узоритог калуђерског свеца била је у том, што је непрестано бавио се читањем живота светих отаца, који су се непрестано у својој угрејаној фантазији борили са накардним сликама ђавола.

Но оваквих занешењаки било је мало, а много већи део калуђера, а било их је у оно доба много, проводили су свој живот у раскалашном пустошном и иерадном животу, те су деморалисали и саблазнивали сву околину манастирску на далеко.

Но кад нас честити архимандрит Рајић уверава, да је већина владика била неука неписмена, као што вели о владици и потоњем митрополиту Јовану Георгијевићу, да није знао ни читати ни писати. Кад видимо, где се при избору митрополита показује кандидат на црквено поглаварство, који свог противника надмашује само тиме, што је велики посник био, кад видимо, где митрополит Јован Георгијевић глупим вандализмом разорава школе, које су његови предњаци тешком муком подигли. Кад све ово проучимо, то нам је ласно поњати, што су наши предци тражили, да се ред у цркви уведе.

У истој 9-ој вачки захтевају, да се владике строго држе саборима одређеног свитка, да прекомерно не глобе народ, и да не чине злоупотребе својим владичанским положајем, те по њиховој наредби по два три дана свећеници не сарањују мртва тела, тражећи за се и за владике наплату преко узакоњеног свитка.

Важна је у овој инструкцији 10-та тачка, у којој брани народ своје право, да сам себи бира владике. „Такожде, где епархиѧ вадова остане, да без знана народнаго оне епархіе народа епископъ да се не поставлѧ, него са знанем архіепископскимъ и народнимъ оне епархіе да се постави.“

Ми смо на толико места показали, да је народ од пршњих времена чврсто се држао свога права, да сам себи бира владике.

Доказивали смо, да је за наш народ у аустријској хипер-католичкој држави било по све важно, да сам себи [illegible]а за владике такве људе, који ће народне повластице

политична, верозаконска и народња права бранити, постојано и одушевљено било противу кога, који би се усудио на та народња права насртати. Народ је по све добро сватијо важност таквих патриотских поглавара, од којих не би могао ни владалац ни „господствујушти“ пронаћи вољна оруђа.

У овој 10-ој тачки још је народ заштевао, да сваки владика још за живота учини нужну наредбу са својим имањем, како не би по смрти његовој придворне слуге разграбили и развукли имање, но заостала имаовина да се сахрани и сачува.

Да би подпуно разумели важност 11-те тачке у поменутој инструкцији, ваља нам се обазрети на извор, од куда су митрополити и владике црпели право, да наслеђују посмртно имање својих „духовних чада.“

Црквени поглавари оснивали ово своје право на једној тачки у другој привилеђији Леополда I од 20-ог Августа 1691. године, које овако гласи:

„Insuper annuimus et in eo, quod si ex ipsis graeci ritus sine consolatione prolium et consanguineorum aliquis decederet, ex tunc talis omnis substantia in archiepiscopum et ecclesiam, non secus, si archiepiscopus et episcopus quispiam moriatur, talis etiam omnis substantia in archiepiscopatum devolvatur.“

А то ће рећи: „Осим тога одобравамо и то, да ако би неки од њих грчкога обреда (људи) неутешно без деце и сродника преминуо, онда цела таква сермија припадне архијепископу и цркви, исто тако и кад који архијепископ и јепископ умре, и такова цела сермија да припадне архијепископату.“ [1]) — — — — — — — —

[1]) У књизи „радња благовештенског сабора 1861.“ стр. 197 погрешно је преведен израз „архијепископу“, а треба „архијепископату.“

По томе су имали право само митрополити, да насљеде имаовину онога, који је умро без деце или сродника. Но владике нису имали никаква права на наслеђе, а међу тим налазимо тужбе на свима саборима, где се народ жали. да владика преко својих јексарха или других заступника на силу квари тестаменте, и који би од заветника мање оставио, но што је тражио владикин човек, то су се ове владике и мртвоме светили, недопуштајући, да сахране мртво тело, док им се не учини по њиховој самовољи.

Овога допуштења нема ни у једној привилеђији, које су излазиле из некадашње аустријске дворске и кућне канцеларије, осим само у другој леополдовој (20. Авг. 1691.) коју је издала угарска дворска канцеларија, и у потврдама (те друге привилеђије), које су по том дате из исте канцеларије. Овако наследничко право није по другим местима у обичају; ни су дакле држали тога, ни што се тиче новодошљачке (Neoaquistische) банатске и осечке администрације, куд се није простирала била јурисдикција кр. угарске канцеларије, него су шта више у горе споменутом окружном рескрипту од 7-ог Новембра 1729. год. наредили: „Кад од њих (Срба) saecularis intestatus et deficientibus legitimis Heredibus (световњак без тастаменте и без законитих насљедника) умре, да таково имање (заоставштина) припадне по старом обичају фишкусу, коме је у томе свуда право првенства. На против пак имање, што остане „ab Episcopo vel Clero“ после владике или кога свештеника, да се подели на троје, па од тога, да се даде трећина цркви своје парохије (propriae Parochiae), а друга трећина митрополиту, а трећа царском фишкусу.

Али народ небуде тиме задовољан, и уведе ову тачку међу своје жалбе, које је године 1734 и 1735 преко частите једне депутације врло ревносно истеривао, те

је на то добио онда ово просто решење: „— — — — annuimus ut dum Episcoporum quispiam moritur, ejusdem relicta substantia cedat Archiepiscopatui et Ecclesiae, ad usus pios convertenda.“ Што значи српски „..... одобравамо, кад умре који јепископ, да његово имање што после њега остане, припадне архијепископији и цркви на употребу рад добрих цељи.“ (Бартен. кр. изв. стр. 73).

На прошлом сабору у Београду год. 1730. народ је у 3. седници саборској а наиме у трећој тачки захтеве о тој ствари овако уредио: „Да нико не сме сам нравити последњег завештања, но да мора призвати неколико сведока па и једног свећеника. Ни један сведок да не сме мишљењем истрчавати пред другог, да га не сме отерати, но да и световњаци и свештеник оставе ономе, који завештање чини, слободну вољу у свему, нити да га на што приморавају. Ко противно чини, да буде кажњен.

А у овој инструкцији, овако се изражавају Будимци: „Тестаменте да се обдржавају, да се не кваре. Где кои болни своји тастамент напише, уреди и закључи у њој, поред силе и усрдија својега, јелико му вазможно, на јепископскују страну или на свештеничаскују, тако јепископ са оним није довољан, и свештенику и јепитропу заповеда онога чловека непокопати донда, докле њему задовољно не учини се.“

Незначајнија је у овој инструкцији последња 12-а тачка, у којој веле Будимци:

„Молимо опште народно, што се заключи и ѹтврди на саборѹ и ѹчини и да се обдржава, молимо и да се неразорава, да не би наша саборна заключенiа и од его цесар. и краљев. величаствим презрена била.“

Ми смо поменули, како се у првој тачки инструкције прописује нарочита заклетва, коју би имао митрополит пре потврде пред Богом и народом прочитати у цркви. Поменута заклетва гласи овако:

„Что весь народъ свштеннаго, воинскаго, и помѣстнаго чина по своихъ депутиртов всеконечно захтева и хоштетъ имѣти от архипастырꙗ, егоже господъ Богъ на престолъ архіепископꙋпскіи и митрополитскіи возведетъ, да прежде неже ли поставит сꙗ пред освштенимъ саборомъ въ церкви должнꙋю заклꙗтвꙋ ꙋстнами и писаниемъ положитъ, что бы былъ опазныи хранитель, и испьлнитель послѣдꙋюштих пꙋнктовъ сложеныхъ обштимъ нашимъ совѣтомъ и договоромъ.

„Сице.“

Во имꙗ оца и сына, и свꙗтаго дꙋха аминъ.

Первое: Заклинꙗю сꙗ азъ ниже подписаныи свꙗтою нераздѣлимою троицею и пресвꙗтою богородицею честнимъ и животворꙗштимъ крестомъ господнимъ, и свꙗтимъ еꙋаггліемъ, и всеми свꙗтими ꙋгодниками божіими, да вѣрꙋ свꙗтиꙗ православно восточныꙗ иерꙋсалимскиꙗ церкви, законъ и догмати еꙗ, свꙗтихъ апостолъ, седмихъ вселенскихъ саборовъ, и девꙗти помѣсныхъ, хоштꙋ непоколеблемо, цѣло и неизмѣнно сохранити во всѣхъ дни жизни моеꙗ, и до послѣднаго моего издиханіꙗ.

Второе: типиконъ церковныи въ цѣлости содержати, и онимъ церковныꙗ слꙋжби правити неизмѣнно и въ таинствахъ церковныхъ, и въ послѣдованіи літꙋргіи и прочіихъ слꙋжбахъ и ектеніахъ, и никаковыхъ новоꙋмышленныхъ церемоніахъ не вносити, аште бы что и благолѣпно было, и то безъ сабора всѣхъ епископ, и клера въ церковныи обичаи не водити Аште ли бы коимъ діаволскимъ навожденіемъ отстꙋпилъ от свꙗтыꙗ нашеꙗ восточныꙗ иерꙋсалимскіꙗ церкви и олтара сꙗ, и догматовъ свꙗтихъ апостолъ, и свꙗтих отецъ, да бꙋдꙋ проклꙗтъ, и пресвꙗтаꙗ и животворꙗштаꙗ троица, и пресвꙗтаꙗ богородица и частныи крестъ и свꙗтое еꙋаггеліе

да ми не поможетъ. И вси свѧтіи да ми бѹдѹтъ сѹпарницы предъ Богом и от всего обштества и архиепископата и митрополіи да бѹдѹ лишенъ и отлѹченъ, и ничто либо въ чемъ было да не бѹдѹ вреданъ собою взѧти, а народ дѹховныи и мірскіи да могѹтъ себѣ инаго архіепископа и митрополита избрати.

Третіе: Такожде же и о школахъ краинѣишее попеченіе еже ѹченію рагѹларномѹ в напредъ ѧко же по крѣпости, и елико моштно и въ напредъ основати сѧ, ѹтвердити, и содержавати непресекомо т'штати сѧ бѹдѹ. Того ради како съ клѧтвою, тако и печатию и рѹкописаніемъ своимъ собственимъ заключаю и ѹтверждаю.

Најважнији је део ове заклетве, а у исто време сведочба о превеликој тежњи Срба Будимаца за просветом свога народа, то је она трећа тачка заклетве, у којој се обвезује митрополит: „о школах краинѣишее попеченіе еже ѹченію регѹларномѹ в' напред ѧко же по крѣпости, и елико моштно и в' напред основатисѧ, ѹтврдити, и содержати непресекомо таштати ся бѹдѹ. Того ради како съ клятвою, тако и печатию и рѹкописаніемъ своимъ сопственимъ заключаю и ѹтверждаю.“

Митрополит Вићентије, који је први ову заклетву положио, он је истина подигао школе, но на жалост школе у језовитском духу, подигао је тако зване латинске школе, у којима је најузвишенија циљ била изучавање латинског језика, а где се још изучавао онај покварени славенорски језик, који је потом на рачун српскога језика ширио се и за 100 година држао у гвозденој стези народ српски. Највише је нашкодила ова настава на туђинским језицима, што је у наш народ унела туђински дух, сколастичку мудрост, и што је ово школовање на страначким језицима учинило, те је за оне наше научењаке посве стидно било писати на свом матерњем језику, који су

они називали простим, и с тиме учинили, да њихова научност народу нашем никакву корист није донела.

Да неби неки замислио, да у оно доба за боље школе и није се знало, но што су биле оне јежовитске школе; ми доказујемо да је наш народ јамачно знао за боље школе, пошто у предлогу будимских Срба за сабор 1744 изрично стоји у VI тачки: „из опште народне касе да имедвтсѧ найманше по•два ђака ва иних кралевина и земла непрестано содержавати и трошакъ на ныхъ впотребити одъ више именовате касе, чтоб и наш бѣдныи народъ ѥдинажди чрез своѩ почелъ, а не чрез ина вста говорити.“

Са овом VI тачком свога предлога посве досљедно продужују будимски Срби сво систематички рад на умном унапређењу свог народа. Као што се види у V тачки, где од свог црквеног главара захтевају: „Господин блаженейшй окромъ партиквларних школ, да таштитсѧ всачески опште народне школе вредити и вреждене содержавати, не ѩко скоро прошадшем времени слвчило се. Из школъ бо произходитъ третіѥ рожденіѥ (нараштај) архіепісквпи и епісквпи, свештеници, вчители и народ.“

Народ је наш потом умео да оцени прво ништавост а за свој умни напредак посве опасан и шкодљив правац оних јежовитских школа, даље знао је добро правац, којим је ваљало упутити будуће носиоце српске просвете потоње учитеље народње. Ко сме одрећи ову очиту свест наших предака, који су већ онда умели да створе програм будућем образовању српског подмлатка. Може ли се неувидети, да су они творци реченог програма шиљањем младих Срба на науке по страним државама смерали на то, да створе коло образованих и ваљано изучених младића, који би се у Ђерманији, Холандији, Француској или Италији не само науком обогатили, но би се још у

тим државама, где се већ у то доба на матерњем језику науке обрађивале, поучили, да се у сваком народу само матерњим језиком може наука и научност унети у све слојеве народа.

Обогаћени оваком поуком, они би на скоро дошли до убеђења да на свом матерњем језику обрађују науке, које би својим матерњим језиком као природним каналом унели у свој српски народ, који би обогаћен науком и свима моралним и материјалним користима, што науке дају за читаво столеће раније дошао до оне моралне снаге, која народ чини способним, да својом судбом самостално располаже, а нетражи ничије милости.

Да је клица ка овом свеснијем полету одиста лежала у народу нашем, сваки мора признати, ал фанатизам интолерантни и као што архимандрит Рајић сведочи неписмених и глупих црквених главара ову је клицу с тим лакше задавио, што је та калуђерска несавесна мржња према умном унапређењу српског народа те још како радосно подпомагана и богато награђивана била од немачко-мађарске господареће дворске клике.

Толико смо држали за нужно, да говоримо о поменутој важној инструкцији, коју су посланици будимске јепархије поднели сабору карловачком, који је отворен 4 Февруара[1]) 1731 год. пред краљевским комесаром грофом Локатели (Locatelli) ђенералом и командиром града Осјека.

Да би још боље сватили, како су стајале народне ствари, кад је овај сабор у Карловцима отпочео своју радњу, по дојакошњој оскудици немајући податке шта се на овом сабору радило, биће нам од велике користи пи-

[1]) У 104 Летопису М. С. од 1862 у чланку „о срп. нар. конгресима на стр. 79 погрешно је стављено остварење народног конгреса 7 Марта, но је по толиким списима из будим. архива и сувише доказано, да је сабор одпочео 4 Фебр.

смо сабора будимске јепархије од 15 Фебруара, које карактерише наше црквене поглаваре, и како је народ о њима и о народним пословима мислио.

„Превазвишени племенити по чину воинствени, благо и племенитородни господари оберь капетани, капетани и прочи племенитородни господари, нам же любимаш братио преважелѣна у Бога и пресв. его бого-матере желимо свакога добра са здравием много летно даровити се.

По сем велику хвалу господ Богу ваздаемо на великои его неизреченои милости и его цес. и крал. величаству, кои нась пак удостоило се и дозволио саборь да буде, и по нашему обичаю такожде дозволили намь изабрати поглавара црковнога, а такожде решти и народнаго, то есть митрополита архиепископа опште народнаго, и то оставиль да народ себе избере поглавара цркви и народу.

Тако племенитородни господари, намь есть по дужности добро промотрити се и извидити о свемь и за свашто опште народно же добро и последак, како и что будеть. Пошто како видимо и чуемо, да неслога бива између епископа, и не могу едань другога напред пустити, да будне архиепископ и митрополитъ, него хотіо би сваки да будне, ма не могу сви бити; но едань архиепископъ и митрополитъ, како и просили се есмо код ега цес. и кр. величаствиш. На кое его цар. и кр. величастие и господствующи, хотели учинити два архиепископа и митрополита, или баш ни еднога, како опште народни нам госп. депутирти есу сказали, да се великимъ трудомъ и трошкомъ есте било, докле пак его цес. и кр. величаствие дозволилъ, да будне единъ архиепископъ и митрополитъ. Ипак опет ние учинено по опште народном зактеваню, — саборъ будне ва Белиграде ва резиденции и ва гем народном доме, где и патриш наша есть, но ва

Шлавонии. И то добро есте, кад су допустили и Шлавоннии да буде саборъ у Карловци или у Осеку, или где народ буде извидео, да лашне есте са трошком проћи.

Сад племенитородни господине, како и више рехомъ, господа епископи сваки хотео би бити архиепископъ и митрополитъ, али е немогуће, него вал еданъ да буде. А кад буде еданъ, мислимо епископи ради би били, да онаи митрополитъ сврху них власти велике не буде имао, како свето почивши господинъ Моисеи, што ихъ и савъ колики клеръ црковни подъ заптом есте за живота своего држао, и добро есте било, и све добро почело ходити, и редъ добри уредио и учинио. Вечна ему паметъ, богъ да му душу прости.

Садъ ако народъ избере и постави архиепископа и митрополита, те буде по воли епископскои, тако хоће се савъ колики клер распустити и узети сваки свою волю, и чинити ће, што кои хоће, како и прежде што есте било пређе свето почившега господина Моисеа.

Племенитородни господари, на то наше намереніе и наша мисалъ и нашъ вотумъ сицеви, кое и пошилемо чрез наших депутиртовъ, кое ће и од усть ширше тамо говорити, од другихъ провинціа и диштрикта ако би изабрао народъ за добро бити, да постави се епископъ темишварски Никола Димитріевичь, да буде митрополитъ. Мислимо за добро бити, и не ће угаснути они почети радъ, како што свето почивши естъ уредилъ по обичаю и смотрению. Такожде клеръ духовни частно и смерено хоће ходити, цркве пениемъ развишати се, школе и дица (ђаци) ученіемъ напредовати и проче уредбе хоће све се уредити и добро ходити. Ако ли поставимо коего инаго, пошто сваки архиереи

не ће толико попечение имети, како что би онъ имео. Него плем. родие ваше, како саветуете и находите за боље бити народу, тако учините и ми смо контенти.

Из овога писма поново се уверавамо, да најважније ствари бивају паралисане неслогом црквених поглавара. Већ нам се дотужало износити ове несрећне сплетке и интриге несрећних наших владика. И да није по несрећи по повлађивању господствујућих толика власт дошла у руке ових црноризаца, те је на пољу црквено просветне автономије њихов уплив посве и на сваком кораку морао народ наш осетити ове успављаче народне свести, ове убице народног моралног полета и материјалног унапређења.

Зато велимо морамо на жалост о њима говорити, јер их налазимо на сваком кораку испитујући узроке унапређењу или оназађењу нашега народа.

У поменутом писму наилазимо одмах на неслогу, себичност, грамзење за господством, и на доказе колико су страсна била сва наша преосвештена и препредена господа. И кад читамо што будимски посланици о њима веле нехотице се сећамо на ону јеванђелску изреку, са овом малом изменом: „даде му се (народу нашем) Анђео сатанин, да му чини пакости.“

Ова несрећна неслога ових народу наметнутих поглавара духовних изазивана и подржавана од „господствујуштих“, произвела је највећу несрећу народу српскоме. Све врлине, које су у оно доба красиле наш народ, све су те врлине паралисане и покошене неслогом црквених главара.

Неки би могао рећи, да је народ са онаквим врлинама могао и требао, да такве себичне и несложне главаре лепим или насилним средствима на поштовање народне воље принуди.

Но онима, који би тако мислили нека буде речено, да народ, ма да је веома добро умео оценити дела ових

митроносних себичњака, и ма да је знао, како би требало поправити своје несрећно стање: то ипак није имао средстава, да ове своје владике на бољи ред упути или принуди, што се ови лукави калуђери у случају, кад су њихови лични интереси у опазност долазили, заклањали за силну и вољну помоћ световних себичњака, сакривали се под скут деспота и господствујуштих. Овако скривене и заклоњене не могаше народ докучити. Ти себичњаци остајаху потоме свакад неказњени.

Другдаш се светињом свог положаја скриваху за гомилу несвесне множине, коју су извртањем и кривим тумачењем Христове науке у своју корист фанатисали. Ако се бољи и свеснији из народа подигли, да са лица ових фарисеја скину образину; тада су ови лукави раби изврћући очима, такве патриоте пред глупом светином жигосали као одпаднике, или као насртаче на Христову веру.

И онда, као данас, већина ових архијереја држаше се на висини свог положаја, само тиме, што су такве патриоте и свесније Србе, као противнике цару и власти потајним денунцијацима жигосали, помоћу злураде власти за навек ућуткивали.

Нису се ови несрећници много премишљали кад што служити се и проналасцима својих братија језовита инквизитора, по примеру ове своје узорите браће, умели су ове православне језовите по тамним манастирским подрумима сваковрсним мучењем обеснажити световне свећенике, који би се усудили на пут стати злоупотребама преосвештених дахија.

Ми ћемо мало даље навести такве жалосне примере бесомучног деспотизма владичанског. А за сада износимо, што о њим сувремени сабор будимске јепархије говори. „Неслога (вели) бива између јепископа, и немогу један другога напред пустити, да будне архијепископ и митро-

полит, него хотео би сваки да будне, ма не могу сви бити, но један архијепископ и митрополит.“

Шта је ова архијерејска неслога уродила, а томе сабор говори даље: „На које (неслогу) јего цар. и краљ. величаствија и господствујушти хотели учинити два архијепископа и митрополита, или баш ни једнога, како опште народни нам госп. депутирти јесу сказали, да се великим трудом и трошком јесте било, докле пак јего цес. и краљ. величаствије дозволило, да будне један архијепископ и митрополит. И пак опет није учињено по опште народном зактевању, да сабор будне ва Белиграде ва резиденцији и ва општем народном дому, где и патрија наша јест, но ва Шлавонији. И то добро јесте, кад су допустили и Шлавонији да буде сабор у Карловци или у Осјеку, или где народ буде извидео, да лашне јесте.“ — — — — — — — — — — — —

Из ових речи видимо: да се неслогом српских архијереја желе користити и ћесар и господствујушти, да српско јерархијско јединство поцепају стварајући два архијепископа, или коначно да униште јединство српске јерархије, нехтејући ни једног митрополита, дакле ни морално и духовно средиште политички већ растројеног народа.

Даље видимо, да поводом ове неслоге владика српски народни посланици једва толико успеше великим трудом и трошком, докле је ћесар дозволио једног митрополита, и једну митрополију. Видимо да господствујушти потискују наш народ са земљишта ново добивених српских крајина не дозвољавајући, да по народњој жељи буде сабор дакле најважнији народни рад у Београду у старој отачбини србској, као што вели будимски сабор „ва општем народном дому ва Белиграде, где и патрија (отачаство) нама јест.... Добро је веле кад нам поред такве неслоге допустили сабор и у Славонији у Карловци или у Осјеку.

Будимски сабор добро је прогледао овај пустошан и за народ пагубан рад својих поглавара, и својој горкој осуди даје израза у речима: „Сад племенита господо, као што већ рекосмо, господа јепископи сваки би хтео бити архијепископ и митрополит, али е немогуће, но ваља један да буде. А кад (веле) буде један, мислимо, да би јепископи ради били, да онај нови митрополит сврху њих нема велике власти, као што је имао светопочивши митрополит Мојсије, који је и њих (владике) и сав колики клер црквени под заптом држао за свога живота".

„И то је (веле) добро било, и све је добро почело ходити, и ред је (Мојсије) добри уредио и учинио. Нека му за то буде вечна памет, и бог да му душу прости."

И забринути продужују даље своје поматрање: „Сад ако народ избере и постави архијепископа и митрополита, те буде по вољи јепископској: тако хоће се сав колики клер распустити и узети сваки своју вољу, и чиниће, што кои хоће, како и пређе што је било пређе свето почившега госп. Мојсија."

Све ово што пређе рекоше, имајући Будимци на уму у жељи, да нови митрополит буде енергичан и карактеран човек, који ће умети обуздати ове раскалашене владике, овако изказују своје мисли о будућој црквеној глави: „Наша намера, наша мисао и наш вотум је онаки, као што ће наши посланици и усмено показати. Ако дакле и остали народ оће као и ми, те избере и постави се јепископ темишварски Никола Димитријевића за митрополита, мислимо, да ће добро бити, и не ће се угасити започети рад, како је светопочивши уредијо по обичају и по добром расматрању. Ако овог владику и досадањег администратора изберемо, хоће и клер духовни часно и смерно ходити, цркве ће пењем узвишавати се, школе и ђаци напредоваће у наукама, и друге уредбе добро ће ходити.

Ако ли пак поставимо кога другог, то ће ићи по све рђаво, јер сваки архијереј неће се толико бринути о народним стварима, као што би се он о свему бринуо, што би било на народну срећу.

Толико знамо шта је овом сретенском изборном сабору предходило, и шта се говорило баш у оно доба, докле је сабор трајао.

По дојакошњој историјској грађи имамо дакле о поменутом сабору ово да кажемо.

Да је сабор овај био по све кратак, да је одпочео 4-ог Фебруара, и да је трајао највише 20 дана. Јер из једнога будимског списа дознајемо, да је на већ свршену инсталацију новога митрополита потрошено 706 дуката цесарска или 3000 фор. и 50 новчића.[1])

Да је на овом сабору био краљевски комесар командант града Осјека гроф Локатели.

---

[1]) За овај трошак дознајемо из признанице будим. владике Василија Димитријевића, коју је издао у Карловцима 28. Фебр. 1731. народним туторима: владици Нићифору Стефановићу архимандриту кир Атанасији Величковићу, грочанском капетану Кези, капетану Исаку Димитријевићу, будимском бирову Јевти Кнежевићу, и обркнезу Јовану Алексићу; као што видимо из овога списа.

„Ми ниже подписанни с овим квитирѹем, како примисмо чрез госп. владике шлавонинског Никифора Стефановића и архимандрита кир Атанасіа Величкова, и господина капитана (грочанског) Кезе, и госп. капитана Исака Димитријевића, и господара Ефте Кнежевића, и господара обрь кнеза Иоанна Алексића, од архіепископске сипштанције, числомь 706 дѹката, хесаплени сваки по 4 фор. 25 нов., чини 3000 фор. 50 нов. на општи трошак о нинѣшнѣи инсталаціи архіепископскои и митрополитскои; кое тефтеромь проѹказати бѹдем пред новим архіепископомь и славним народомь. А имь за болѣ вероѹтіе од свое рѹке подписѹем се и печатію назнаменѹю.

Дато в Карловци Ферфара 28. 1731.

(М. П.) Василіи Димитріевичъ с. р.

И најпосле, да је дворска политика илити насиље наметнула српском народу најомраженију личност за црквеног поглавара у лицу арадског владике Виђентија Јовановића. Да га народ није по слободној вољи изабрао за поглавара, то смо се уверили из премногих.податакá, који подпуно доказују, да је народ на саборима и у приватним кореспонденцијама јавно изјављивао одвратност према реченом владици Виђентију.

Виђентије примио је назив и достојанство архијепископа по милости својих протектора, којима је он свагда служио као слепо оруђе противу интереса свога народа. Примио је награду из руку најжешћих непријатеља свога народа, таква ниска душа задовољила се ништавим сјајом бљештећих титула, том ништавом сјају жртвује народ и његову срећу и будућност.

Ми смо према постојећим фактима верно нацртали и описали личност овог новог главара црквеног. Како је пак живот нашега народа ограничен и потиснут био на црквено просветно земљиште, а то је поглавити мегдан црквенских људи, и личност поглавара цркве непремено понајвише је утицала на правац и на развитак једностраног живота народњег.

Што је тако дошло, да на судбину народа српског утичу, и њоме управљају људи, који су по свом завету ступајући у анђелски чин одрекли се „мира“ или света, и световних ствари? Што се ови црноризци у наточ својој заклетви, свом завету тако лакоме и грабе за световним а не духовним господарством?

Та особина скромних, смирених и са погнутом главом земаљску ништаву славу тражећих црноризаца свеколиком свету и сувише је позната.

Сви радови римских калуђера, православних црноризаца и свиколици назови пустиньо жители и телесни анђели свију божији секта на земљи, од најстаријих па до

најновијих времена на несрећу човечанства и сувише показаше воље, да се помоћу духовних стега и окова докопају господарства не само над душама но и телима својих верних.

Тако је било, нити већ сада има, који би тај факт одрицао.

Но су Шпанија и Аустрија од вајкада биле Елдорадо сваковрсних калуђера. Они су у овим државама били прави господари.

Потоме није ни најмање необичан појав, што је јежовицка калуђерска влада у Аустрији снажно помагала моћ и власт своје по заједничким интересима миле браће православних калуђера.

Као што знамо, бечке јежовите имали су уверење од новог српског митрополита, да ће подпомоћи унију православне српске цркве са западном.

За Вићентија који је и сам био властољубив бејаше маленкост, да призна власт оног другог властољупца рим-папе.

А бечка господа рачунаху на сујету, на жудњу митрополита Вићентија за славом и за самовлашћу. И демонским задовољством чинише понуду митрополиту патријаршеском тијаром и чином, а да призна власт рим-папе.

Видећемо мало даље, да ће министар Цинцендорф, митрополиту Вићентију заиста такву понуду учинити, као што се из једнога писма митрополитовог дознати може, а сувремени кроничар вели: „За титулом и достојанством свагда се грабило“ [1])

У овој аустроугарској држави, где је самовоља владаоца и владајуће немачке и мађарске аростократије,

[1]) „A czim 's méltoság mindig kapós volt....“ Види „Az 1735. ki zendülès története.“ Irta K. Papp Miklós. Kolozsvártt 1866. („Историја побуне од год. 1735.“ Написао К. Пап Никола. У Колошвару год. 1866.) стр. 18.

хијерархије и војничке котерије судбом целе државе управљале; тамо су закони земаљски и повластице биле само мртва слова на артији, сви остали народи нису никад уживали заштиту ових закона и ујамчених повластица, они су остављени били самовољи оне владајуће клике.

Имамо и сувише доказа, да је наш народ у овој несрећној држави магновено могао уживати мира и неку сенку грађанске слободе, ако је новцем умилостивијо ону неситу госпоштину. Но су ова господа и подмићена слабо држали, што је од њих тешким новцем изкамцено.

За доказ тога износимо речи самога митрополита Вићентија, које су забележене у протоколу јепархијског сабора у Будиму 24. Јула 1731.

Тицало се и опет народних привилеђија. Немачка и мађарска господа опет су насрнула била на народне повластице, у тој благородној цели, да од српског народа опет изнуде новаца, па и опет нешто да окрње од народних правица.

Ево извод из реченог протокола:

„За узрокъ прислате книге од госп. госп. архиепископа и митрополита од Беча и конфирмацие его господства, како разуме се из приложених копиа, да конфирмациа несследи по досадашнем обичаю но ва клаузула остатни у прошломъ декрету послатом ка народу, и определенои разулуции 9 пунктовъ разумели есмо, да и они 9 пункта дотичу се опште народнои привилегии на падежъ. За кое его господство народу огласше, и назнаменше, да би народь о томъ известили се, что и како буде се зато договарали, да би како привилегию, целу непотаквену обдржали, а тако и у закону да би остали непрестано, како по они 9 пунктовъ понавлюе се, и што раде господствующти Мажари прелати и саборници, да учине, како би наш многопатни народъ пропао и са лица

земље нестао, ако и пре много ѩвствено есте нашем злу од давно радили есу. За кое его господство прилаже труда своего и непожалуе труда своего са остали посланици, но на иждивение и на трошакъ оскудело се трошка, него иште помошти од народа, да солицитуе поред начина привилегиа, да народъ остае у закону мира поредъ цркве и закона и превелегие. Ако ли народ небуде помоштествовати, тако его господство без трошка са посланици у Бечу неможе бити ни солицитировати. Него вала се подлећи, како прелсъстием само удвораваући господствующи Мажари изволиваю учинити.

О тој истој ствари сведочи и друго писмо будимског јепархијског сабора од 22. Јануара 1732 године. Видимо дакле да је још седам месеци прошло, и та владајућа господа узимају наре од народа, а ништа му недају. Још су једнаком под питањем привилеђијска права нашега народа.

Јепархијски сабор у поменутом свом писму жалосно описује то несрећно стање:

К нами послатое писмима од клера писато сего Ѩнуара 19. примисмо у коперти на име госп. Анте Продановича 3 книге, 1 господину нашем епископу и дали есмо, и друго на три вароши горе именовати, и с малом цедуломъ вашега преосвештенства, ис кое нами послато с полу 3 вароши одговорили есмо и разумехомъ, васа писата, како да есте после карловачкога сабора и иоште био есте еданъ конгресъ, а узрока господина бачкога епископа. А како разумехом, да есутъ вѣровали од страни наши тамо имати промотрениѩ на сабору ради ове каузе (узрока) или писмена или неписмена к нами нитко неваз-вестилъ о тому, нити знали. А карловачки саборъ, что билъ есте, то е истиномъ, цело и вала држати и држимо цело, почто ако не бисмо држали цело, дакле и корвимациа би намъ ничто невредила.

А Каѹза господина бачкога (владике Васарија Павловића) сѹд по делѹ, они же силѹ на резеденцию затворити и ѹчинити, и нима равно сѹдъ протиштацию, что есте послали ѹ двор аѹстриски, иначе и неможе бити; понеже госп. Бачки и депѹтирте одслао есте ѹ Бечъ, ѹзрока ради себе очистити; а на госп. митрополита викѹ свѹколикѹ нанети, и ѹ низност донести намъ главѹ црковнѹ господина митрополита предъ цесаром.

А када падне митрополит, боѩти се намъ и нашима превелићиами да бѹде никаково падение.

Почто како и сами нами сказѹете, добро да ѹзмемо ѹ главѹ, наши старии доста крвъ пролили и ѹ ропство паднѹли, и насилиамъ тѹрскими и верѹ свою изгѹбише и агарѩнски законъ приеше оци и братиа и сестре наше.

А паки господине преосвештенеиши, сами знате, колико имамо приѩтелѩ од страни и сѹпротивника наше превелеђие и цркве, наипаче од Мажара кои би нас радо покосили и са лица земле истребили, како се и сѹвише ѹверили есмо.

Бѹдните ради, да би се савршило ово дело овде са осталими епископи сѹдъ и мир, да би се ѹтишала ова велика ватра, коѩ е сада ѹшла ѹ народъ, и сви скрбни и на мисли есмо, а када ми имамо старость, мислимо и ваше преосвештенство, и неспешно имате и ѹ днѹ и ноћи ради народа мислећи.

А господинѹ бачкомѹ хоћемо писати; и дрѹгима официромъ по краини ѹ Потисию, да се оставѹ с такови ствари. Такожде и по варошъ бировомъ, где есте прилика.

Из овога писма јепархијског сабора дознајемо прво: да је због самовоље бачкога владике Висаријона Павловића држан још један сабор, о коме веле да они (Будимци) нису ништа знали.

Јепархијски сабор вели: што је на карловачком сабору решено, то ваља цело држати, пошто кад неби ми

цело држали, онда неби вредила ни њихова конфирмација (потврда), коју ево жељно ишчекивамо.

А владика Висаријон и не хаје за сабор, већ се жали царском двору. Шта више послао је овај владика и депутирте, да би себе очистио, а на митрополита је свуколику вику нанео, желећи митрополита нашу црквену главу понизити пред ћесаром.

А кад вели, падне митрополит, бојати се нама и нашим привилеђијама, да ће пропасти.

Ви вели и сами нам казујете, да добро узмемо у главу, да су наши стари доста крви пролили, и у ропство паднули, и насиљем турским и веру своју изгубише, и агарјански (турски) закон примише очеви, браћа и сестре наше.

Даље вели јепархијски сабор, ви преосв. господине, сами знате, колико имамо пријатеља од страни и супротивника наше привилеђије и цркве, и највише од Мађара, који би нас радо покосили и са лица земље истребили, како се и сувише уверили есмо.

И ви преосв. господине настојте и сами, да би се ово дело свршило овде међу нами осталима јепископима да буде суд и мир, да би се једном стишала она велика ватра, која је сада ушла у народ, и чега смо скорбни и замишљени. А кад се, веле, ми старамо и бринемо, мислимо да и ваше преосв. и дању и ноћу размишљате о народу.

Ова је мржња владајуће клике бечке према Србима свуда код свију немачких и мађарских власти нашла подпуног одзива. О том налазимо доказа у писму Будимаца од 18 Јануара 1732 год. писаном митрополиту Вићентију, у ком се жале, како њихов владика Василије нехтејући се држати саборског свитка од 1731, већ преко сваке мере глоби их. И кад се овом насиљу противише, владика их толико времена држао одлучене од цркве и закона.

А почем веле не смеју разрезивати нове намете, јер веле недаду комесари мађистратски, „по заповести мађарске господе.“

И даље се жале Будимци:

„Понеже наши стари неприатели Мажари іош од одавна желе пропаст нашегъ народа и закона нашего христиѧнског, преко свое канцеларие есть наредили, то є нашъ народъ ѹ великѹ теготѹ и порцию великѹ подпао, а к томѹ и ѹ великимъ варошкимъ дѹгомъ есть се затекли, а пакь и сврхѹ тога и сваки своега терета домаћега има. И тако не знамо од кога ћемо се пређе бранити, и кое ћем пређе исправлати, или царевѹ порцию, или варошко дѹговаѥ, или нашего господина епископа милостиню, или свештеничаско, или школско. А право есте, да све есмо дѹжни исправлѧти и давати; али потреба и сиромаство и теснота временом васа хоћею бити. И кадъ тѹђинъ не осећа, ни за нас срца има; то би нам архиереи и отац требао да осећа и да насъ не глоби.

Зато преосвештени господине, како и прежде васпоменѹхом, да ми не мо:емо дрѹгога пореза чинити окромъ оног варошкога дѹга. А за вашего госп. епископа и негове милостинѥ, овако изнаходимо за добро бити, да наш госп. епископъ нареди своега епитропа, ако самъ по сви наши домови не хоће походити. И тако онаи епитропъ нека свакомъ свештеникѹ ѹ своеи нѹрии закаже, да сваки христианинъ носи своега епископа милостиню елико кои може. И тако мислимо, да ће више милостинѥ примити, нежели овако отсекомъ што сад од насъ иштѹ, како и почивши Михаилъ Милошевич епископъ и онъ много више пребрао милостинѥ, нежели докле отсекомъ емѹ давало се.

Зато препонизне молимо госп. оца и благодетеля нашего, сатворите са нами милост, и ѹредитд нам и заповедите свитакъ да се обдржава; и тако и за овѹ госп. нашегъ епископа милостиню ѹредите, да знамо, како ћемо

доћи ѹ любовь код његова господства, да не стоимо ми отлѹчени од закона нашего како Калвини и Лѹторани, а без кривице.

Таквих примера насиља и безакона немачке мађарске владајуће клике имаћемо на жалост и сувише.

Због разних распра, које су постојале између митрополита и владика, неће бити сувишно, ако изнесемо податке о томе, како су ти црквени великодостојници стојали један према другом.

Из инштрукције. коју је митрополит Вићентије издао 1-ог Марта 1732. год. владици арадском и великоварадском Исајији Антоновићу, као свом намеснику и ђенералном викару (намеснику), дознаћемо о положају ђенералног викара према митрополиту.

Поменута инштрукција из које се још и друго што дознаје, што карактерише оно време, по оригиналу овако гласи:

Инштрукционъ.

Кои по наредби моеи архиепискаго и митрополитскаго аѹторитета, вамь приказѹе се и заповеда се, госп. арадски и велико-варадски Исаиѩ Антоновичь обдржати и сахранити и извршити, по заклетви твоеи мене положенои, ва васакои верности пребивати под симъ знамениемъ ниже последѹюштихъ пѹнктовъ од слова до слова, како зде ва писме, тако и од ѹстъ вамь повелеваема за много различние потреби опралѩти.

1-во Под титѹломъ до сада биваюштимъ ђенералъ викара и наместника нашего, тако и ва напредъ: како ва резиденции архиепископскои и белиградскои нашои и ва васеи Сербии, тако равно и ва Сремѹ горнемѹ и долнемѹ, од васех како дѹховни, тако и воиствени, тако и поместни познанъ да биваетъ.

2. Поред заповеди нашее издатие на весъ дѹховни ѩъ, како ва Сербии тако ва Сремѹ, что бѹдеть наша

заповедъ преко васъ, а од насъ нихма показано било, ва семь послѹшници да биваютъ, и ви пленомоштвие поред заповеди наше да повелеваетъ, а противештим се по сагрешению штроф налагаемъ, и намъ за васе перихтовати (известити).

3. Карловачких свештениковъ конфѹзию биваюштѹ, и кривицѹ пакъ известнеише извидети, и пред себе ѹзети и протоколъ ва дворе карловачкомъ, за ихъ дело од слова до слова, како е тамо положено, пакъ инквизирати и претрести ствар.

Тако и за протопопе Живана полъ хисета по досадашнемѹ обичаю ѹзиматога, како вамъ от ѹстъ сказахомъ, тако сатворите.

4. Писма васа ва дворѹ карловачком обретаюшта се, како посланичка, тако и мемориале и проча васа од малих до великих, прегледати, и наредъ поставити, и подъ свои печатъ положити, и намъ перихтовати, и не само за време мое писма тамо находешта се, но и за предецесора моего бившаго васа находешти се под печатъ положити, а за кои вамъ от ѹсть сказахомь онаки намъ послати.

5. Из Срема како горнега тако долнега милостиню ѹзо би написанѹ, протопопомъ ѹказъ ѹчинити, да све носетъ ѹ резиденцию белиградскѹю. Такожде и другѝ вештеи, што се еде и пие, како из двора карловачка, тако из Срема, што бѹдетъ потребито резиденци белиградскои заповедати и относити повелеваемъ.

6. Претензи, которие или конфѹзие биваюштие, или сѹда иштѹштимъ из междѹ дѹховни илити мирских имеюшти са дѹховнимъ, како ва Сервии, тако ва Сремѹ, прилѹчаи любо каков бил би, то да имеетъ ва резиденцию белиградскѹю вамъ представлити, и преко вас ка намь, како врховнои црковнои глави, да доносит се и перихтѹетъ (извести). И инквизициа да творит се при

вами, или което ви бѹдете наредили и нашъ ексаменъ (испит) са информациомъ праведном послати и по изречению нашемъ творити и протоколирати ствари. Ва великих же и пѹбличних делех, господинъ Висарионъ Павловичь епископъ бачки свами скѹпа да присѹтствѹетъ, и како оба по правици бѹдете нашли, тако да биваетъ, и корешподенцию и договоръ за ва сехъ да имеете.

7. Ва осечкои епископии и сечѹискои, ствари потребѹюштие како ва дѹховних вештеи, тако дворнихъ слѹжителеи ва епископии, обретаюштих се наредити, и како от ѹстъ вамъ сказахомъ сатворити и по наредби да остаетъ ѹ свемѹ.

8. Ва монастирѹ Бешенови известни разискъ за сѹбъштанцию покоинога господина Максима Гавриловича ѹчинити, и кривци обретаюштих се за арест ѹзети, донде же неисправет се.

9. Како ва Сремѹ тако ва Сервии. кои би достоинъ билъ диѧконства или свештеничаства даръ васприети и парохию себе обрелъ, или и неимѹштаго парохию допѹшта се, такмо от ихъ избирати, котори ѹчени сѹть и могѹтъ церковъ Божию строити, тие на парохие посилати да слѹжетъ: обаче длжанствѹетъ нашею сингелию потврждени бити: а елици требѹю еште ѹчениа до савршенаго разѹма, свештеникѹ надлежаштаго, таковаго отсилати на потребита места ѹчити се, которие расѹждению вашемѹ оставлѧмо, како коега видите.

10. Како диѧкони и диѧци наших ва дворе карловачком обретаюштих се произбирати од ние, кое от ѹстъ вашъ сказахомъ, и ва разиденцию белиградскѹю да идѹтъ, ини за ѹчениемъ, а ини за послѹшаниемъ тамо да обретаютсе.

11. Тако пакъ школи регирати и назиратель бити гречаские и словенские, тако и псалто спевичками, котори дадѹт се емѹ на ѹчение от наше стране позорство-

вати и за контентацию его промишлати, и за ихъ трудъ, что буду просили, и на кои начинъ извидети и намы перихтовати, и по указу нашему шнима контрактъ твердъ учинити.

12. Вам служителеи моим како ва резиденции белиградскои, тако и ва сеи Сервии, равно же и ва карловачкомъ двору и васему Сремъ, под титулом протосиѣелским и ексархским, вице — ексархским, свештеничаскимь, и диаконскимъ, да имеютъ васъ цело познавати васемъ обдржавати, и с вами за ва сех ствари конзилиюмъ имети, и васемъ послушание показати, но и познавати за наместника нашего у персони, и ѣенералъ-Викара, что по указу моему преко васъ имъ буде повелено, послушати длжни сутъ. Преслушници же указа сего нашего милости наше лишене будутъ.

За кое више веровати читуштим и слишештимъ рукою нашею подписахомъ и печатию утвердихомъ.

Са онога гнуснога поља интрига и сплетака господствујуштих, од којих се тешком муком брани наш народ, неће бити немило нашим штованим читаоцима, ако се мало удалимо, и ако их на другу страну поведемо, те им прилику дамо, да завире у унутарњи живот наших праотаца.

Изнећемо неке споменике, од 1732 год, из којих се може видети, како је наш народ своје опћинске судове уређивао, и какве је границе постављао оној својој домаћој опћинској власти, тако званом таначу.

Такве закључке свакад је свеколика опћина или сабор целог народа оне опћине доносио и потврђивао.

Ево таквог примерка у овом упутству, који одређује делокруг те опћинске власти или танача.

1. пунт: По юраменту нашему да ходимо и судимо, от шта нам неће вредити души.

2. пунт: Саединение любови намъ ешкутомъ и бировомъ заедно, и судь творити са тихостию смерено с ра-

сѹждениемь, и с достоинимь промишлением симь партаи или тѹжителемъ, како овдежним, тако и странимь, понеже единъ дѹхъ имамо; и молю — ви, — да не посагнет се кои, или им на само да не пѹстит се интереса ради, или волѧ кои причиновъ дрѹги, да не отмастит се памъ.

3. пѹнт: Дневи ѹречени сваки, а наипаче код дома находешти се, на време ѹречено от првога часа по варошкомь слѹжителю, ешкѹтъ на место свою столицѹ да иматъ сѹдь творити и слѹжити, да оставит се стари обичаи по колико крать звати се.

4. пѹнт: Кад се бѹде сѹдь творити, ва дань сих до времена никако столицѹ свою празнѹ неоставити, понеже неѹтворит се цели сѹдь, и од исти сѹда породит се конвѹзиѧ, но до конца да бѹдеть.

5. пѹнт: Да исключит се слово оно, ѧкоже прежде обичаи ѥсть био, от сѹда кад се ѹстане и говорит се: био самь рад вамь помоћи, али ови недадоше.

6. пѹнт: Ѹ дрѹгѹ собѹ на сокакѹ волѧ кои био партаи био, да не бѹдетъ с интерешемъ, веће, ако богати ако средни, ако сиромахь био, да ожида свою правицѹ понеже чѹет се слово сѹда, и бива гордость.

7. пѹнт: Да изберѹт се стари биватели и разѹмни неколико госп. на призвание општаго потребованиѧ, од кои небѹдеть бивати конфѹзиѧ или нашъ изгѹбитакь, а не само нам но и потомцем нашим.

8. пѹнт: Писцѹ или нотариѹсѹ вакѹпе саветникѹ достоина противъ слѹжбе диюрна да исправит се, а пакъ нѥмѹ на време бировлеве заповеди, или сѹднега дана двапѹтъ да незове се, но од првога званѧ да сацигѹра се на слѹжбѹ заповеднѹ, окромь магистратске заповеди, и што есте нашемѹ сѹдѹ приюдициѧ, или протвность заповеда се, ѹ тимь да не затече се.

9. пѹнт: Кишь-бировь и дрѹги слѹжители, како хаидѹци, ништа пише да не ѹчике, само сѹдь и бировлева

заповедь преко нихь да ходить, з битангама и с пишаницама дружства да не чине, ис тога штима се самога бирова и танача поштене.

11. пунт: Што е пред кимь бировомъ кои судь био волиа комъ извршено и протокуловано, да не поквари се.

12. пунт: Дугъ от општаства да неосталимо на трагу, веће да се раздели што е противь кога, и да наредит се тко буде купити.

Колико су пак и саме опћинске старешине поштовали такве закључке народног сабора, видићемо у овом примеру.

„Дато у долнои будимскои вароши Табани сего 28 Июниа 1732.

Доле краю именовати и подписати са овим нашимь писаниемъ изиавлюемо по начину последующтему; какоти у првомъ пункту.

1. По опште народномъ зактеванию овога славнога народа закона грчанскаго и бивателиа у будимскои долнои вароши Табани, што народ зактева славни, да се имамо на време народнаго зактеваниа представити, не само насъ персоном, него и наши година бировине са хесапи заедно, како примана тако и походка, што преко наши руку есте походило и преко наши ешкута за наше бировине.

2. Ми по народномъ зактеванию насъ персономъ облигирюемо на време народнаго званиа представити са наши хесапи, кои су онога нашега времена и наше бировине бивали облигирюемо се опште народу славномъ, и оштъ болше к тому „потврђюемо нашим именми и печатми за болю наше цигурацию.

(М. П.) Иосиф Николичъ.

(М. П.) Живанъ Бранковичъ.

(М. П.) Иефтимие Кнежевичъ.

(М. П.) Иоанъ Цветиночъ.

(М. П.) Михаелъ Ивановичъ.

Сего 7. Юниѫ 1733. Предъ госп. варошким бировомъ Раикомъ Прерадовићемъ и целомъ таначѹ, и предъ 24 господара наређена од народа.

Предложи господар Никола Давидовићъ од народа единодѹшни народни вотѹмъ, рад ови варошки хесапа, и исповеди, да народъ захтева, да остаю хесапи, по комесарском хесапѹ, како комесари, што сѹ изнашли, и што се наконъ постигло, или да плаћа, или да се моли народѹ и господаромъ, или да се опрашта, или да се плаћа, на што се намоле народѹ; пошто како извиђава се, да никако не може се са хесапомъ на краи изићи, зашто е замѹћено и заплетено и не може се ништа избистрити.

Зато оваи тосподар Живко Ратковичъ стари таначникъ, видевши толикѹ народнѹ дангѹбѹ, што се дангѹби и време ѹзалѹдъ препроводе хесапа истраживаући, а не може се изићи на краи, зато молисе народѹ, да би единъ крать самирило и помирило се и од свию неслога народни, да се самири и помири, и да се остане од ови хесапа, да се не дангѹби. Зато од свое стране поклани своеволно оно, што мѹ е варош и народъ дѹжни, то остали и поклани 30 фор. Госп. Живко Ратковичъ поклани 30 фор.

Доконание народно рад хесапа.

Доконание народно сицево есте, како народ поред свое правде извиђава, да се хесапи варошки велико есѹ замѹћени и заплетени и не може се никогда са хесапи изићи се на краи, кроз кое народ толико времена есте дангѹбио и време ѹзалѹдъ пролазило, а хесапи варошки немогѹ се избистрити, а ѹзрокъ томѹ есѹ били они бивши бирови, кои невредно есѹ свое хесапе држали, а толикѹ плаћѹ ѹзимали, и не могѹ садъ свое хесапе да пред народомъ чисто и бистро да издадѹ. Зато народ налаже овим господаромъ бившимъ бировомъ ради мира народнаго са своимъ хесапима за свое бировине нисѹ би-

стро ходили, а толику плаћу узимали; тако нека сваки од своје оне плаће, коју су узимали од народа, нека сад помогну народу у помоћъ у дугъ по 150 фор.; ако ли нехотели ови господари буду овога народнога доконанија обдржати, тако хоће народ цело држати се комесарскога хесапа, а к тому иоштъ више хоће народ истраживати свою данґубу; ако ли ови господари буду обдержали оно горне народно доконание, нека им е остало просто.

Народно обештание.

Ми доле краю именовати и подписати са овимъ нашимъ писаньемъ обзнануемо свакомъ, и обештавамо се сви едино душно опште по имену и по реду пописати а на овај начин, у првомъ пункту а са таначници заедно.

Прво.

Обештавамо се, да кад насъ зовне господар варошки бировъ, са таначници за варошко дело и на општи неки договоръ, и каже намъ време и уређени сахатъ, да имамо парировати, (послушати) на прво звание и на уречено време безъ сваке ексцузације и одговора да имамо доћи; међу тимъ, ако би коме се болест прилучила, или мађистратска заповед била, или веселје у кога се буде прилучило, или каково велико дело буде се припатило, у кога безъ коега немоштно кому достићи на звање бировско. Зато ми едино душно обештавамо се, да хоћемо доћи и прегласити се код г. варошкога бирова, ако би се кому припетило каково дело, да не може доћи на звање, ако ли би кои не дошао на звање бировско и на уречено време, или било на хесапъ варошки да се дође, или било на други опште народни договоръ.

Тако подписуемо се под штрофъ полъ талира да платимо на свако звање кад недођемо, окром допуштенија госп. варошкога бирова.

Први од ових споменика носи на себи образац старог српског патријархалног опћинског суђења, где још народ има право у одређивању и прописивању правила, по којима се имају њихове старешине управљати при суђењу.

На првом месту опомињу старешине своје на светињу заклетве, и саветују их, да не огреше душу своју.

У другој тачки упућују се старешине на узајамну љубав, да суде тихо, смерно, по разлогу, и достојно промишљајући о свима партајама, и о тужијоцима, како овдашњим, тако и страним, јер веле имамо један дух. А у истој тачци веле даље: молимо вас, да се који не превари, и на само да се не упусти свога ради интереса, или ма из којих других узрока, да нам се не осветите.

Да сваки дође на уречено време и у одређене дане, а нарочито они, који су на дому свом, чим га позове варошки слуга. Сваки ешкут са своје столице да има судити, да једном престане стари обичај, да се морају по неколико пута позивати.

Кад се буде судило, у онај дан до одређенога времена нико своју столицу да не остави; јер се иначе неможе учинити подпуни суд, а од таквих судова порађа се конфузија. Ваља дакле да седи до краја суђења.

Да се искључи онај говор, као што пређе бејаше, кад се од суда устајало, то се говорило: „Био сам рад вами помоћи, али ови недадоше.“

У другој соби или на сокаку не сме бити интересирана партаја, веће ако је богати, ако је средњи, ако је сиромах, да чека своју правицу, јер се иначе прочује реч из суда, и бива грдња.

Да се изберу стари биватељи и неколицина разумних господара, на позив по општој потреби, од којих неће бивати смутња, нити ће бити губитак, за нас нити за наше потомке. Из ове тачке види се, како се наши стари

бринуше, не само о својим магновеним интересима. но се обзирали и на интересе својих потомака.

У осталим тачкама препоручује се општинским служитељима, да добро мотре на своју дужност пошто носе варошко и бировљево име на себи, и да се не друже с којекаквим битангама и пијаницама, пошто се из тога штима поштење самога бирова и танача.

А на крају у 11-ој тачки исказује се једно важно правно начело у овима речима: „Што је пред којим бировом, што суђено било, па извршено и протоколовано, да се то непоквари. У овој тачки исказује се поштовање према закону и законским судским решењима, која се имају држати као светиња и никако се не смеју рушити.

У другом споменику, што је извод из протокола опћинском сабора будимских Срба од 28. Јуна 1732. год. види се израз највећег поштовања према народњој вољи.

И с тога су од великог интереса за историка споменици они из будимског и пештанског архива, што износе доказе о једном по све важном факту, да се у овим српским исељеницима појављује онај енергичан дух народа нашег, који ће се у својој целој моћи и величини показати, тек у почетку овога столећа у српским устанцима, и који ће тада доћи до својих кроз четири столећа погажених суверених права.

Као што рекосмо, пошто је и последњи траг српске аристократије нестао, видимо код ових, изсељеника, да се у свеколиком народу рађа општа свест, свест народња, која не познаје власт и моћ не једне касте, но једног јединитог чинијоца свеколиког нераздељеног народа српског.

И у том се и разликује овај период од оне тамне прошлости, где је властела владала, а највећи део народа лежао у највећој чами, недајући од себе знака свесног живота. Видимо дакле, да се наш народ тек под

притиском туђих господара на туђинском земљишту појављује као народ, који осећа и зна шта оће, и шта му ваља радити.

Ми ћемо овде изнети податке од 1732 до 1746 год. у којима је нацртан опћински живот наших старих Срба, у којима је јамачно вејао онај чисто народни дух још из старог отачаства.

Тако имамо један посве занимљив споменик живота пештанских Срба од 10 Марта 1736 године, у коме се огледа она озбиљна свест наших старих отаца, који заокружени разним опасностима, бедама, напастима, озлојеђени разним издајствима, изабраше 12 тутора или старатеља, који ће водити бригу о томе, да се очувају народна права.

Поменути велеважни споменик по оригиналу овако гласи:

„Вѣдомо творимо въсѧкомꙋ належаштемꙋ мѣстꙋ, идѣже бы сіе писаніе показалосѧ, да могꙋть вѣровати и за истинꙋ держати, како мы вси здѣшни жители пештанскіи православныи христиѧни восточніѧ свѧтиѧ іерꙋсалимскіѧ церкве синови иже есть мати всемъ церкамъ, кьтитори же храма свѧтаго велико мꙋченика Христова Георгіѧ сицево ꙋрежденіе междꙋ нами сотворихомъ како да держимсѧ и свѧтꙋю нашꙋ ставропигіискою церковъ от ненавистниковъ наших да бранимъ, которыи брани творютъ на насъ и на вѣрꙋ православнꙋю, и еште к томꙋ како цесарскомꙋ дворꙋ такожде и господствꙋюштимъ и прочимъ належаштимъ мѣстамъ молебнаѧ прошеніѧ предлагати, и милости искати за нашꙋ вѣрностъ и слꙋжбꙋ его цесарскомꙋ дворꙋ показанꙋю, ѧко да би возмогли от его цес. велич. милость полꙋчити да с миромъ съ церквомъ и съ законом нашимъ по старомꙋ календарꙋ пребꙋдемъ, такожде и сіе кралевскои вароши ꙋ свакои правици и официахъ варошкихъ, и прави пꙋргери да можемо быти, и еште к томꙋ котори

страни от нашего закона пришелъ и восхотелъ жителствоватъ всеи слободнои вароши, томꙋ слободно его трговиномъ или занатомъ живити се да бꙋдетъ. И тако на сіе дѣло иже на обштꙋю ползꙋ естъ, избрасмо дванадесѧтъ тꙋторовъ заклетих, которыи о семъ дѣле промишлѧти бꙋдꙋтъ и затимъ ходатаи быти. И сіи ниже подписани тꙋтори въ ꙋречени данъ, егда собиратисѧ бꙋдꙋтъ, всѧки неленостно да приходитъ егда позовꙋтсѧ на сабраніе, и аште которыи тогда непридетъ, тои штрофъ ꙋречени да платитъ, в' перковъ, кромѣ болезни и въ домѣ неприключшимсѧ. И сверхꙋ того, аште бы котори от сихъ заклетих тꙋторовъ некоторꙋю таинꙋ неприѧтелю, или иновѣрцꙋ, или своимъ домашнимъ и проч: обѧвилъ тои да бꙋдетъ от всѣхъ насъ проклѧтъ, и от сабора да извержетсѧ ѧкоже Юда. И симъ 12-омъ тꙋтором да имѣютъ от насъ полномоштіе, и что они совѣштаютъ и савершат, мы вьси соизволѧемъ совѣштанію ихъ, и что они совершатъ, контенти бꙋдемъ томꙋ. Когда же паки некое вѣликое дѣло приключитсѧ, и нꙋжда позоветъ, тогда всѣмъ собиратисѧ и о животѣ нашемъ и о потомковъ нашихъ промишлѧти и ꙋправлѧти. И тако симъ заключаемъ и печатми нашими потверждаемъ и киждо имѧ свое собственою рꙋкою подписꙋемъ.

Ево још износимо упутства или инструкције, коју доноси и одређује сабор општине будимске год. 1737, у тој цели, како да се владају бирови и таначници у будимској српској општини.

Инштрꙋкциопъ нашъ таначникомъ, ако би било по воли господарꙋ бировꙋ и осталимъ господаромъ таначникомъ.

1-во. Ꙋ ꙋречени пꙋнтъ ꙋ кои сахатъ сабиратисе ꙋ варошки домъ да има сваки доходити, по првоме сазиваню, кои не би хотео доћи тако, да ма штрофъ трпети 150 новч.

2-ги. Пѹнтъ. Да би господаръ бировъ пређе ѹреченога сахата отворилъ варошки домъ и сѹднѹ собѹ, да би господари таначници неходили по сокаци и око цркве.

3-ћи. Пѹнтъ, каде дође кои партаи к поштеноме таначѹ, тако нека самъ господаръ бировъ говори и пита, а каде испита, тако по обичаю да истѹпи наполе партаи, а господаръ бировъ по редѹ да испита, где како кои седи, и отъ свакога фотѹмъ ѹзети, и еданъ договоръ ѹчинити и господарѹ бировѹ дати, а све тихо и полагацко, ни мало не викати, и каде ѹђе паки партаи, тада сви поштени таначници да имаю миръ отъ беседе, нека самъ господ. бировъ беседи. Ако ли би кои господ. хотео што изговарати тако тихо нека изговара, или цедѹломъ.

4-ти. Пѹнтъ. Несазивати партаѧ близѹ къ асталѹ, да не ѹдара рѹкомъ ѹ асталъ, или да се наслана на асталъ.

5-ти. Пѹнтъ. Никакви протокѹлъ естрактъ ником не дати под варошкимъ печатомъ, нити на што паки варошког печата положи(ти) без знаниѧ целога танача.

6-ти. Пѹнт. Никаква договора нити отговора двоица и троица чинити, него съ целимъ таначомъ и договоръ и отговоръ.

7-ми. Пѹнтъ. Да се ништа ѹ протокѹлъ не сталѧ докле се не отгласи предъ целимъ таначомъ како хаеротъ контрахтъ тако и ине свари.

8-ми. Пѹнтъ. Штогодъ имамо таини договора ѹ таначѹ, тако да сваки држи таіно по своемѹ юраментѹ, кои неби обдржао, тако дамѹ бѹде штрофъ по горнои инштрѹкціи.

9-ти. Пѹнтъ. Тако заради госп. нотароса, да би се сваки пѹтъ находилъ код дома, наипаче како сѹ госп. на скѹпѹ, да би господаръ нотаросъ наипре билъ ѹ варошкомѹ домѹ, наипаче да би никимъ неходилъ безъ знаниѧ господара бирова, и да има положит юраментъ међѹ го-

сподари таначници, да свою таинꙋ ꙋ себе хоће обдржавати.

Након седам година налазимо још једну инструкцију за бирова и таначнике будимске од 3. Јуна 1744. год.

Инштрꙋкціѧ

Господинꙋ бировꙋ и осталымъ таначникомъ, что би ꙋ напредакъ болше ꙋрежденіе и послꙋшаніе междꙋ нам было како.

1. Подобаетъ междꙋ нами любовъ да имѣемъ, и единъ дрꙋгаго по васеи можности да почитаемъ.

2. Обѣштаваетъ себе, господинъ Петаръ Кнежевичъ, всѧкаѧ варошка дѣла со совѣтомъ, иногда народъ ꙋ варошкіи домъ да сабира, от самога себе никакова проекта народꙋ чинити, но съ договоромъ таначкимъ и тако народꙋ ѧвити.

3. Господинъ бировъ долженствꙋетъ от свакаго таначника любо каковаго дѣла ради вотꙋмъ питати потомъ заключеніе ꙋчинити.

4. Госп. бировъ съ таначници, по дѣлꙋ кого ꙋ арестъ кадъ постави, без совѣта таначкаго и непꙋстити его.

5. На всѧко зване долженствꙋютъ господари таначници на времѧ пріити, окромъ пꙋти и болѣзни.

6. Когда П. Т. скꙋпа комꙋ ексаментъ чинитъ, или партаи внꙋтра есꙋ, прилѣжно всѧкіи по своемꙋ юраментꙋ послꙋшати, а не междꙋ собомъ с стране разговоръ имѣти.

7. Свакіи скꙋпа долженствꙋютъ таинꙋ варошкꙋ хранити, а не съ Гманомъ (оптинарима) ꙋ винопитію, или кое рекраціи себе искꙋсити, понеже ц градскаѧ инстрꙋкціа остро того ради запрештава.

8. Ѹ таначꙋ единъ на дрꙋгаго жестокимъ словомъ не тергнꙋтисѧ; но должни свои вотꙋмъ дати и ꙋ мирꙋ да останетъ.

9. За любовъ божію васачаски от себе плетке отметнути, что сполю кое какве, или из междв себе приносе да не вѣрвется, аколи ся таково случи, в себе двгое времю не држати, но таначв явити, и оного кривца на средв поставити.

10. Что ся годъ в протоколъ стави, при ономъ остати и крѣпко ся држати, а не кварити.

11. Что ся годъ в протоколъ стави, онаи исти данъ предъ цѣлимъ таначомъ от слова до слова да се очати, и вси да чвю.

Ове исте године 23. Јуна одређују Будимци упутство, по коме се има владати мали-биров (кишбиров) или опћински слуга.

Инштрвкція

Кишбировска, по томв по сеи инштрвкціи надлежитъ обдержавати ся.

1. Да имѣетъ всегда страхъ божіи предъ очима.

2. Свакогъ таначника, како и господина бирова почитати.

3. Никаковв рѣчъ наполе неизносити, кою чве в таначв, и чисто варошкіи домъ држати.

4. Междв господари таначници никакве рѣчи несносити.

5. Ва сегда трезвенв быти.

6. Ничто по себе дворити, развѣ что ся заповѣди, ни выше ни мапе.

7. Арестантомъ вино неносити, ни съ нима пити.

8. Кодъ господина бирова, сваки пвтъ на паради да се находи, то ѥстъ код дома.

9. Свакога бвргера и бивателю здѣшнегъ коего цитира, или каковв двгв заповѣстъ варошкв заказве, со ким респектомъ да имаси обходити.

А 12-ог Јула 1744. год. одређује опћински сабор у чму, како да ѳе влада учитељ.

Инштрꙋкціꙗ

Магистерꙋ како подобаетъ обдержаватисꙗ емꙋ.

1. Надлежитъ всегда страхъ Божіи предъ очима имѣти, и ꙋ церкви читати и поꙗти небранитсꙗ.

2. Пл. таначꙋ свагдаръ ꙋ покорности да бꙋде.

3. Катадневно гдѣ бꙋде на части не закаснꙋтисꙗ но таки ꙋ сахатъ по подне ꙋ школꙋ прити, и ни единъ кратъ самꙋю дѣцꙋ оставити.

4. Како богатои тако и сиромашкои дѣци равно ꙋченіꙗ давати.

5. Позоръ имѣти, да не ꙋдараю око церкве дѣца, и ꙋ церкви смиренно да стою, и да се сѣмо тамо не обзирꙋ.

6. При слꙋжби божіеи трое дѣце ꙋ стихарꙋ ва сегда обꙋчени да находꙗтсꙗ.

7. Да се дѣца око Дꙋнава и по сокаци нескитаю, предъ свꙗкимъ капꙋ да скидаю, и чисто себе да держетъ.

8. Позарствовати, да се дѣца междꙋ собомъ ꙋ школи и по сокаци небию.

9. Ꙋ седмици кад се праздникъ трефи, седмичнꙋ рекреацію от нюдъ не держати.

11. И послѣдне, прилѣжно діаке книзи и всꙗкои монери (како да се понашају) ꙋчити, что бы и ꙋчителъ от вароши похвалꙋ и возмездіе свое примилъ.

От почтенаго танача наредишасꙗ господари Смеонъ Андреевичъ, и Иоаннъ Миличъ да позорствꙋютъ на школꙋ, и сваке седмице два пꙋта да инквизираю.

И најзад налазимо опет још једну инструкцију за учитеља од 21. Маја 1746. год.

„Лѣта 1746. Маꙗ 21. биша следꙋюшти господари на совѣтꙋ ради школскаго ꙋрежденіꙗ, и на седамъ пꙋнктова следꙋюшти быша контенти, сви здѣ подписати кои пꙋнктови есꙋ слѣдꙋюшти.

Перво. Да нитко неима ѹрежденіѧ ѹ школи чинити, но самъ префектъ, нити что заповедати са магистромь.

Дрѹго. Децѹ скоро из школе неизвадити.

Треће. Да се оцеви на наказаніе магистрово несрде, но да бѹдѹ контенти, како магистеръ дете каштигѹе.

Четврто. Безь знанѧ и брез соизволеніѧ магистерова, да дете нитко ни ѹ иличѹ, ни ѹ виноградъ, никѹдь, во време школно води, крозь кои ѹзрокъ бива децама штета, ако би тко дете от школе заѹставио.

Пето. Ако комѹ господинѹ или свештеникѹ кое дете согреши, да неима се тко ѹсѹдити дете бити, ни за ѹхо вѹћи, ни ѹ цркви ни на сокакѹ, ни на каковомѹ дрѹгомѹ местѹ.

Шесто. Да децѹ нитко из школе не изводи, ни изива, ни да звоне, нити чьто да послѹю.

Седмо. Да ѹ школи подъ капомъ и с палицомъ нитко неѹлази, и ако тько хоће чьто сь магистромь беседити, да има клопнѹти ѹ врата, и чекати, докъ ѧли кое дете изиће, ѧли самъ магистеръ.

Еште ктомѹ предато, да е сваки дѹжанъ часть достоинѹю магистромъ давати, а аште онъ дрѹгого бы что ѹвредилъ либо ѹ чимь, то да има обѧвити господинѹ бировѹ и госп. бировѹ префектѹ и поделѹ бѹдеть слѣдовати наказаніе.

Испитачу народњег унутарњег живота ови споменици даће довољног материјала, да оцени душевни развитак нашег народа у првој половини прошлог века.

Ови споменици сведоче, колико је наш народ у свима ности поштовао просвету, своја народна права, је народ поштовао своје старешине, ал је умео је то време да се очува од самовоље бар ових својих инских старешина. Но имамо уверења, да су и ове

општинске старешине штовали народњу вољу, и да се овој покоравали.

То се огледа у овом споменику 3-ег и 4-ог Јуна 1733 под насловом „Народно обештаніе“, у ком се општинском сабору обећавају старешине или главни општинари, да на први позив бирова и осталих таначника за варошко дело и на општи неки договор, у заказано време хоће доћи без сваког извинења и одговора.

Овај појав служи на част оном народу, чије се старешине безусловно покоравају законима, и онима, који врше закон.

А колико је сам народ осећао свести, да сам својим општинским стварима управља, и своје старешине одржи у границама уобичајених закона, и како је умео достојанство своје према старешинама одржати; о том нас најбоље уверава споменик будимски од 7 Јуна 1733 године, у коме највећим достојанством овако наређује, и то овим изразом:

„Народ налаже овим господаром бившимъ бировомъ ради мира народнога са своимъ хесапима за свое бировине нисѹ бистро ходили, а толикѹ плаћѹ ѹзимали; тако нека сваки од свое оне плаће, кою сѹ ѹзимали од народа — — — —

Значајно је и оно општинско саборско решење Срба Пештанаца од 10 Марта 1736 год.

Овим својим општинским решењем одређују Пештанци 12 тутора или старатеља, којима су ставили у дужност ево ово:

„Тако смо ради овог општенародног дела, које смера на општу корист, избрали дванајест заклетих старатеља, којих ће бити дужност, да о реченом делу промишлају, и да буду у том послу марљиви и усталци.“

И ови подписати тутори у одређени дан кад се сабирају, да имају неизоставно доћи, кад се позову на са-

бор. И који онда не дође, да има платити глобу цркви, осем болести, и ако неби били код куће.

А уз то: ако би неки од тих заклетих старатеља неку тајну исказао и издао непријатељу, или иноверцу, или својим домаћима или на кои другоме: тај да буде од свију нас проклет, и да се из сабора опћинског прогна, као оно Јуда. — — — — — —

А кад се покаже неко велико и важно дело, и нужда позове: онда ваља да се сви саборно искупимо, и да о животу нашем и наших потомака промишљамо и управљамо.

Таквом брижљивом старању наших свесних отаца, ваља да се ми потомци њихови у највећем штовању поклонимо, и да свети спомен ових дичних отаца у највећем пијетету благосиљамо.

Не мањег штовања је достојна она „инштрукција“ бирову и таначницима, коју је будимски опћински сабор год. 1737 прописао, како да се владају њихове старешине, биров и таначници при суђењу.

У овој инструкцији у 6-ој тачци веле: „никаква договора или одговора да нечине двојица или тројица, него с целим таначом да буде и договор и одговор.“ Даље у 7-ој тачци веле: „да се ништа у протокол не ставља, докле се неогласи пред целим таначом, како брачни уговор, тако и друге ствари.“

У 8-ој тачци веле: „што год имамо договора у таначу, тако да сваки држи тајно по својој заклетви. Који неби обдржао, тако да се казни по горњој инструкцији.“

Још је одличнија она инструкција будимска од 3 Јуна 1744, која је од опћинског сабора прописана за е старешине.

рвој тачци препоручују, да је међу овим старе- љубав, и да један другога поштује.

другој тачци обвезује се тадањи биров Петар Кне- , свако варошко дело радити у договору са саве-

том (таначницима). Да по некад и народ у варошки дом сабира. Да од самога себе никаква пројекта народу не чини, но с договором таначким, и да одмах јави народу.

По трећој тачци има биров од свакога таначника, ма по којем делу, ради гласања упитати, и тек онда да донесе закључак.

По четвртој тачци, кад биров и таначници некога осуде на затвор: да се такви апсеник несме пустити без знања целога танача.

У 5-ој тачци зактева се, да на сваки позив долазе господари таначници и у одређено време, окром ако је на путу, или ако је болестан.

По 6-ој тачци, кад племенити танач скупа некога испитује, да се има строго по својој заклетви владати, и не међу собом се на страни разговарати.

По седмој је тачци обвезан сваки и сви скупа да чувају варошку тајну, и са општинарима.

У осмој тачци зактева се, да у таначу један на другога жестоким речима не нападају, но сваки да гласа и на миру да остане.

У деветој тачци лепо саветују старешине своје, и што би свака власт могла пригрлити, да за љубав божију сваке сплетке од себе одбију, что с поља долазе које какве, или један другом доносе, да се у све то неверује. Ако ли се такво што догоди, да нико у себи не крије дуго, но да јави таначу, и да онога кривца узме преда се на среду.

У једанаестој и дванаестој тачци још се препоручује и то, да све што се у протокол стави, при оном да се и остане стално, и да се не квари. И најзад, што се у протокол стави, онај исти дан да се очати пред целим таначом све од слова до слова, да сви чују.

Инструкцијом од 23 Јуна исте године, на то се смера, да опћинске слуге, знајући за своју дужност, нечине злоупотребе.

По важности ваља да обратимо пажњу на инструкцију од 12 Јула 1744 год, у којој народ прописује, како да се влада учитељ.

У истој је инструкцији најзначајније, што се учитељу препоручује у четвртој тачци: да „како богатој, тако и сиромашкој дјеци равно учење даје“, и да ђаке приљежно књизи учи и упућује, како да се понашају.

У вези са овом инструкцијом стоји најзад уредба будимског опћинског сабора од 21 Маја 1746 год.

На првом месту заслужује да стоји ова важна наредба: „да нико нема уређивати по школи, но сам префект или надзорник, нити што да се заповеда са магистром учитељем.

У другој тачци препоручује се родитељима, да сваки час не воде децу из школе.

Да се очеви на казни магистрове не срде, но да буду с оним задовољни, како учитељ дете казни.“

Без знања и саизволења учитељева, да нико не сме своје дете водити ни у илицу, ни у виноград, никуд за време школно, кроз које се оштећава само дете, кад неко дете своје од школе обуставља.

Ако коме господину или свећенику које дете сгреши, да нема се ко усудити, да бије дете, ни за уво да вуче, ни у цркви, ни на сокаку, ни на коме другоме месту.

Да децу нико из школе не изводи, ни изива, ни да звоне, ни што друго да раде.

Да у школу под капом и с палицом нико неулази, и ако ко оће нешто са учитељем да говори, да има клопнути у врата, и чекати док јали које дете изађе, јали сам учитељ.

И мимо тога додаје се ово: „да је сваки дужан достојну част да даје мигистру, и ако би он кога у нечем увредио, то да јави бирову, а госп. биров префекту, и по делу следоваће казна.

Говорећи о наредбама за учитеља, како да се брину о школама, но себи долази питање, какве су нам биле наше народне школе у оно доба, о којем говоримо.

На жалост веома је мало, па и то је жалосно, што имамо о нашим школама да зборимо

Осим основних школа у Будиму, Сентандреји, Пешти, Араду, Темишвару, Вршцу и Осјеку биле су две велике школе у српском Београду, где је била столица митрополитима за 22 године, и у Карловцима, иначе није нигди било школа.

Ми смо једном напоменули, да је честити митрополит Мојсије још око год. 1727-ме по закључку карловачког сабора од 1726 установио „велику школу“ у Београду и у Карловцима. Но о београдској школи нашли смо спомена само у једном писму Јосифа Ненадовића[1]) будимског опћинског нотара од 12 Јуна 1732 год. у ком пише свом брату митрополитском секретару Павлу радм свог сина Петра: „зактевам га ѹ Белиградѹ наместити ѹ великѹ школѹ.“

Тако и за карловачку вишу школу спомиње се само на два места, у писму Павла Ненадовића,[2]) из Карловаца од 9 Новембра 1735-те године, што је писао свом стрицу потоњем митрополиту Павлу, а тадањем ђенералном јексарху у Београд, подпусује се „Авдиторъ Реторики ѹ Карловци.“

Из ових споменика дознајемо, да је у Београду била велика школа, и да је таква иста била и у Карловцима.

У осталим поменутим варошима биле су само мале школе, у којима се само учило црквено словенски језик из часловца и псалтира, и нешто мало рачуна.

Осим поменутих места није било нигде више школа.

---

[1]) Види Спом. будим. и пешт. арх. Збир. II. стр. 132 бр. 52.

[2]) Види Спом. будим. и пешт. арх. Збир. II. стр. 232. бр. 105.

А шта се у тим школама малим и великим предавало, то нам казује архимандрит Јован Рајић у свом предгору „точное изображеніе катихисма.“

Говорећи о првом добу Мојсијева митрополитовања вели: „Наука іоштъ нікаковы ние било; познавати слова іоштъ се на крушковимъ дашчицама (дштицама, штицама) учило.“ Овај добри пастир, видећи такову оскудицу, поиште изъ Русије учитеља. Тим поводом буде од императора Петра I послан Велико-Рус Максимъ Суваров, родом из Москве, који донесе собом 400 букварова и 100 граматика славенски. И онда су престалу крушкове дасчице. И сам Рајић, као дете, почевши се у Карловци учити, добије онда такови Буквар од 8 листи на дар. Речени Максим предавао је граматику, а катахисис није учијо, јер га још тада није било.

Митрополит Мојсије зажели у својојој саборной цркви у Београду имати и проповедника. И на то призове Мало-Руса јеромонаха Синесију Залуцки. Даље постара се за црквено „Славословіе.“ На то призове из Свете Горе Атонске јеромонаха Анатолија искусног и вештог певца (псалта). Подигне у Београду грчку школу, где се обучавали младићи грчкој псалмодији. Тако се грчко црквено појање међу Србима одомаћи и рашири, а српско престане. Но још немаху катихизиса.

Какво је било то српско црквено појање, на жалост незна се, јер не бијаше, ко би га написао. Међу тим оно грчко црквено појање временом претрпило је многе промене, и добило је у српским устима српско народни израз, у ком се данас једва даје познати онај грчки прототип.

После Мојсија дође за архијепископа београдског арадски јепископ Вићентије Јовановић названи разроки. Он је не само дело наука од Мојсија започето придржао, него је и умножијо. Максим Суваров се истина по-

вратијо у Русију,[1]) али већ је међу Србима било способни учитеља за граматику.

Виђентије позове сада из Русије и друге учитеље, који би младеж српску и у латинском језику обучавали.

На то буде из Русије послан Манојло Козачински са четири своја друга, који су сви били Мало-Руси и мирски људи. И ови су предавали латинску граматику до саме риторике. Манојло бејаше професор и префект (управитељ) школа.

Тако је мало по мало српска омладина доведена и до философије. То су били први почетци српске просвете.

Међу тим умре Виђентије. Несрећна војна Карла VI с Турцима од год. 1737. до 1739. изгуби Београд и

---

[1]) Рајић овде погрешно казује, да се Суваров у Русију вратио, јер се из писма митрополита Виђентија од 21. Декембра 1734. год. из Беча писаног види, да је поменути Суваров отишао у Будим за учитеља. Поменуто писмо по оригиналу гласи овако:

„Благородніи господине опште из вароши бѹдимски намъ в дѹсѣ свѧтѣм сини любезніи.

Наше опште из Бѹдима писатое писаніе сего настоиштаго 17-го есмо прімили что дотичетсѧ ради г-на ѹчителѧ Максима Сѹворова, по желанію и прошенію вашемѹ мы бѹдемъ настоѧти и с нимъ ѹговорити, да онъ и код васъ останет ради обѹченіѧ дѣтеи, само ви гледаите, како бы онъ с вами контентиралъ, и за нѣ времене неимамъ с нимъ разговарити се, по симъ праздницѣ, егда време ѹлѹчимъ, бѹдемъ его ѹтвердити, и онъ на инѹю страну непоидетъ, но при васъ за ѹчителѧ остатисѧ бѹдетъ. Со симъ вамъ сеи радостныи праздници рождества Хрістова честитамъ, а из обштаго писма ширше ѹслышите, призна васъ обште наше архіеріиское благословеніе присилаѧште пребываем благородствах ваших ѹсрдныи обоих благъ желателъ.

Смиреніи митроп. бѣлградски и всего народа архиеп. и его цес, велич. совѣтникъ из Вѣныи Дек. 21-га год. 1734.

Викентіи Иовановичъ с. р.

српски Парнас разори. Учитељи остану у Карловци, уздишући за наградом, и гладни и жедни, јер нису шта ни јести имали.

Патријарх Арсеније IV бејаше прост но ревносан калуђер. Јадни они учитељи руски надаше се и од њега добру за себе, школе и науке. Но завист, злоба и глупост оне калуђерске околине, пусте свој јед и наговоре слабог патријарха, да одпусти оне учитеље натраг у Русију, и школе и науке дигне и уништи.

Зависници и гонитељи науке и учитеља били су придворни патријаршески, а највећи међу њима бејаше Јован Ђорђевић архиђакон.

А зашто? зато, што су они сами били прости, неучени људи, да су једва што читати и писати знали, па им се срамота чинила, да деца, која се у школи уче, боље знаду од њих.

Зато су волели сав народ у таму незнања бацити, него тај лажни стид и срамоту трпити.

Учитељи то видећи, искали су од патријарха заслужену награду. Но преко реченога Јована архиђакона добију овај одговор: „Идите к ономе, који вас је довео и најмио, и од њега иштите плату вашу, а нами нисте за потребу.“

На ово се учитељи смуте и збуне, школовање се пресече, и деца се престану учити.

Учитељи исти кренувши се натраг дођу у Беч, и ту предаду своју тужбу руском посланику, коју овај поднесе ћесару Карлу VI, а ћесар наложи патријарху, да ове руске људе таки намири са интересом заједно, и да им још путнички трошак плати до Кијева.

Тако и буде, и учитељи се врате натраг, и храм Паладин од Мојсија и Вићентија основан разори се, и наука од њих у Београду заведена погребе се у Карловцима. И оста само тривијална школа славенска и граматичка.“ —

То су речи нашег славног Рајића сувременика оних од калуђера изазваних жалосних времена.

Требали још коментар ономе, што је онај наш неумрли и велезаслужни историк написао.

Још само имамо, да овај опис Рајића допунимо речима за нас заслужног Јована Чапловића,[1]) који вели: „да је Ректор ове школе био поменути Манујло Козачински, мађистер Јован Минацки, а словенску граматику предавао је мирски свећеник Никола Николајевић, и ђакон Ђорђе Живојнов. Азбуку предавао Петар Рајков.“

Даље вели Чапловић: „У истом заводу у Београду учили су год. 1733 и 1734 од мирских свећеника 3 ђакопа граматичке науке, од калуђера било је њих 11 које ђакона које монаха, неки су били принциписте, неки су само учили се читању, а неки беху са свим почетници.“

Број свију граматиста бејаше 20, од којих је било људи од 24, 30 до 40 година.

Чапловић казује још, да је Вићентије год. 1737 подигао такву исту школу у Осјеку.

А све ове податке о школама имамо још да допунимо сувременим споменицима из будимског архива.

Један је од оних споменика од 24 Маја 1733 год. и гласи овако:

Племенито избраном госцодарѹ бировѹ са остали господари општега народа. Знано творимо поштеномъ таначѹ, како ѩ Хаци Иованъ просимъ, да би послѹшали и не завидели, по зарадъ школе или мештера, да е прво мое прошение од господина владике извествѹемъ вамъ. Прво, каде самъ био ѹ Бечѹ, отишао самъ господинѹ митрополитѹ Вићентию благословениѩ рад с моимъ дететомъ, и ѹпита ме господинъ, где то твое дете ѹчи, реко ѩ:

---

[1]) Reise durch Slavonien und Croatien II Св. стр. 232.

„учи се у Ђуру у Луторана“; тада рече господинъ: зашто, коим га млекомъ запоишъ од онога ће и пити. И тад ми реко: господине свуда есте поставили школе и учителе, а у насъ тога неима, него развалено и убаталено.

Тогда господинъ рече: не налазимь лепшега за школе, него у Будиму прилика есте; ако би Марићевићъ продао кућу, то би била школа добра и словенска и латинска. То е моа прва реч била у Бечу.

И паки друго, по заради ваде (плате) мештера, како есте био з Даниломъ, и Данило остави; а онъ оста самъ. Црковне службе доста, или ће звонити, или на опелу или мрца пратити, или и другие потреба има доста. Неки путъ видео самъ и жену остави да нагледа децу. Люди се почеше тужити еданъ другомъ, да деца слабо уче, еднимъ и по месецъ дана ненапише негово учение, само да се не скитаю по сокаци.

Како и сами видите, с убане, од Бачке и од Влашке и ини страна деца рад учению долазе, а у насъ незна ни повечерие очатети. Того ради, есу се и господари сами тужили госп. владики, када овде дође на Влаю.

Прежде овде учио е Пахомие игуменъ само српски, наки од нега има негови ученика: владике, протопопа, свештеника, а и господара трьговаца изашло.

Него само есамъ говорио код господина, како се люди туже и кои ми имамо децу, да би госп. владика нашао доброга учителя, ако би и за 200 фор. био, што не би постигло од дискоса. Ја самь рекао: пошао би по господари искати и трудио би се о томъ.

Прежде доке попа Василие учио децу есу господари нагледали мало кои данъ, како се учѐ, и како школа стои, ние право код наше вароши и господара да наша деца по други места уче се добромъ учителю неби жалио плаћати по 10 фор. самь. А за Перишановића ни

самъ ни помислио, нити га самъ зактевао; него поред другги како се тужже, и сами господари есу се тужили код госп. владике на Влаино учение. Ꙗ би радь био, да би имали учителꙗ, што би и од другги места ка намь приходили, а не ми нашу децу давати по другги вароша; и школа есте фундаментъ црковне регуле и красоте са школомъ и са учениемъ црква се краси.

Што сам говорио, ни самъ никаква зла у томь зактевао. Молим да ме простите, зато сагреши како човекъ.

Други спис тиче се карловачке велике школе.

Из овога писма дознаје се о бијћу ове школе, а у исто време и ступан развића питомаца исте школе.

„Почтенородныи господинъ Даріи мнѣ любезнѣишіи братъ.

Давно писати хотѣхъ, но незнах ели ви здравствуете, ꙗ живы есте; того ради нынѣ пишу ко братству вашему, вопрошаютъ о здравіи вашемъ. Такожде гос. отца и матерь и всꙗ домашвиꙗ поздравлꙗю, купно же прошу частне отходите къ нашемъ дому, и нагледаите, и учите братію мою, и проштаваите, да не безчинствуют; азь же во всꙗкои потреби елико моштем буду готовѣишіи ко служби при коем есмь.

Братства вашега
Вь Карловцѣ, Иула 28.
1736. года.

Любезнѣшіи братъ
Павелъ Иосифович.
реторъ вь карловачкои шестои школѣ.

Ево још једног споменика из истог архива, који о истој ствари говори, и дотиче се просветног стања нашег народа у номенутој епохи.

Преосвештенѣиши и премудственеиши господинъ архиепископъ велико руски намъ въ свꙗтемъ дусѣ милостивѣиши отецъ и благодетелъ.

Понеже бившим многолѣтним и различним разоренимꙗ утѣснѣно отачество наше въ таковую ништету достигло,

да всачаскии непогодам окрѫжени, наукъ и дрѫканю (печатьѫ) имети многих ради препинателеи неполѫчихомъ по изволениа, аште и многажди просихом, неимѣемъ чимъ содржати. И саборниѭ цркви белиградскиѭ одавна начавши саздати, всачаски къ свршению неимѣемъ чим привести, къ созиданию же ѫтешению школномѫ коначно не имѣемъ иждивениѭ.

Народ же нашъ видѭште по всѭ дни неѫчениѭ ради злѣишемѫ неблагополѫчеию въпадаюшти, того ради по длжности нашои пастирскои прочими архиереи нам салѫжителними, никоего прибежишта въ нѫждахь наших имеюште, кромѣ Бога и благочестивеишаго государства его императорскомѫ всепресветлеишемѫ величествѫ, да по превисокои къ народѫ нашемѫ своеи матернѣи милости елико болшо возможно бѫдетъ, ѫчениковъ мирскаго чина рода нашего, въ росискаго государства ѫчилиштах, а наипаче во академи сан-петрбѫрскои и шлахетском кадетском корпусѣ, благоволит, содержати своим императорским иждивением. Подобне же и дѫховнаго чина люди наше въ тое благочестивое государство ѫчениѭ ради приходѭштиѭ, благоволит еѭ императорское величество и светлеиши правителствѫюшти синодъ повелити во ѫчилиштниѭ монастири примити и въ нѫждних къ прикормлению непризирати; такожде и жалование въ днех блаженниѭ и вечно достоиниѭ памѧти перваго императора ѫчителем народа нашега славено латинскомѫ гречаскомѫ определенное, до нине неизданно, и въ бѫдѫштим времени слѣдѫюштее, книгами школними, црковними, гражданскими, и ризами црковними, еѭ императорское величаство издавати да изволитъ намъ всемилостивѣише повелит, и сие всенижаишее прошение наше еѭ императорское все пресветлеише величаство жалователною граматою съ приложе-
ч нечати и своѭ собственниѭ рѫки подписаниемъ, въ
ю болшѫю надеждѫ, всемилостивѣише да благоволитъ

ѹкрѣпити, всенишаишее просим, и в совершению цркви бѣлградскиѩ и созиданию школномъ по превисокои своеи императорскои милости да изволитъ нам дати рѹкопомошти. Ваше же преосвештенство смирено молимъ, ꙗкоже и до нинѣ православномѹ нашемѹ народѹ отечески благодѣтелствовало ест, тако и нинѣ да многомоштнимъ вашимъ ходатаиством и благодѣꙗнием сие всенижаишее прошение наше въ совршение привести и дѣломъ исплнити благоизволити, и отъ синовъ нашего отечества тамо ѹчениѩ и иншихь ради винъ приходꙗштихъ милостивнаго своего отечестви призрениѩ да не отвраштаете ѹмилнѣ молим.

Ми же сицевимъ благодѣꙗнни и благоделствовани сѹште, о долго-дѣтнемъ и благо-полѹчнѣмъ здрави и спасении вечном еѩ императорско всепресветлеишаго величества, и светлеишаго правителъствѹюштаго синода, такожде и вашего преосвештенства всѣх благь дателѩ вишѹ просити обьвезѹюштесѩ остаемъ.

Вашегъ преосвештенства нашего во свѩтемъ дѹсѣ милостивѣишаго отца и благодетела смиренни митрополитъ бѣлиградски* всего народа архиепископъ, его цесарскаго величества совѣтникъ, смиренни богомолец.

В Карловци 1. Авгѹст 1736. год.

Виѣентіи Иоанновичъ с. р.

(М. П.) кир Стефанъ Любобрат(иѣ).

(М. П.) Никифоръ Стефановичъ с. р.
Славониски.

(М. П.) Вѹкъ Исаковиѣъ с. р.
Обршт-вохт-маисторъ.

(М. П.) Секѹла Витковиѣъ с. р.
Оберкапетанъ.

(М. П.) Иосифъ Монастерли с. р.
Оберкапетанъ.

(М. П.) Ефтимие Витковичъ с. р.
Капетанъ.

(М. П.) Хаџи Гаврилъ Рашковићъ с. р.
Штотъ-риктеръ белиградски
(варошки сѫдац).

(М. П.) Стоѩнъ Вѫчковићъ с. р.

Писци овога писма митрополит Виђентије, владика Стеван Љубибратић, владика Нићифор Стефановић, обрштвохт-мајстор Вук Исаковић, оборкапетан Секула Витковић, оборкапетан Јосиф Манастерли, капетан Јевта Витковић, штотриктер белиградски Хаџи Гаврило Рашковић, и Стојан Вучковић, ови народни прваци, познавајући најбоље стање свога народа живим бојама цртају и описују жалосно стање овог народа, тражећи лека код владе братског народа руског.

Уверењем обраћају се преко архијепископа новогородског руској царици Ани, тражећи помоћи у моћне царице.

Поменуте народне старешине овако описују то жалосно стање свог народа и веле: „Како је многољетним и разним разорењама утесњено отачаство Срба допало до крајње ништоте. Окружени сваковрсним непогодама, спречени су, да негују науке, јер им се недозвољавају сресства, која помажу подизању наука и унапређењу и ширењу свести науком.. На толике молбе појединаца и целога народа преко својих сабора недадоше им трукању или печатњу. Јер вели: „Аште и многажди просихом трѹкаѭѣ многих ради препинателей неполѹчихом.“

Ми смо на свом месту навели, како је наш народ одмах по свом доласку на првом сабору у Крушедолѹ још године 1708. искао печатњу.[1])

Како овај први тако сви познији покушаји, да се печатња набави, осујећени су упливом мађарске канцеларије

[1]) Види Спом. буд. и пешт. арх. I Збирку, стр. 98, бр. 63 ~ку е. „Типографіи, школѣ, и остала црковна наканиѩ междѹ собомъ да бихомъ имати.“

и угарског земаљског сабора. И као што ћемо видети, тек ће ћесар Јосиф II дозволити српску народну печатњу.

У поменутом писму жале се даље народне старешине, како се саборна црква у Београду одавна почела градити, а немају чим да доврше ову грађевину.

Посве су карактеричне и значајне речи ових старешина: къ созиданию же и утешеную школномъ конечно не имѣемъ иждивениѥ.“ Коначно не достаје нам онога душевног подизања и утехе, што даје школа.

А народ, вели, види, како од дана на дан ради научења долази до најгоре несреће.

Тога ради по дужности нашој пастирској са осталим архијерејима и народним старешинама немајући у нужди друге помоћи, осим Бога и њихног благочастивог императорског величаства, да по њихној нашем народу показаној највишој материнској милости, што више наших младића мирскога чина од нашега народа у руска училишта, а највише у Сентпетербуршку племићки кадетски кор благонаклоно примити изволи.

Даље се моле, да заповеди царица св. синоду, како би овај од духовног чина људе наше у манастирске просветне заводе примио.

Такођер моле, да што је још царичин предходник блажене успомене император Петар I определио учитељима нашега народа словенске, латинске и грчке школске књиге, а до сада су још неиздане, као и у будућем времену што устреба, школске и црквене књиге, као и црквене одежде најмизоствије подари.

На свршетку своје просбе митополит Виђентије са народним старешинама још једном обраћају пажњу царичину на недовршену цркву у Београду, као и на школску зграду, која би се имала подићи, траже помоћи од царице, како би се ове грађевине довршиле. Моли најзад, да се царица смилује „на синове нашего отачаства, који тамо до-

лазе ради учења иншихъ ради вини“ дакле са туђинске јамачно са кривице немачке и мађарске господе. — —

Кад све податке проучимо, које смо на разним местима наводили говорећи о школама и народној просвети, а наиме чланак пети крушедолског саборног предлога од 1708 год, тачку осму карловачког саборског закључка од год. 1726,[1]) и шесту и седму тачку београдског спасовског сабора од год. 1730;[2]) то ћемо доћи до уверења, да је наш народ, у течају свог полустољетног бавлења под туђинском стегом, неуморно и постојано тражио и својски се заузимао да просветне заводе у свом народу подигне.

Као што ће се свако уверити о истини овога нашег навода, тако ће увидети истину речи наших народних старешина у просби својој руској царици исказаној, да је просвета нашега народа обустављена „инших ради вини.“ И ове речи саме потврђују, да је влада аустријска савесно и верно вршила аманет свог негдашњег министра и највећег српског противника Стратмана и угарског канцелара арцибискупа Колонића, који су прорицали да ако се многобројан и јуначан народ српски просветом обогати, да ће тај народ за аустријску државу бити опасан.“

---

[1]) Сваки епископъ да има поставлити школе в свакои епархіи где е возможно, а наипаче в архибископатъ велика школа. (Види Спом. будим. I Збир. стр. 289. тачка 8

[2]) Поради школь и семинаріямь: находимо ради напредка добро есть поччавати се, како би дшевна дѣла и телесна исправила се, у тачци 7-ој: за типографію, и прочаи къ томъ належаштаи говорити. Иако же коегожде художаство не можеть показати се безъ потребныхъ емъ орѹдіи, тако ни же ученію безъ типографіи моштно есть бити. И от сего не малѹю нѹждѹ имеемъ, и аште би царско величаство милостивне изволили сіе народѹ нашемѹ даровати, еже бити типографіи, — — — — (види Спом. будим. архива II стр. 35. бр. 11, тачка 6 и 7.

Радило се својски, да се тај диван програм изврши, Србима недадоше школе и штампарије, Срби се несмедоше просвећивати, да не буду аустријској држави опасни.

Толико за сад о просвети нашег народа у оној периоди Стратмана и Колонића, који су представљали управо немачко мађарски дуализам старога завета.

А сада још мало да прозборимо и расветлимо унутарњи општински живот нашега народа у првој четвртини XVIII века.

Ми смо у једном периоду на 30 година пре ових догађаја као пример опћинског саветовања изнели неке податке.

У истој тежњи износимо и сада пример унутарњег опћинског саветовања. Такав примерак имаћемо у предстојећем споменику од 22. Јануара 1732. год. То је протокол саборског већања будимске опћине, који овако гласи:

1. Ови више писати господари бише сазвати ѹ скѹпштинѹ скѹпа заедно заради госп. нашего епискѹпа и негове обичне милостине, што се есте до сада по обичаю давало госп. а како прошле есѹ две године, милостине нисмо дали, а веће намъ писато и неколико пѹта за милостине.

2. Заради посланика од Белиграда госп. Стевана, што е нарећенъ од белиградские вароши попросити милостинѥ на црквѹ белиградскѹ, кои се почела на ново правити.

А како и препорѹчено есте из писаниа преосвештенога госп. архиепискѹпа и митрополита белиградскога, да би се подаровало и попросило по народѹ и по вароши елико од кога господара есте можштно и немѹ посланикѹ предати до рѹке.

На први пѹнкт. — — — — — — — — — —

На други пѹнть. Оваи посланикъ како има писаниа од господиина митрополита, тако нека походи од дома, и што кои од христиѩна вредань бѹде могао милостиниѥ дати на онѹ светѹ црквѹ белиградскѹ, а од наше стране хоће се наредити еднога господара од наше вароши, да шнимь походе од дома до дома, и што бѹде обрео милостиниѥ, нека са оним бѹде доволѩнь.

3. За ради тастаменти наши, што се починю носити ѹ градъ, и починю се кварити, што онъ болни на своемъ концѹ заключи и ѹреди, и по смрти его починѥ се кварити, и не обдржава се, и томѹ ѹзрокъ изнаходи се, да пакъ измеђѹ нась христѩна ово чини се, и неки починю кварити; зато како имамо милостивне цес. кр. привилегие опште народне, кое намъ и сваком заповеда се, да се тестаментъ сваки обдржава, коѩ се сачини преко ѹста онога болнога, и код поштени господари за сведелствовани персона. А тако и прошадше неке године, како есте потврждено пред народом овде ѹ цркви од цесарски комесара, а и од магистратски овдешни официра за сведелствовало ѹ цркви, а и од славнаго магистрата декретом магистратским потврждено, да се тастаменте не кваре, кое тестаментъ напише се од болнаго пред поштени господари засведелствовано.

Зато ови сви сви више писати господари единодѹшне и договорно рекоше и заключише, да се иде ѹ славни магистратъ, и да се говори зарадъ тестаменти, да се тестаменте не кваре, него да се обдржаваю.

У првој тачки овога протокола говорисе о давнашњем спорном питању, о милостињи, коју је владика њихов од њих кад што и насилно искао, због чега се Будимци често жалише митрополитима, па и опћим народним саборима.

А у другој тачки говори се о посланицима из Београда о неком госп. Стевану, који је дошао био да проси остињу на подизање нове цркве у Београду.

А најзанимљивија је тачка трећа, у којој се говори, да им господа кваре тестаменте, и да им по мало руше њихова привилеђијска права, и опћинску автономну самоуправу.

Ово неколико података из унутарњег и опћинског живота нашег народа, нека за сада буду довољна, а позније вратићемо се опет, да нешто прозборимо и о том унутарњем животу народа нашег.

А сад ћемо, да се вратимо на поље јавног живота нашег народа, које смо напустили у оном тренутку, кад ће се сазвати сабор у Карловцима месеца Новем. год. 1732.

О том сабору налазимо први податак у писму митрополита Вићентија од 6-ог Новембра 1732. из Београда. У овоме писму тражи новчану помоћ од Будимаца у тој цели, да се од самога сабора испошљу посланици у Беч ћесару ради потврде народних привилеђија.

Ова вечита кукања због привилеђија народних, које су биле само предмет непрекидне спекулације двора и немачке и мађарске господе.

Заиста је грозно и замислити гадније спекулације, но што је ова била са народним привилеђијама.

Само је за своје владе Карло VI трипут потврђивао ове привилеђије српског народа, не што би немоћан био, да правима овога народа да пуну важност. Једна озбиљна реч ћесарева довољна би била, да се та мађарска господа недотакну тих привилеђија.

Кад је Карло VI могао одбранити од сваког напада своје личне интересе, па чак и оне својих креатура; то је тим лакше могао очувати права српског народа, који би иначе и сами умели своја права сачувати од беснила оне охоле и безстидне господе.

Но и да није још 1722. год. продао Србе мађарској аристократији, то је за Карла VI сувише издашан извор био, но што би га његов шахерски дух напустити могао.

Митрополит Виђентије добро је познавао свог ћесара и ону прљаву околину отмичара, јер веома верно црта оно очајно стање у свом писму, говорећи: „Не пренебрезите малим имѣніѭ подаваніемъ толике благаѭ, ѩже отцы и праоци наши кровію своею од светлости цесарске добиша, погубити; немоштно бо без по трошковъ ни вопити, ни слова прогласити, и нѫжно бо естъ всѣмъ вамъ овое времѧ од насѫштныѭ пишти, и дневниѭ своеѭ одежди, ѫимивше ѫ овѫю потребѫ никимъ понѫждаеми доброхотнѣ од всего ѫсердіѭ дати, коею помоштію горѣ кодъ цесарског величаствіѭ двора ваши посланици содержати се бѫдѫть.

Сад времѧ воистинѫ праведно глаголю: или пасти или од сих неисказанних бѣдъ свободити сѧ, немоштно словами ничто содѣлати глаголеть премѫдрыи Исѫсъ Сираховъ: златѫ ѫбо глаголюштѫ молчитъ всѧкое слово; просто решти. Каде злато говори, ѫста молчетъ?

Кад већ и овај иначе лукави дипломат митрополит, ма то и у цитатима библијским, фино, предострожно, ал најзад и опет изказује и описује ону грабљивост и неситост двора и спрегнуте госпоштине; онда је све то морало у истини бити црње и горе.

Из овога што рекосмо, дознаје се, да је у Новембру 1732. био сабор у Београду, на коме се поглавито договарало, како да се искупе новци, којим би бечку господу подмитили, да би се народне привилеђије потврдиле.

И за овај сабор није се знало до данас. Нужно ће бити по томе, што више прозборити, и што више података о истом сабору имати.

Од будимских споменика ево ови говоре о поменутом београдском сабору.

Прво. Извод протокола будимског варошког српског танача од 11. Октобра 1732 због избора народних посланика на опште народни сабор, који је држан у Београду месеца Новембра.

Народу предложени пункти.

1. Кои ће се наредити на саборъ за депутирта.
2. Плаћа депутирту.

Деливерато.

— — — — — — — —

2. Депутиртъ веће наређенъ, а плаћа хоће се учинити. Кнежевићу на данъ по 150 н. и неговъ трошакъ.

— — — — — — — —

За тим одмах долази други споменик о истом сабору.

Пуномоћије, које је дао својим посланицима будимски јепархијски сабор на опште народни сабор, који је држан у Београду месеца Новембра год. 1732. И о поменутом сабору још до сада нигде није споменуто. Ово пуномоћно писмо нашли смо у оба архива у Будиму и у Пешти и то подпуно равногласно.

Пленипотенциа.

Понеже его пресветло цесарско и кралевско величаствіе, и его пснеиши двор на наше опште народное понизнеишее прошеніе, есть намъ сврху издатихъ милостивнеиши резолуциахъ нових, и допустилъ саборъ општи во Белградѣ у резиденціи архиепископскои и митрополитскои празновати или ти држати, и тамо исте речене резолуціе по реду услишати и разумети.

Того ради ми долуподписати восточнаго благочестиа во епархіи будимскои, и Столно белградскои обретаюштих се наше народне депутирти или посланике, а по имену: Малеша Надеждіа, Димитриа Михаиловича

са овомъ нашомъ пленипотенциомъ вештшаго веровании ради, тимъ начиномъ тамо опралюмо илити пошилюмо, да что годъ на истомъ саборъ прилучило се бидетъ, кое поредъ закона нашего греческаго, и милостивно дароватихъ привилегиахъ подвизати и предлагати требуемъ, она и ми за примлена хоштемо имати; неодступъюћи ни еднимъ начиномъ од закона и привилегиахъ, него закона и правицахъ наших подпуномъ, и васехъ коначно держећи се, и са васакимъ решпектомъ, васехъ понизнѣише и препокорнеише молимо се цесарскомъ и кралевскомъ величаству госп. госп. намъ естественомъ милостивнеишему, и его ѥснеишему двору, како би по истину правому привилегиському тенору обдержани били, и ни вачему уврежденн били, на вечиту и никогда изменителну себе и потомке наше верностъ досадашню обвезуемо се Сврху коего даемо ову нашу пленипотенцию печати наши потвержденъ.

Дато въ будимскои долнои вароши Табани сего 18. Октомвра 1732.

(М. П.) Ми обретаюштих се мали и велики закона грчаскаго ва долнои будимскои вароши Табани.

(М. П.) Ми христиани велики и мали обретаюштих се у вароши Свети Андреи.

(М. П.) Ми жители пештански велики и мали восточне цркве гречанскаго закона христиани сви общти.

(М. П.) Ми христиани села Калаза мали и велики.

(М. П.) Ми христиани мали и велики мѣста Помаза.

(М. П.) Ми христиани мали и велики из села Чобанца.

Сабор је јамачно послао своје посланике у Беч ћесару, да овога умилостиви по уобичајном начину.

Ћесар је одговорио митрополиту преко камералне администрације у Београду. Какви је био тај одговор ћесарев, то се види из писма, које су Будимци 5. Марта 1733 год. написали митрополиту Вићентију у Београд.

Из овога списа дознаје се за декрет цесарске администрације београдске од 27. Марта 1733. у коме се спомиње други декрет издат од цесара 16. Фебруара 1732. у девет тачака овај цесарски декрет управљен је био противу српских народних привилеђија. А чијим је упливом изашао овај декрет, види се и зовога писма будимског танача у ком изриком казују: молимо цес. величаство да не би послушало нашему народу супротну мажарску господу, кои нашъ верни народъ у цесар. величаствии опадаю.

Сего 5. Марта 1733. у будимскои долнои вароши Табани.

Више писатогъ датума нам ниже писатимъ и именоватимъ предложи нам преосв. госп. епископъ будимскии копию од послата писаниа од госп. архиепископа и митрополита београдског де дато (de dato) 24. Фебруара 1733. из коега такожде нисаниа приложену од декрета цесарскога и крал. величаствиа копию, а равно и цес. и кр. администрације копию намъ нашъ преосв. госп. епископъ есте прочиталъ и обзнанилъ, кое есмо понизне разумели, равно и за они деветъ пунктовъ, што се гласи противъ опште народни намъ издатих привилегиах од цесарског и кралевског величаства.

1. Како гласи предложена копиа од цесарског декрета на четири пункти у првом ови деветъ пунктовъ да се не премено обдрже.

2. Да се депутирти нехоће код цесарскаго двора примити, ни намъ опште народниа тужба, што се при прошломъ сабору (1732 год.) предложила; него, да се оне тужбе имаду предлагати код они инштанциа, на кое инштанције есте тужба предложена. И пакъ ако небуде се задоволио супликантомъ ведело: тако, да се онда прегласе цесарском двору, и могу свое теготи предлагати.

3. Онога, што е народъ трошка и пореза зактевао код цесарског двора, да се народу дозволи по себе порезати, и по себе да купи, и то намъ не дозволуе се, тога пореза, да не чинимо, забрануе се.

4. Известие од цесарске администрациe белиградске де дато 27. Марта и лета 1733. саравнуе се цесарскога величаства декрету.

5. Копиа од девет пунктовъ де дато 16. Фебр. 1732. из Беча намъ пречатено разумели.

6. Послатое писание од преосвештенога господина митрополита кое насъ саветуе де дато 24. Фебруара 1733. год.

Ответъ од насъ доле писати и од насъ зде прилучившим се ва место свега нашега овога народа и Христиани наше епархие будимсяие на оваи цесарски декретъ и на цесарску администрацию белиградску известие, и на ови 9 пунктовъ.

Ми едино душно ответуемо од насъ сваки понизни решпектъ, како цесарскомъ декрету, тако и осталимъ пунктем; али ми васе конечно од нашего православиа неодступамо, од наше опште народне привилегие единога пункта нехоћемо дати укинути до наше последне капле крви, него у православию живешти и умрети а у свакои верности. И молимо препонизно цесарско величаствие, да не би послушало нашему народу супротну мажарску господу, кои нашъ верни народъ у цесарскога величаствии опадаю.

За ове депутирте и посланике од народа да се наредутъ, и да идутъ цесарском двору саветуемо, и да би господсвующту немачку господу новцем умилостивили, кад се на ино неможе.

Копиа од послате книге у Бѣлиградъ господину митрополиту на цес. и крал. величаствии неговъ декретъ.

Одмах у свом уводу казују Будимци, како им је њихов владика саопћио митрополитово писмо од 24 Фебр. 1733 год, и са овим дошавшу копију од декрета цесарскога, преко београдске камералне администрације; из кога декрета разумели су да он гласи противу општих народних привилеђија, које су царска величаства издала, а потоња величанства толико пута потврдила.

Из друге тачке истога декрета види се, колико су били непријатељи нашег народа успели, кад владалац саборске посланике и народне представнике непушта пред своје сјајно лице, нити прима опште народне тужбе, што је овај задњи сабор предложио.

Ћесар не прима више тужбе једног народа, који потоцима проливао крвцу своју. Он је већ додуше био начисто са Србима, продао их Мађарима, па их овима упућује, који и јесу највише газили права нашег народа. Тај продавац целога народа упућује Србе њиховим старим непријатељима, да траже правицу код оних, који чине највећу неправду под заштитом свога апостоличког краља.

А Мађари зато и бејаху непријатељи Срба, што су Срби по својој несрећи били пријатељи њихових краља, а краљ их предаде у руке њихових непријатеља.

У трећој тачци жале се Будимци, како ћесар недозвољава народу српском, да међу собом порежу народне трошкове и порез, ни по себи да купи народ, све то забрањује.

А зашто брањаше ћесар народу своје опште трошкове порезивати и купити, то је очита намера, с том наредбом је двор са својом владајућом кликом ишао само на то, да Србима одузме и ту могућност, да се скупљају и договарају на општим народним саборима.

На тај царски декрет Будимци овако се одзивају и овако одговарају: „Ми једнодушно одговарамо у највећем

и најпонизнијем респекту како цесарском декрету, тако и на остале тачке. Но ми коначно неодступамо од својих црквенских и народних права, и нећемо дати, да се од наше опште народне привилеђије једна тачка укине, Бранићемо та наша народна права као нашу народну светињу до последње капљи крви, живећемо и умрећемо у православљу у својој верности.

И молимо најпонизније царско величаствије, да неби послушало нашем народу супротну мађарску господу, која наш верни народ код царског величаства опадају."

На свршетку у свом највећем огорчењу наређују, да се депутирци и посланици од народа нареде, који да иду царском двору. Па веле: „ако ништа не помогне, а оно нека гледају да новцем умилостиве немачку господу, кад се на ино не може.

Да ли су били и сами Турци гори од ове немачке и мађарске господе, која тако без обзира и бестидно глобе један посве заслужан народ.

Ово вечито давање, — одузимање и борба око новог потврђења и признавања својих народних права, а међу тим религијозна интолеранција сајужених непријатеља, до крајности је узрујала народ српски.

Узрујаност и огорчење нашег народа дошла је већ до вршка, и само вешто маневровање митрополитова и бечке господе, уздржало је наш народ, да свом огорчењу и очајању даде јавнога израза, у јавном устанку противу својих бездушних мучитеља.

Ми смо видели, да је сабор од год. 1732. послао био нарочиту депутацију у тој цели, да код царског двора изради потврду народних привилеђија, која су још одонда дошла у опасност, кад је ћесар у нарочитом деректу од 27. Априла 1727. јавно напао на народње прилеђије тумачећи мисао оних привилеђија, како би по

њега као владаоца боље било, и како би говило интересу мађарске аристократије и хијерархије.

Народ је на саборима год. 1730, 1731. и 1732. јавно устајао противу тог кривог тумачења својих привилећија, и у одбрану истих својих правица слао је у Беч толике депутације, које су с почетка обрицањима успављивали, а најзад их уморили, и одбили, непуштајући их ни пред лице владаоца.

Депутације вратише се својим кућама, ослањајући се на овога митрополита, да ће он што постићи код двора. Митрополит међутим непрестано се жалијо, како господа сметају да се потврде народње привилећије, и искаше често од народа новчане помоћи.

Народ је радо давао новчане жртве митрополиту, у нади, да ће он најзад новцем умилостивити ону неситу бечку господу.

Нема сумње, да би митрополит зајиста и нашао на велики одпор, да је у истини тражио потврду привилећија.

Но се овај црквени поглавар занимао међутим сазна другим стварима.

И јамачно неби могао нико ни у сну снити, да ће овај калуђер поглавар цркве занимати се војничким идејама, да ће овај смирени потомак светога Саве радити о томе, да установи регименту хусара, којима ће он бити поглавар.

У тако тешком и за наш народ по све озбиљном времену, где су народна права у опасности, када народ на све стране пишти од силецијског притиска и од разноврсних гонидаба; како је онај смирени митрополит дошао до такве по све чудноване и бизарне идеје, да подиже хусарске регименте; то само онај може поњати, који пажљиво прати ону смишљену потајну радњу народњих непријатеља, који је већ дознао за вигове и разне ма-

невре оне бечке господе, која су одавна већ радила на систематичном упропаштењу нашега народа.

Митрополит Вићентије, који се често бавијо у Бечу и који је са оном господом од више годипа познат био, и с овима у тешњем додиру живео, познао се био са неким царским пуковником Магнусом Готлобом од Хелдорф. Овај врли пуковник познавајући сујету српског митрополита, да би стекао заслугу код двора, опоји овога јадника са оном посве некалуђерском идеом.

И овом славном идеом опојени митрополит пусти се у преговоре са лукавим Магнусом, и већ у Октобру 1734 године видимо, где митрополитов побочник неки Јанаћ Моско јавља се Будимцима као мајор илирско-расцијанске хусарске регименте, која је тек у постанку била.

Овај Јанаћ Моско мајор илирско-расцијанске регименте у свом писму јавља Будимцима, да је „по високој милости ћесаревој“ одобрена хусарска регимента „православнаја, регуларнаја илирическа“, у којој ће сви официри бити Срби, осем „обершћера и обершлејтинанта“ и да ће протектор исте регименте бити сам митрополит Вићентије.

Пре свега треба знати, да је још 1734-те год. Магнус Готлоб од Хелдорф ц. к. пуковник у споразумљењу са арх. и митр. Викентијем Јовановићем ради нове тако назване српско-народне регименте код ц. к. двора дозволење у том смислу израдио, да поменуту регименту о свом трошку подигнути може. — При овој регименти из најпре била су два Немца предречени обрист Готлоб, и један обристлајтенант, а поред ових био је и један Србин, као обриствахтмајстер или мајор по имену Јанаћ Моско, који је наравно с првима такођер у договору бивши сав терет — ради скупљања српских војника за ову народну регименту нужни — на себе примио, и ево шта пише исти Моско, у смотрењу ове регименте из Беча 5.

Окт. 1734-те год. пештанским, будимским и сент андрејским Србима.

Сијим последниєм писанием објављују вашим благородиам, како ест нам много летное ћесаро кралиевское величаство милост сатворило, да будет 1. регимента православна христијанскаја регуларнаја, јакоже и рајтари републике, и хоштет бити вечита слава дондеже царства их, и пребудет непоколебимо. Сија наша регимента великаја милост и почаст нашему православному народу. Но аз сам јесам сију теготу на себе примио, да будет цела регемента, кроме две персоне обрштера и обрштлаитмана, котори сут ходатаји и настојателије били, и привилегије регементске добили, и по смрти их да аванчирују наши по реду, јакоже начелници такожде и прочи, да вазвишујут се на официју, како би возмогли и вишују официју од нашега народа имети, јакоже и сије две вишереченне персоне. Того ради да гледамо ради нашега добра по богу, да возмогнемо род наш понизни, да би се могла паки јакоже из првља времена что ест било, понијеже јест добра вешт, регемента и почест хоште имати вес народ, и хоштут такожде плаћу имети добру, и официју кавалерскују вси официри. Аште ли пак ми нехоштем бити, то будемо остати изгубљени коначно, понијеже многи грофофи такожде и барони желајут да будут официри у нашои регементи, и обештајут по 600 фор. Но аз јесам протиштотовал пред хоф-крикс-ротом, и јесам рекао, кад јест нас вазвишеноје кралиевскоје величаство помиловало, да имамо и ми 1 регименту вси Грецирити Иллирики. — Такожде хоштемо, да од нашега православнога народа вес образ официри буду, и на то јесу нам одговорили и заповед цесарска јест тако, ако неимате вредни и достојни људи, јест подобно да примите такове грофофе за официре, и аз јесам на то одговорил, не само да за 1 регименту има, но и за десет регементи

може бити у нашему народу достојни официра. Сего ради извествују вам, да знате, да се преготовите такови поштенородни госп. за службу цесарскују, да вазвисимо понижени род наш, понеже сад јест време тому, а после тога, аште би смо и много потрошили, никаквују ползу имети будемо. Но сад нам подобајет ходатајом бити, јакоже после нас будуштаја времена котори будут, да благодарствујут. И днес јесам последњују ауденцију примио от вазвишенаго ћесара кралевскаго величаствија такожде и от цесаревне, и от обе две принцезе, и заутра божију помоштију походу в купе с декретима мне издатим и са всеми надлежештими, и тако да будет всем известно котори би рад хотел послужити ћесаро кралевскому величаству, то их дозовите, а потом когда видет сију регементу, и будет ночастна, а може бити на потребу од нашега народа.

Митрополит Вићентије подпустио беше овог свога побочника Јанаћа, да за ову велику срећу народњу јави Будимцима, да дозна њихово мишљење.

Видићемо, да и позније митрополит о тој хусарској регименти јавља народу тек посредно преко владика од којих тражи сада новаца, несмевши поискати од народа за такве ствари.

Колико се био занео митрополит Вићентије за ову своју хусарску регименту, види се отуда, што већ у Јануару 1735. године један део те регименте налази се у Будиму.

Из каквих је елемената на брзу руку склопљена ова славна регимента, од које је по речима мајора Јанаћа имала просијати вечита слава нашем народу, види се из писма будимског српског танача од 22. Јануара 1735. године, у ком се опомиње мајор Јанаћ, да своје катане боји ред доведе, и ако их неизведе из вароши, да

ће се жалити противу ових његових соколова вишој власти.[1])

Видимо, да су Будимци били по све незадоволни са овом народном региментом, за коју је митрополит толике народне паре потрошио, које му народ дао, рад одбране и потврде народних привилеђија.

Но и сам митрополит на скоро увиде, у чијем је интересу подигао ову регименту. Народу се несмеде жалити за своју неувиђавност, но се свом брату владици будимском Василију Димитријевићу исповеда и признаје у писму свом од 8. Јануара 1735. год.[2]) говорећи: „Что

---

[1]) „Племенитородни госп. обршть-вохт-маисторъ и маиор славне високо вазвишене регименте илирико ресцiанске, намже гос. доброжелателъ.

По дѹжности нашеи есте првои инштанции явити, што се вчера припатило с вароши пополѹдне ѹ 5 сахата отъ ваши катана, што сѹ се из помеђѹ себе повадили и кавгѹ ѹчинили и великѹ ларму ѹ вароши есѹ ѹчинили, да нисмо бранили, могла е некои несрећа бити из међѹ нихъ. Зато молимо в. госп. ѹдостоите се вашимь катанама заповедати, да идѹ из вароши сваки на свои квартиръ, гди комѹ квартиръ есте ѹређенъ, да се кои несрећа неприпати отъ катана са варошани, а доста чине катане коегди досадѹ нашимъ варошаномъ по вароши, али ми за свашто нехоћемо досаћивати, зашто видимо, да доста и ваше господство трпите. Него молимо заповедати катанама, нека идѹ сваки на свои квартиръ, да би се кои несрећа неприпатила, како есте и заповедато, да се катане ѹ вароши нашои не находе, а докле се годъ катане ѹ вароши находе, ми нећемо бити мирни отъ катана, него нека катане идѹ на свои квартиръ; ако ли катане небѹдѹ из вароши на свои квартиръ отишли, тако ми хоћемо се явити и другои инштанции, кои хоћею нима заповедити, да они идѹ на квартиръ свои.

[2]) „Благолюбезнеиши господинъ епископъ намъ любазнаиши.

Ваше из Сентандреи текѹшла 7 дань писати примих за квартир маистора лажѹ, и отац мѹ е такав бил, но регимента паде на наше, кои може и новаца има, а обрьстерь ништа не

би би, они (бечка господа) навалише, и волѭ их да бѹде. Ѩ противно ни говорити ни творити несмемъ.“

има, те се бою, да се нами едини не ожегѹ тешко: а ми веће, что би би, они навалише, и волѭ их да бѹде, Ѩ противно ни говорити ни творити несмемь. За безделнога Ѩмбрековића ни ваш ни наш, вѹци га враже кѹд знаш. Али, да ми ва скоре нестигли, било би и мене и тебе и свима горе него садъ немѹ.

Дело опште надежда добра да есть, и ва скоре ѹповаю минестериѭ држати се хоће, зашто самъ господинъ грофъ Кифенхилерь юче царскимъ величаствомъ говорилъ, да не добро више митрополита зде задржавати, но ѹ народъ оправити. И Богъ донесе баш садь на помоћь, и Манагетии ѹ ови чась да смо концептъ, на кои начынъ експедицию заѹтевамо.

Сад намъ новци наипотребнеиши сѹ. Вамъ писахомъ, что од вашего епископата рештанцие наређено, да пошлете, и неотписасте, а камоли посласте. А сад паки пишѹ, да коимъ годъ начиномъ знате ѹзаимити, или свое дати 2000 фор. пошлите что скорие. А кад се састанемо, сваком ће се свои талъ по правди наредити, а что више даль, то ће се повратити.

Како и прочим писахъ тимь образомь и ѹповаю примити, а ви сте наближе, ѹповаю наипре примити. И без политике гледаите те нађите и пошлите; зашто што би, издадо, и что ѹзаими и то пропаде, а веће ѭ на мене виш нигде немогѹ наћи, а лашне сваки помало на се нађе. Ако ли тако не сатворите, нека вас Богь пита, да тога ради садашна срећна дела пресекѹ се и оставе, зашто казао сию експедицию примио, аште Богъ даеть поредь нашего предложениѭ и концептъ, те милость бисть и експедира се, то таки непристати треба, но за десетки треба другѹ инштанцию дати, и секретара оставити ѹргирати, а ми тамо са експедициомь поћи. И тако ѹповаю, и то бѹде напридовати, тако сами врьховни говореть, а треба да се намъ конфѹзиѭ међѹ клеромъ и народомъ конацъ ѹзме, и досађивати тѹжбе дворѹ небѹдѹ. Тако сами за право находе.

У истом писму жали се митрополит владици Василију противу народњег секрета Јосифа Јамбрековића: „за безделнога Јамбрековића ни ваш ни наш, вѫци га враже кѫд знаш. Али да ми ва скоре нестигли, било би и мени и теби и свима (владикама и клерикалцима) горе него садъ немѫ.

Из ових задњих речи мистичног митрополита даје се извести, да је тај Јамбрековић, кога је честити митрополит Мојсије за народног секретара народу препоручио још 1729 године, као честитог и поштеног човека, познавајући све вигове и умишљаје митрополитове, и знајући за шуровање митрополитово и неких јепископа са бечком господом, јамачно хтео јавити народним старешинама, па је по несрећи дознао митрополит и помоћу бечке господе за навек га ућуткао.

Међу тим је оно шуровање митрополита са господствујуштим, а с друге стране сплетке једнакомислећих владика, велико незадовољство у народу изазвало противу ових несрећних црквених поглавара и њихових бечких управљача.

То и сам митрополит Вићентије признаје у поменутом писму владици Василију: треба, вели, да се нам конфѫзиѭ међѫ клеромъ и народомъ конацъ ѫзме, и досађивати тѫжбе дворѫ небѫдѫ. — — — — —

Ово незадовољство и врење у народу бацило је у бригу митрополита, па је живо настао код бечке господе, да експедирају заштитни диплом ћесарев, како би овом новом налијативом ублажио узрујани дух народа.

Но и за ову нову илузорну листину требало је доста новаца. Зато митрополит иште од владике новаца: „сад сѫ намъ новци наипотребнеиши, коимъ годъ начиномъ знате ѫзаймите, или свое дайте 2000 фор. пошлите что скорие.“ — — — — — И безъ политике гледайте, те нађите и пошлите; зашто, што би, издадо, и что ѫзайми

и то пропаде, а веће ѩ па мене више немогѹ нигде наћи. — — — — — Ако ли тако несатворите, нека вас Богъ пита. — — — — — Ва скоре ѹповаю министериѩ држати се хоће, зашто самъ господинъ гроф Кефенхилеръ юче царскимъ величаствомъ говорилъ, да не добро више митрополита зде задржавати, но ѹ народ оправити — — — — — тако и сами врховни говорет."

Необзирући се на жалосно стање у ком се налазаше народ, митрополит се брине о својим хусарима, и ако је и сам признао у оном писму владици Василију, рад чије је користи ту своју регименту подигао.

Но далеко више исказује своју погрешку у писму истом владици будимском од 25 Јануара 1735 год.

Что за обрштера и квартир-маистора иллирическіѩ регименти пишете, зато видећи два зла, избрахомъ едно менше, и ѹчинисмо, да бы сиромаши наши, комѹ се свезали, непропали, како болше хоћете разѹмѣти из контракта са обрштеромъ ѹчиненаго, коего госп. Раико послалъ въ Бѹдимъ къ своемѹ братѹ, и заповѣдилъ, да вамъ покажет, и ви сотимъ наше да информѹете, да радетъ, что би скорие могла регимента ѹ штонтъ недоведетсѩ, бошти се треба да хофъ криксроть дрѹгимъ начиномъ неискрене да из тога ничто небѹдетъ. И тако обрштера неби было, зашто е и заслѹжиль, ни нашихъ сиромаховъ, а сѹвише срамота, и већа нигда народнѩ регимента небы се резоловала. Зато да бы ваше братство съ прочіими благоразѹмними нашими договорили се, да регимента въ цѣлости останетъ, ако би обрштера врагъ и однель и да народъ останетъ. А ми сѹтра ѹмислихомъ хофкриксротѹ меморіалъ со ексклѹзаціомъ предлижити с контрактомь между нами и обрштеромъ ѹчиненымъ и с леферантовимъ контрактомъ, гдѣ сѹ се наши подвезали, за лиферѹнгъ скѹпа со обрштеромь, аште бы ствараъ до термина совершитисѩ не могла, да бы нашимъ

зазрѣніе и немилостъ неприписаласѧ, но оному кое именемь нашимъ и народнимъ цесарско величаство облигирал се и проч:

Что же за обште дѣло, ексѹзиратесѧ и невредни вмѣнѧетесѥ помоштъ послати мало болшіи, и дрѹгих отвѣтъ имамъ; а что да се твори, кадъ сатана и наиболше време тако запечати от свое среће от напредка, а ми что да ѹчинимъ праздними рѹками, аште и срећныи се пѹтъ отворилъ от нѹжди свободити сѧ чесерице пошти неможемъ до конца ожидамъ, но творити хоштем докле можемъ, а кадъ невозмогѹ, а ми ћемо оставити, и истинѹ сказати, пакъ ити во своѧ си; а Богъ кривца нека пита. А что мѧ имате неистинно вописѹете, да мы васъ овако имамъ, и то Богъ срдцевѣдацъ знаетъ, а ми васъ имамо како и прочѹ братию архиерее, а ви како насъ ималисте и имате, тако сте намъ и показали ѹстменно прѣдь целомъ пѹбликомъ, и плювали више себе, кое е на васъ падало; а ми христианскѹ дѹшѹ в себѣ имѣюште терпѣнию се подложихомъ и на Бога надеждѹ возложихомъ.

А что о бѣдномъ, како по истинѣ бѣдномъ, али не от насъ, него от самога архимандрита Андрее пишете, и молите, за кое мы сами собою ѹмолени есмы, и ви мѹ нигда нити можете выше на болше желити ни мислити, него мы емѹ желимъ и мислимъ; аште ли ви о намъ мислите, да ми зла емѹ желемъ; то хоћете кодъ самога Бога отвѣти. Али промислите первѣ, да би ми и отерпѣли иштете 4000 фор. и нѣколико стотина, коѧ се нигда нечѹла ни видѣла, како и трпих и два лѣта трпихомъ и на промотрение оставлѧхомъ, да ако бы и кривимъ пѹтемъ коекаковимъ опрао се, кроз персте бы гледао, само да ніе понешеніѧ и срамоте по светѹ. А наипаче того ради и народѹ се окаменило сердце, и на очи намъ говорити почаша, зашто бы давали обштествѹ по-

мошть, да бездѣлни калуѣри с кврвама и бештиама наше добро ядвть. И тако другочіе ніе могло быти, него праведно и правилно освжденъ есть, докле обште добро поврати, кое онъ ние билъ вредан стећи.

А што нишете за нѣкую лютую аресть и терпѣние, зато и незнаемъ, веће ако премо наше заповѣди которыи више сотворит, кое немыслимъ да и тко таково дерзновение иматъ, а негова ареста в почетка естъ достоина по дѣлу была; мало время, а потом какое зима настала опредѣленъ у едну собу, гдѣ се можетъ грети, и трапезу с контентациомъ имѣти; и еште сверху тога остра заповѣдъ калугеромъ отишла, да се кои неусуди сатисфакцию узимати, и противно ему чинити за оно, како онъ нашъ служителъ бывши нама творилъ. И тако познати можете, да нѣстъ истина, како сте мислили; а ему лѣка инаго нѣстъ, да се ослободи, и у перву милость доведе, но врученное ему да одастъ или и путъ да покажетъ, да на потребу обшту издалъ естъ; и тое показавши таки первыя милости и чести сподобится; а коиму усердствуетъ, да учинитъ сіе положити, и нега избавити.

У овом значајном писму говори прво о устројству „илирско-расцијанске регименте; друго о отношају митрополита према владикама; треће спомиње о крађи неког архимандрита Андрије; и најзад четврто, са веома оштрим речима описује свом брату владици по све скандалозан живот калуђера.

Што се тиче његове регименте, о истој ово пише владици: из вашега писма, вели, разумесмо прво, што за обршпара и квартир-мајстора илиричке регименте пишете, зато видећи два зла, избрасмо мање, и учинисмо, да би наши сиромаси, који се везали, непропали. Гледајте и настаните, да би што скорије та регимента у свој ред дошла. Бојати се треба, да хоф-кригсрот другим начином неискрене, да из тога ништа небуде. Неби

нам жао било обрштера, јер је и заслужио, но наших сиромахов, а сувише због срамоте, што већ нигда народна регимента не би се резоловала.

Даље укорава митрополит владику, што за опште дело или за потврду протекционе дипломе нешиље новаца. А што ми, вели, ти владико пребацујеш неку неистину, и да што противу тебе имамо. Ми тебе имамо, како и осталу браћу аријереје, а ти како си о нами мислио, то си показао нам јавно и усмено пред целом публиком, и пљувалисте више себе, па је на вас и све падало.

А што ти владико пишеш у истини ал са своје кривице бедном архимандриту Андреји, промислите, да би ми отрпели штету од 4000 фор. што је до сада нечувена ни виђена, и што смо трпели ево већ две године, да би се ма и кривим путем опрао, и гледао би кроз прсте, само да није срамоте од света.

Због овакве краће, вели, и народу се окаменило срце, те нам у очи говоре, зашто би давали опшеству помоћи, да безделни калуђери с курвама и бештијама наше добро једу.

Сам дакле митрополит Вићентије, и ако не пред светом већ пред својим братом владиком исповеда и казује крајњу деморализацију калуђера, из којих су изалазиле владике и највиши црквени поглавари, који се наметуше јадном народу као управљачи његове судбе.

Но је и сам митрополит био толико деморалисан, да није гледао да овај несрећни чин у ред доведе, нити се труди, да народу своме буде у истини корисан и поштен поглавар.

Разумемо сада, зашто се овај јадни митрополит трудио, да се окружи само спољним сјајом, да би своја народу шкодљива дела оним лажним сјајом покрио.

Зато и видимо, где се митрополит свом снагом труди, да утврди оно своје ништаво дело устројства своје хусарске регименте.

Ми смо мало пре навели писмо сујетног митрополита, у коме јавља будимском владици о контракту, који је закључио са пуковником Магнусом Готлобом Фон Хелдорфом.

И ево износимо тај уговор нашим читаоцима, да га проуче.

Данасъ ниже посталенога числа есть ради ново ѹреждене илиричаске коничке регименте следѹюшти контрактъ ѹчиненъ и заключенъ. Междѹ его преосвѧштенствомъ господиномъ Викентиомъ Иоановичемь архіепископомъ васточніе цркве гречан. закона и митрополитомъ карловачкимъ, такожде закона васеи цесарскои држави превелеги его цес. и кр. величаства власти, са едне стране; и междѹ гвсподиномъ Магнѹсомъ Готлобомъ отъ Хелторфъ, его цес. и крал. величаства добропосталѣнимъ обрштомь са дрѹге стране.

1. Непрекословено естъ, что високо речени господинъ оберштеръ поменѹтѹ регементѹ на своемъ трошкѹ, како гласитъ его ѹчинена капитѹлаціа, са его цесарским величаствомъ ѹредити, обештаваетъ себе, и последѹюштемѹ, тако далеко, елико по силе своеи ва состоѧние привести можетъ, что би нитко ва таковомъ деле и ѹ его длжномъ старани и ѹдоволствѹ те регементе немешал се, подвезѹете се савршено ѹчинити.

2. И толико ако единъ или дрѹги техъ господовъ штабъ и обръ официровъ, кроме плаће савештане и почасти достоинства ихъ, ѹ више поменѹтѹ региментѹ на вась приманіе и потребѹ нечто новаца дастъ, или на то подъѥмчити принѹжденъ наидет се: ва таковомъ слѹчаи, високо поменѹти господинъ оберштеръ длжань естъ техъ штаабь офисировь потребование издаванию ѹдоволствовати оними 40 или 30 хилѧда форинти, кои немѹ есѹ ва око поменѹтои капитѹлации завештани, ва слѹчаи заканіа, и са свободностию, кои нато настѹпитъ без-

шкодна држати, с тимъ такожде касѹ регементскѹ са вреднаго штабъ официра са договоромъ ѹправлѧти.

3. Понеже високопоменѹти регементъ представлѣни такмо из више реченаго илиричаскаго народа ѹредити се васехъ милостивеише саизволѣно есть, а и поменѹти господинъ обрштеръ такожде волѣю своею и обвезанъ, са преосвѧштенеиштим господиномъ архиеписк. народа главою, сагласенъ бити, и безъ его знаниѧ и волѣ никоего отъ чѹждаго народа на штаабъ официра степенъ непримити, кроме техъ, кои сада сагласиемъ обоихь саизволѣни, или примлѣни. То естъ еднаго ритъмаистора господина барона отъ Бибрѹ и леиденонта госп. Корнета, прочие сви народни, толико сиречь, докле се могѹтъ находити вредни люди междѹ тимъ народомъ. Такожде и напоследакъ ради ѹнтер официроф само ва наивисочаишихъ слѹчаевъ единаго, и дрѹгаго етъ чѹждаго народа, к томѹ ако бѹдѹтъ искѹсни илиричаскомъ езикѹ допѹстити, и примити; следѹеше потомъ те люде обоего народа примлѣне по вредности и заслѹжени надалѣ производити допѹштати, а наипаче народске люде.

4. Но ако некотори от чѹждаго народа веће реченаго веће примлѣни и поставлѣни, то ѹзимаетъ господ. оберштеръ отпѹштение ихъ на себе. Ва таковомъ слѹчае господинъ архиепискѹп, и его народъ ва савршенѹ слободѹ поставитсе, и ни от кога отъ отпѹштенога или от отпѹштаюштаго се досадѹ не имати, понеже тое дело есте отправлѣно ѹчинено.

5. Што господинъ оберштеръ ва ново сабратое катанство, никаквога дрѹгога кроме сѹшти илиричаскаго народа люди, при садашнемъ вербовани, и ва напредъ рекрѹтировани допѹстити длжанъ естъ.

6. Понеже наиманша честъ прости катана, а већаѧ естъ единаго народа людеи ѥзикъ и законъ, то обештает се господинъ оберштеръ само ѥединаго регементскаго

свештеника оного закона, на плаћи држати не иначие, него како и други регементски свештеници; и ако случит се, что би ихъ више потребно било, тако нихъ на едномъ или другомъ особливомъ трошку држати и допустити, тимъ образомъ и ва прочих его ц. величаства воинство отъ таковаго народа и закона употреблени били.

7. Ва противъ ктому обештавает се господинъ архиеписк. несамо ва примани, и скоромъ произведени више поменуте регименте свакъ вазможнъ помоштъ подавати, извадаюшти правицу привилегискъ. Но такожде ва случае предстателства потребномъ свакі возможни саветъ и посредствие прилагати.

8. И ако едно или друго что пагубно и шкодно васточніе цркви грчанскаго закона или реченаго народа привилегіамъ противомисла приведетъ, или учинити васхоштетъ: то васехъ садржаеть и сахранитъ господинъ архиепископъ при себе правицою са протестированиеиь на свакомь месту, где се можетъ протестирати.

А за вишаго ради веровані̂ еси два единогласаюшта сачинени̂ писма, и са обоихъ страни рукописаниемь и печатми потврждено.

Дато у Бечу 26. Января 1735. год.

Викентие Иоановичь
архиепископъ и митрополитъ.
Магнусь Готьлобь

Док је митрополит проводио своје време у Бечу, радећи о својој регименти и о протекционалној дипломи, јадан народ изложен самовољи жупанијских чиновника, у свом огорчењу ненадајући се помоћи од двора, на многи мести покушао, да сам својом снагом дође до правица.

Да би цео ток ових важних догађаја добро испитали, и о свима догађајима што бољи поглед добили; то ћемо историјску грађу прикупити, у којој су ови догађаји ређени.

Најзначајнији рад митрополитов у Бечу збива се у месецу Марту ове 1735 године.

Из тог доба имамо највише писама од истог митрополита, које је од чести написао владици Василију, а друга будимском таначу.

Од отих писама налазимо као увод у ове догађаје, писмо митрополита из Беча од 12 Марта, које је написао после ноћне тајне аудијенције, коју је имао 11 Марта код државног канцлера грофа Цинцендорфа.

Ево и писма и поменутога „Екстракта", у коме митрополит описује, што је нашао за добро, да јавности преда од свога тајног разговора са државним канцлером.

Боголюбезнѣишіи господине епископе намъ любезнѣишіи.

Како от доволнаго времене ничто от вашего братствиѫ неполучихом, тако ниже вѣдѣхомъ у томъ вашему братству извѣстие творити. Него како ти ове почты естъ намъ от господеи епископовъ, темишварскаго, сибинскаго и арадскаго пришло писание и разлогъ радъ трошка за општую помоштъ учинени Из чего видимъ, према нинѣшнему трактату дѣлъ општих весма танко, которо неточию да можетъ взаимленное и иждивенное дослѣ наскрбити, баръ овдѣ да не стои подъ долгомъ, колми паче да сѧ имамо овдѣ кое времѧ задержати с чимъ. О которомъ, како намъ предрѣченіи пишутъ недвоително естъ, да ваше братствие до слѣ не увѣдомилистесѧ. Сего ради како было да было, усердствуите брате прежднѣ и нинѣшне у сеи трошакъ на васъ и вашу паству расположено елико могутство силы поскорбѣти, приготовити и по нашему Георгию Чамандели тамо у Будимъ ради вина пошедшему послати, или пакъ, ако по нему невозможете, то по иномъ гелегенхаиту (Gelegenheit прилика) у времѧ. За что по истиннѣ, чудно стоимо без трошка и колико за дѣла скорбию обѧти есмо, толико за тро-

шакъ сугубо, никако оставити, горше еште съ празнима шакама овдѣ ожидавати.

Вчера били смо кодъ Амелтьма и Цинцендорфа и конечно обѣшталисуси нам, да ће заповѣдати Манагети, учиненыи концептъ днесъ на вечеръ или сутрь рано показати, да можемъ знати, ели по прошению нашему, или по преднему наклонению нихову; гдѣ ако видимъ что противно привелегиамъ, невѣдаемъ, како одговоръ чинити, неимуштн чимъ далше содержаватиси, и сего показанна единодушно съ великимъ желаниемъ ожидавам видѣти, да видимъ: мед лие, или кедъ, и како что будетъ, буду истомъ почтомъ извѣстнѣ сотворићемо вас, толико, како предъ рѣхох, за помошт невозбранитеси учинити. Сами добрѣ знате, да не моштно быти, без тога дѣломъ и искуствомъ въ сих вѣдѣние пріимивше, да не точию сами соревнители быти, него и инымъ преклонение и извѣстъ чинити. И то надамоси, да нећете, како прве екскузацию послати, него помоштъ и укрѣпление единодушное за обштее добро.

А како что былъ разговоръ кодъ сих гореименнованѣи високихъ персонъ, и наша поредъ того мыслѣ, ето екстрактъ пошилемъ на расуждение вамъ, тако и прочіимъ седамъ братиамъ архиереомъ, на кои спѣшителни отговоръ ожидатићу.

Друго поради те регементе иллиричаске ново строиште си. Веће како было да было, от царске милости ударити натрагъ неможемо, него тамъ краста неисцѣлима.

Оберштеръ велика препона свему, да нити е кадаръ что учинити самъ, нити за нега дѣлати о совершеніи, и у штонтъ доведеніи можемо. За коего безчиннаи начинаниии и творениии наши тамошни официри обѣшталису си были атестацие послати. И се втора почта проће, да одъ нихъ ничто неимамо, нити вѣдаме, что су тамо на скупштини у Свиатыи-Андреи доконали.

А что како мыслъ наша и расѹждение была с господиномъ бачкимъ купно овде еште бившимъ, знамъ; да ће вси комѹницирати, еже препорѹчихомъ. Зато елико с нимъ, толико с наши официри о таковом разговорите си, и намъ темелно пошлите, или того бѣса да радимо коимъ начиномъ дѹгнѹти, или оставити, како е было.

Онај свој разговор с грофом Цинцендорфом дворским канцлером од 11. Марта поменуги митрополит Виђентије на одвојеном листићу, овако описује, као што овде од речи до речи следује:

Екстракт

Разговора со их екцелл. грофомъ одъ Цинцендорфа хоф-канцлеромъ въ таинои его камари трактирато во Вѣнѣ Марта 11-го дне 1725 год.

Толико вчера ѹ осмъ часовъ необично доселѣ кодь его ексцеленціи хоф-канцлера гр. Цинцендорфа вон обштаго пѹти и хожденіи къ немѹ, таинимъ сокакомъ преко вивлиотеке ѹ его внѹтренни собѹ приведеини быхомъ мы съ Матѹлаемъ, и онъ самъ посадилъ насъ, и велми любезно зачалъ испитание творити. Первѣе въ чемъ состоитси неслога междѹ вашои и римскои цркви и проч. къ томѹ надлежаштаи, тако и состояніи клера и народа порядѹ разговор любезно совершивше. Отъ насъ же пакъ съ понизнеишимъ молением концепта ради ѹмоленъ бысть, да еданъ пѹтъ съ конзолациею насъ народѹ пошлетъ, и обвеселит народъ послѣ толикихъ експликациахъ и неправедних информахъ и скорбъ непримаюштіи народ, да се обрадѹетъ со своею излиянною кровию добыенними правицами безъ свякии експликаціи. И онъ ѹсердно держашт концептъ въ рѹкахъ отговори, да хоштемо скоро по захтеванию обрадовани быти, зачто садъ башъ въ томъ дѣлѣ естъ, и сѹтра послаѣѹ Маначети, да вам чита концептъ, и ми колико могѹчи по прошению народ-

иомъ милостъ написахомъ. — Такожде и вы за кою багатѣлꙋ, ако бы было противо воли цесар. велич. да нетворите ничто, но съ понизностию да пріимите и проч. отъ его и насъ изговорена. — Наипосле обѣштаси добро, ако исполни, а заꙋтра въ концептъ болше ꙋвидимъ сами, вы что савѣтꙋете, аште что багателно да не великаго кого преюдициꙗ привилегиамъ, хоштемъ ли соизволити да се експедира, или оставити на клеръ и народъ, и молити да ми концепт бꙋдꙋтъ, да пошлемъ да клеръ съ народомъ отговара, кое мꙋчно да тако концепт пꙋсти. Али можемо ми силꙋ и разꙋмъ ꙋзети и писати, али отговоръ чекаюћи, да се съ миромъ трактираюштимь садь оть закаснѣніꙗ недочека горшіи немирь во привилегиахъ и концептꙋ. Зато разговоритесꙗ со своима разꙋмѣишима и намь некоснꙗште отпишите, да знаемь пріимити ли или оставити, и поити аште башь цѣло поредь привилегіахь небꙋдеть. Зато некосните и добрѣ смотрите, что намь за сіе отвѣтꙋете.

Након 14 дана написао је митрополит и Будимцима о истом предмету, и о свом разговору са Цинцендорфом, у коме спомиње и о побуни, која се изродила у Бачкој. Ово писмо овако гласи:

Ваше из Бꙋдима настоꙗштаго Марта 18-го писатое примихомъ, и что извѣштени есте отъ вашего епископа и отъ нашего писаніа за разговоръ с Ципцендорфомъ бывшіи и отъ онаго времене до нинѣ веће намъ ꙗдъ сердце подгризе отъ различнихъ разговора. Наипаче за нѣкꙋ конфꙋзию что се тамо по Бачкои чинитъ, за кое велики огнъ здѣ кодъ самаго кесар. велич. воспалилсе, за кое и намъ ордеръ датъ, да что скорѣише на почтѣ идемъ развидѣти, каковое противство отъ людеи бачкихъ чинитъ. Но ми се екскꙋсирахомъ, да несмѣмо без конзꙋлацие и ꙗкспедицие ꙋ народъ поити, да се горша ватра междꙋ народомь невоспалитъ с праздними рꙋками пришедше. И тако паки днесъ министериꙗ держит сꙗ, и

не вѣдаемъ бꙋдꙋт ли насъ оставити експедицию дождати, или отерати, да развидимъ тамошнюю конфꙋзию. Что же пишете поредъ привилегиа держати сѧ, то и сами знамо и чинимо и не отстꙋпамо, но ми писахомъ да промотрите, аште би коѧ маловажна стваръ была несогласꙋюштасѧ привилегиамъ, а от неѧ никакове ползе неимамо, можем ли пріимити експедицию. А что о состоѧніи двꙋхъ с. церкви дотичетсѧ, да в недоꙋмѣніи и скорби есте, дивим се да во скрбъ не би сте дошли, какова толкователѧ имате зашто горше можетъ толковати, нежели сатана ꙋ паклꙋ приправити. Но вы како дѣло имѣте, да имате еднꙋ христианскꙋ дꙋшꙋ междꙋ вами и царемъ, да маолъ мохеръ нигда небилъ ниже бꙋдетъ, но толики разговоръ за церкѵе, что писахомъ, то нима обично свагда говорити. Но ми держеѣисѧ свога обичаѧ церкве же и привилегиа ꙋповаемъ самы в скорѣ избавитисѧ отъ скорби и вась обвеселити.

Ова три потоња писма од велике су важности, што у великој оскудици историјских података из онога важнога периода, дају нам могућност, да завиримо у мистериозну радњу господствујуштих са митрополитом и неким нашим владикама, и да у свези са предходним догађајима, колико толико расветлимо, оне отимично прикривене и тајанствене догађаје.

Ма да имамо при руци један историјски нацрт баш о тако важним догађајима од год. 1735. о устанку Срба под капетаном Пером Сегединцем: но овај назови историјски нацрт, као дело једног пристрасног Мађара Николе К. Папа употребићемо са великом предохраном и пажњом и у колико се са нашим сувременим изворима слаже.

Ми ћемо позније вратити се на оно што овај туђински писац о овим догађајима казује. А сада ћемо о садржају она три потоња писма да говоримо, по нашим домаћим изворима.

У писму од 12. Марта помиње митрополит; синоћ били смо код Амелтма и Цинцендорфа, и коначно нам обећаху, да ће заповедити Манагетији, да нам покаже сачињен концепт вечерас или сутра рано, како би дознали, јели по нашој просби, или по њиховом пређашњем тумачењу. Но ми и ако би видели, да је нешто противно привилегијама, незнамо, како да одговоримо, пошто немамо чим да се издржавамо.

Жељно и сви јединодушно исчекивамо, да видимо оно, што ће нам показати: „Мед лије или јед;“ а што буде, то ћемо истом поштом и вас о томе известити. — —

А шта и о чему се разговарасмо код ових горе именованих високих лица, и наше о том мисли, ево у екстракту шиљемо вам, на ваше суђење, а тако и на расматрање осталим седам братијам архијерејом, и на ваш укупни одговор чекаћу.

Остављајућ још за часак на страну онај важан „екстракт“, задржавамо се при оном писму, у коме митрополит говори „поради те регементе илиричаске ново строштеск.“ О тој својој омиљеној заблуди сад већ и сам митрополит мало душно говори: „Веће како било да било, от царске милости ударити натраг неможемо, него та је краста неисцјелима. Он вели: обрштер је велика препона свему, да нити је кадар что учинити сам, нити уме да што подејствује, да се једном сврши и у ред доведе та слосретна регимента.

Даље вели митрополит: за овај оберстеров безчини почетак и рад тамошњи (сентандрејски и будимски) официри, обећали су послати сведочбе. А међутим ви официри држасте, вели, скупштину у Сентандреји, а не јављате, шта сте на истој доконали.

Непријатељско расположење митрополита према пуковнику Готлобу види се из оног израза његовог: а что како мисао наше и расуђење било с господином бачким,

купно овде еште бившим, знам, да ће све комуницирати, што смо препоручили. Зато колико с ним, толико с наши официри о таковим разговорите се, и нам темељито пошљите, или тога бјеса (пуковника) да радимо, којим начином дигнути, или оставити, како је било.

А сада да видимо и да тумачимо разговор митрополита Виђентија са „их ексцеленциом грофом от Цинцендорфом хоф канцлером въ тайной его камари трактиратаго во Вѣнѣ Марта 11-аго дне 1735. год.

С вечера осмог часа ван дојакошњег обичаја позван бејаше митрополит са неким Матулајом[1]) и приведен код дворског канцлера грофа Цинцендорфа, необичним путем, тајним сокаком преко библиотеке у тајну одају. Канцлер их посади и веома љубазно зачне испитивати митрополита. Прво га запита у чему се састоји неслога међу православном и римском црквом, и тим подобна питаше, што се тиче источне цркве. Даље га питаше о стању клира и народа све по реду га испитиваше у љубазном разговору.

Тако прича митрополит. А шта је он канцлеру на та тугаљива питања одговорио, о томе митрополит не говори. Ако сравнимо сувремене кроничаре, што о митрополиту говоре; то би онда поверовали, да је том приликом канцелар Цинцендорф доказивајући за малу разлику између обе цркве учинијо митрополиту понуду, да пристане на унију са западном црквом.

Колико је важно, што митрополит у писму признаје, да га је канцлер питао о вери, толико је важно, да дознамо, за оно што је још важније, а што је међутим митрополит прећутао.

---

[1]) Јован Матула народни агенат и пуномоћник у Бечу код двора, о ком је говор и пуномоћију београдског сабора (види бр. 108. стр. 238. Спом. буд. и пешт. II збир.)

Да би то тајанствено митрополитово ћутање открили, морамо сравнити оно што је митрополит казао са казивањем поменутог кроничара Николе Папа.[1])

Поменути кроничар о том покушају на Унију овако говори: „Кад је Виђентије постао митрополит београдски и каровачки, влада (аустријска) је мислила, да је настало најудесније време, у коме би своју давнашњу жељу остварила, да Србе приволи на Унију. Све околности чињаху се бити повољне, но ћемо видети из посљедица, колико бејаше смело и несмишљено ово владино предузеће, и уверићемо се да се отуда изродише много жалосније последице, но што се могло у напред одмерити.

Бечка влада знала је добро, да се Срби нису још измирили због укинућа патријаршије, и да једнако то желе. Ћесар Карло позва к себи у Беч у тој цели митрополита. Незна се, да ли је овај поглавар цркве на тај корак упућен био од својих верних, но то знамо, да митрополит није имао пуномоћија од народа у поменутом смислу. По томе није требао, да се пусти у погодбе због тако важног питања, као што бејаше Србима вашно то питање о Унији.

Међутим примише митрополита у Бечу веома љубазно, с госбе на госбу трзаху га великаши, и тајно га уверавахy, да би ћесар под извесним условима наклоњен био успоставити патријаршеско достојанство.

А за титулама и достојанствама свакад се лакомо грабило . . . . .

При једној аудијенцији митрополит је напоменуо и патријархат, а ћесар се није отуђивао, да се оваква мисао подгрева. Шта више он је ово питање наклоно примио, само је пресудно овим питањем везао и то: ако митрополит насе прими, да православне своје сународ-

---

[1]) „Az, 1735. diki zendülés története.“ види стр. 17 и 18.

нике приволи на унију са западном црквом, да је у том случају он (ћесар) вољан, да успостави патријархат, шта више обрицаше, да ће његова влада својим упливом подпомоћи митрополита у унијаћењу православних Срба.“ Даље вели поменути кроничар: „Да је митрополит поискао времена, да о тој ствари расуди, да предходно ту ствар предложи својој придворној околини, но, вели, да су ови придворни митрополитови на то већ спремни били, и да су без околишења на то сагласили се.

И тако је све било у свом реду. Митрополит све обрицаше, а ћесар Карло VI постаде милостив и издашан, и некокицину од митрополитове пратње награђиваше већим или мањим достојинствама, а митрополит доби назив патријарха, и на то даде митрополиту нарочити диплом,[1]) или управо ћесар је ону Леополдову диплому са пеким изменама потврдио.

Влада се на тај начин једним кораком приближила својој цели.

Још је само остало, да се ово предузеће изврши. Да видимо, „какве су спреме за ту цел учињене.“

Тако пише кроничар поменути Никола Пап.

Да видимо, шта је у ствари истина, и шта је измишљено.

Цела је истина, и о томе се не сумњамо, било да је сам ћесар Карло VI лично, или преко свог дворског канцлера Цинцендорфа, учинио митрополиту Вићентију и ту примамљиву понуду са патријаршеском титулом, а под условом, да народ српски поунијати.

---

[1]) Поменути Никола Пап говорећи о овој дипломи у потврду тога наводи из Велико керешке кронике са стране 99: Ову његову (митрополитову) понуду узевши у заслужно призрење високи двор његовог величанства, не само да му је милостиво подарио титулу патријарха поред оних преднаведених услова, но је шта више на то издало и уобичајену диплому или краљевским печатом потврђено писмено.

Ово се слаже са оним, што митрополит у свом писму и сам наводи из свога тајанственог разговора са дворским канцлером.

По ономе, што знамо о карактеру митрополита Вићентија, ми смо вољни веровати, да је митрополит ћесару, Цинцендорфу и другим великашима много шта обрицао и да их је лагао.

Из оних наших података сувремених, и то у пуној мери поузданих, а поглавито убеђених, да би Будимци, који су по својој свести, богатству и познанству по Бечу, много шта могли дознати, да по томе што су ови Будимци били највећи браниоци своје вере и својих права, а нису нигде споменули о позитивним уговорима између ћесара и митрополита због уније; да је у ствари, о којој тај Никола Пап говори онолико истине, колико смо мало пређе казали.

Свакако се сумњамо, да је онај иначе сујетан и лукави митрополит Вићентије, познавајући своје Србе, смео и покушати, да их поунијати.

И опет велимо, шта је у потаји радио митрополит, могуће је да је бечку хиперкатоличку господу и уверавао о својој жељи, о својој доброј вољи, да поунијати Србе.

Но да је јавно смео што и покушати, неверујемо, а и наши читаоци из познијих података уверићe се о томе.

Да је народ зазирао и да баш није веровао у православље овога митрополита, то је истина. Јер је од потоњи митрополита зактевао нарочиту заклетву, да ће до капљи крви чувати православну веру.

А сада још морамо продужити говор о догађајима, који су предходили опште народном сабору, који је држан био у Београду год. 1735.

Из писма митрополита Вићентија од 26 Марта видимо, да је већ одпочела била јавна изјава давнашњег незадоољства народа српског у Бачкој. За коју вели митро-

полит: за њеку конфузију, што се тамо по Бачкој чинит, за које велики огњ зде код самаго цесарског величаства воспалил се. За које и нам ордер дат, да што скорије на пошти идемо и да развидимо, какво је то противлење људи у Бачкој.

Митрополит вели, да је на то ћесару одговорио, извињавајући се: да несме поћи без утехе и експедије (заштитне дипломе) у народ, да се неби у народу још гора ватра изродила, ако би он дошао с празним рукама. С тога вели митрополит данас и држаху министарску седницу, но не знам, да ли ће нас оставити, да дочекамо експидицију, или ће нас отерати, да развидимо тамошњу конфузију.

Познато је, да је ово писмо митрополит писао Будимцима, на које су ови наскоро одговорили, и препоручили митрополиту, да се држи поред привилеђија. Зато и одговара митрополит: то и ми сами знамо, да се ваља држати поред привилеђија. Но ако би потреба била да неку маловажнију ствар напустимо, од које никакве користи немамо, питамо вас, можемо ли са таквом променом примити експедицију.

Јамачно су били и Будимци нешто начули о Унији, и у том смислу тумачили разговор митрополита са Цинцендорфом. Што су начули, то су јавили митрополиту но јамачно озбиљном неком опоменом и предохраном. Зато у свом одговору вели: „а што се тиче о стању две свете цркве да сте у недоумењу и скорби, дивим се, и знам, да не би сте допали такве жалости, кад неби имали таквог тумача,[1]) који уме горе тумачити и удешавати но сотона у паклу. Но вели, кад би ви имали хришћанску душу, то би веровали, да између вас и цара нисам ни-

[1]) Овде подразумева владику будимског Василија и бачког владику Висариона, на које се тужи, да су кривим тумачењем народ побунили противу њега (митрополита).

када био подметач или криви тумач. А што се тиче толикога разговора о цркви, што сам вам писао, то они (бечка господа) о томе обично говоре."

А најзад о себи вели митрополит: „но ми држећи се свога обичаја, цркве и привилеђија, уздамо се, да ћемо се скоро избавити жалости, и вас обвеселити."

Но Будимци канда нису веровали утехама митрополитовим, но из нова му препоручују, да се држи поред привилеђија. Али им митрополит на скоро одговара, што се тиче држања поред привилеђија, тога ради готово смо веће и свој живот погубили, неодступајући од привилеђија. Но, вели: „Карола шестаго неможем насиловати."

У овом писму напомиње митрополит о побуни у Бачкој: „и ради бачкога немира доста имамо и разговора и одговаранѣ здѣ. И веће дошло со ордером, да на почти идем ѹ Бачкѹ мир чинити. Не знам, какова се бѹна запалила, и немало свакоѩких наопаких разговор. За кое ми невосхотѣсмо поити без експедиціе, но да дадѹт експедицию и конзолацию на народ поред привилегіѩ, дрѹгоѩчие неможем ниже смѣли праздне рѹке ѹ народ поити, отговорихом. И веће не знам, бѹдѹт ли нас оставити дождати експедицию, или нетерати да идем, днес бѹдем разѹмѣти."

Ма да је митрополит исчекивао „днес" експедицию заштитне дипломе, она је тек 18. Маја изашла из царске канцеларије.

То видимо из митрополитова писма од 21. Маја из Беча,[1]) у коме јавља владици будимском Василију, да је

[1]) Въ прошлыи пѧтокъ съ великимъ милосердиемъ цес. велич. въ министеріи ѹ полъ дванадесѧтаго часа Лаксенбѹргѹ сѣдѧштѹ намъ в министеріи Цинцендорфъ отъ ц. велич. принесе 2 патента на пергаментѹ протекционалне една хофкригсрота, а дрѹга отъ мажарске канцеларие поредъ того и декретъ

из руку самога министра Цинцендорфа примио заштитну диплому.

У овом писму вели, да му је дворски канцлер Цинцендорф предао два патента на пергаменту. Први је патенат протекционално писмо ћесара Карла VI с проводним писмом од дворског војеног савета на војене власти.[1]) А други је патенат са копиом протекциналне дипломе од мађарске дворске канцеларије упућен на комитате и мађистрате. Мимо тога издат је декрет с великим печатом на угарско намесничко веће (consilium locumtenentiale), у

на насъ в коемъ и прилог заповѣди что свимъ комендантомъ хоће се послати. Такожде с другомъ копиомъ отъ мажарске канцеларие на комитате и магистрате, такожде и декретъ с великимъ печатомъ на конзіліумъ локументененскіи (locumtenens намесник,) да и онъ отъ себе заповѣдъ издаетъ народа поредъ привилегиа содержавати. И первѣе его експеленциа графъ отъ Цинцендорфа с перорациомъ отъ стране цес. велич. показующтъ милосердие и обѣштание да вечито честнаго клера, и славнаго народа ихъ велич. хоће содержавати и намъ препоручить, да даковъ милостъ народъ в конгресъ покажемъ, и да народа с клеромъ в любви и вѣрности утврдимъ пребивати такоже и до нинѣ. И патентъ спрочими декрети отъ хофкригсрота преко Ефенштука врачи намъ, за кою мы в мѣсто народа благодарение и обвезание учинихомъ. Тим же начиномъ и мажарскіи канцлеръ отъ канцеларие мажарске патентъ преко Колера намъ врачи. И тако съ великою милостию и славою, что дослѣ обично небыло, експедицию совершихомъ, и отъ министерских рукъ пріимихомъ, а не отъ канцеларие, како до нинѣ. — — — — —

За соборъ смотрихомъ 20. Юлиа држати, како и декрети на команде будутъ отслати да депутирти тогда въ Карловци обратитися. Како и въ министеріи да ћемо въ Карловци држати соборъ показахомъ не могуште въ Бѣлградѣ отъ препятиа Маролина.

При семъ что скорѣиши 1000 фор., за намирити, обѣштаная, искорити послати. Остаемъ на молитви препорученъ.

[1]) Види Глас. Срп. уч. др. II од. IV. бр. 90 стр. 191.

ком се овом већу налаже, да и оно од своје стране званично препоручи и обзнани подручним властима поменуту заштитну диплому.[1])

Поменути протекционални патенат по сувременом и овереном преводу гласи овако:

Ми Каролъ — — — — — — — — — — — —

Приварачкемъ по садржанію настоештіе грамоти знаменкюште всемъ, иже пристоитъ; ꙗко благоговеини верни нам любезни Викентіи Иоановичъ, карловачки и белиградски архіепископъ, и митрополитъ расціановь гречанскаго закона, не тачію своимь, но такожде и всего клера и люда предреченаго закона национа, въ областех нашихь пребиваюштих именемх, предъ нами молабне тлковаль; которнмъ образомъ добротивее привилегіи; од великіе памети императора и цара Леополда реченпомк национк саизволеніе; последователнеже од господина августнеишаго равне императора и цара Иосифа; и после од величаства нашега благодетнеише ѹтврждение; од некоторих иних верних поданих наших или несматрают се, или неправо тлкоют се. И сице предсказани архіепископъ, такожде епископи, и свештѣники, ꙗко и мирсти прежде глаголаннаго национа и гречаскаго закона люди ва областих наших пребиваюштих, предреченних привилегіахъ и над сіе обдржаннихъ добротстих цесаро кралѥвскихь заштителних граматахъ, и древнѥмъ закона своего обслѹживани своем смѹштают се.

Ми же ꙗко вса и инніе верніе вазали и подданніе наше ва привилегіах, прѣрогативах и слободностихь от или преднаследниковь наших, благочинно обдржаних неповрежденнѣ всегда застѹпати и садржати обикохом. Сице такожде клер, и люд гречанскаго расцианскаго или илиричаскаго национа, ва областехь наших обитаюштих иже

[1]) Види Гласн. Срп. уч. др. од. II IV. бр. 92 стр. 199.

ѹбо поизбитию ига тѹрскаго, под сенъ заштиштенія, и власти авгѹстнаго домѹ нашего законних сіиреч царства ѹнгаріи цареи са хвалою прибеже, и себе и свое потомки неповреждаемо благоговеинства верности и послѹштанія клетвою, и саюзомъ нишаише подложи се; и вѣрніе и полазніие слѹжби до селе сатвори, и ва бѹдѹштее всеми гредѹштими времени понизно сатворити обешта; въ всаких саизволенія свободах и привилегиахь; ꙗко и заштителних грамматах, клерѹ и людѹ предказнѹтога национа и закона даже дакле благодетно дарованних, и ва их в предъ имевшемь ѹпотребленни не тачію садржати, но такожде всех и особитих от клира и люда предсказанога национа и закона верних наших противѹ смѹтителємь коимлибо или пред изꙗсненіе мисли и намереніа нашего неправим тлкователимь рѹкодержати добротивеише ѹставихом.

Того рад да знають не тачію предъименованни архіепископъ, но такожде и епископи, и свѣштѣници вси тоиже, и особити расціанскаго национа, и гречанскаго закона люди, ва царствах и областих наших обитаюшти, аште и ва елико кто из них противѹ садржанію пред поменѹти цесаро кралєвских привелеги и ва пред имевшее тех ѹпотрѣблєніе от некотораго и поданних наших коим либо бѹди начином би тѹрбиралсе, рад своего вапред начертанних грамматах заштитителнихъ и вапредь имевшемь тих ѹпотребленни, рѹкодржаніа но такожде и ради обдржаніа, велико единим или дрѹгим образомь би поврежденни или таште творени били достоинаго довлєтвореніа кь пристоꙗтелне и законно поставлєнним магистратом и комендантом нашим военственимъ притекати; пред темиже тѹжби свое основателне и окрестно вазводти, и от сѹдѹ приличное и благоврѣменное ѹврачеваніе ожидати, ва которомѹ слѹчаи о еже никаковомѹ наипаче неисходти лишенію, но за еже реченнимь местнимь префектом предчинєним или магистратом гречанскаго закона и расциан-

скаго национа люди, црковнее равно образно како и мирские ва тех же местех, и того ради под юрисдикціею начиномь обдржаним, и ва предимевшим, тех же употрѣблени да садржають, и рукодржуть; и никаковим того ради противоначинаніем бити допустетъ, но паче, аште би котора по толику случила се тужештим се над сіе реченнаго закона и национа людемъ, или будет церковни или мирсти юстицію готово да обслужеть, остріе рескрипти, и убо васмотрени частеи и диштриктов унгарскои юрисдикціи вачленених, ка царскому унгарскому место држателном савету нашему, и чрез сеи кь местех оних идеже предсказаннаго национа и закона люди жителствують, магистратомъ, и такожде кь комендантом нашим военственним, ва смотреніи же частеи неоаквистичаских, ка поставленним ва нини реченних частихь, администраціамь нашим дахом експедирати.

Но аште би не манше таже или ва частих царству Унгаріи вачленених, или такожде неоаквистичаских предреннаго национа и закона люди, противу всакому упованію, длжніе и пристоиніе юстиціи обслуженіа несподобили се у местних префектов, или магистратов, ва таковомь надежди, продлженніе или отреченіе юстиціи к нам и къ дворним дикастериамь нашим есто притекати надсіе видотворителную тужбу положити, и сице от суду пиличное уврачеваніе ожидати могут.

Им же местим префектом и магистратом за далшее речених расцианскаго национа, и гречанскаго закона людеи садержаніе, и того ради ва собственую их ползу особно сіе такожде интимирата (обнавлено) имеет се; да всачаское попеченіе имѣт, да би расцианскаго национа и гречанскаго закона люди, ва областех наших обитаюштихь, от коих либо буди церковних, или такожде мирских кое либо степене и кондици они суть, приватнима или собственним аутоpитетом учненними наложеніама, сабирані-

ами (колектами) и недлжними екстракціами (изтезаніами) неотегоштали се. Прочее по садержанію предпоменутих привилегіи, од сукцессіи (наследіи) архіепископовь, ва оставлюнную субстанцію умираюштих епископов, и без утешеніа чедь и крвних приятеліє усапших гречаскагс закона свѣштеников експрессалное (областное) допуштеніе из благодети и добротивости нашеи; еюже ко гречанскаго закона людемъ, ихь миру непрестанно горимь, такожде ко прочимь оставшим именіамь архиепископовь гречаскаго закона благодетно привлекаемь, обаче сицевим образом, да яко сіи тако и онаа усапших епископовъ и без утешеніа чедъ скрвних прѣставлюштих се свештеников субштанціа ва областех наших вь благословеніе вини и употребленніа по благоразумному мнению и расуждению по времени суштаго архиепископа всегда (обратит се) и таково обраштеніе (употребленіе или иждивеніе) политичкои инштанціи (якоже управленіе ва онои области иметь) ва уведоменіе да саопштит се. И сице реченое иждивеніе ва благословеніе вини да се производствомь (ефектом) будет, и да сіе сатворило се, нам яко височаишему земли принципу, и врховнеишему протектору винъ благословених, понизно да известит се, егоже предвазведеннаго добротивеишаго допуштеніа нашего, яко поменути архиепископь, епископи, такожде и свештеници, сице и мирски расцианскаго или иллиричаскаго национа люди ва областих наших прѣбиваюштих, доколе ва благоговеніи и верности нам августому дому нашему длжнои остануть; несмуштено употребити им наслаждати се и радовати се могуть. И тако о тех же благодетнеише и крепко ми уверяем се, да не тачію прежде обдржаніе цесаро кралевскіе привилегіи, но такожде и пред извештенное штедреишее допуштеніе наше далшіе верности, и вернихь службе неутруждаемим показованіемь вами крепостими, и всакаго времене отслужити будуть усрдствовати, которихь пред

писаних верности и крепости ради сію цесаро краљевскую граматѹ нашѹ собственимь рѹки нашее подписом ѹкрепихом, и теиже печать нашь цес. кр. притиснѹти повелехом.

Дато ва Лаксенбѹрге дне 18. месеца Маиѹ зета 1735. царствь наших римскаго 24. и спанских 32. ѹнгарскаго и боемскаго же 25.

Карол.

Андріе гроф фон Хамилтон.

(М. П.)

Пошто су најзнатније тачке у првој Леополдовој привилеђији ујемчаних народних права у течају времена коначно збрисане: то је и значај потоњих царских повеља уништен. Нове дипломе ове нове привилеђисане обмане народу српском већ и по томе не бејаху корисне, што их и саме земаљске власти и власници ногама газише. Ма да се народ често жалио због овога вероломства самих ћесарима, ма да су ови по времену издавали заштитне дипломе; но мађарске жупанијске власти и власници, као и оне цесарске војничке и камералне власти познавајући мисли и намере својих господара, а кадшто и од њих самих подпуштани дозволише себи највећу самовољу и најнечовечније почтупање према српском народу.

Кад се по том наш народ до очајања доведен узрујао, и до најочајничких иступа долазио, или, ако се висока влада спремалаза рат противу Турака, па требаше помоћи од народа српског, у таквим је случајима обично навукла неку озбиљну образину, и тобож неким бомбастим изразима припретила је тој самовољној господи, и упућивала, да поштују српска привилеђијска права.

Такве озбиљне околности и сада се појавише, наш народ већ од више године узрујан у неким пределима беше и оружјем у руци устао у одбрану својих права.

Једно дакле овај опасаț појав у српском народу, а друго што је бечки двор начуо био, за спремање високе

Порте, да се освети за срамни мир у Пожаревцу, а притом и непрестано трајући крвави рат због насљедства у Шпанској, сва ова озбиљна политичка констелација принудише бечког ћесара, да изда ону ништаву заштитну диплому.

Од ове речене дипломе не могаше користити се наш народ, но поглавито митрополит, коме је у овој дипломи осигурано право наслеђа заоставштине умрлих владика, као и оне заоставштине од оних без наследника умрлих српских свећеника.

Себичном митрополиту Виђентију бејаше најважнија она одлука у поменутој дипломи: „de successione Archi-Episcoporum in relictam substantiam decedentium Episcoporum, et absque solatio prolium et consanguineorum defunctorum Graeci Ritus Sacerdotum.“ — — — — — —

И кад неко проучи она писма, која смо мало пре навели, у којима митополит такву важност полаже на експедицију ове поменуте заштитне дипломе, за коју непрестано тражи новаца од народа, говорећи: нађите и пошљите новаца, ако ли тако не сатворите, нека вас Бог пита, да тога ради садашна срећна дела пресеку се и оставе. — — — — Аште Бог дает, те милост буде и експедира се диплома. — — — —

Кад дакле сравнимо посве ништаву вредност ове дипломе са големим потребама народним, и са превеликим новчаним средствима; незнамо чему да се више начудимо, да ли крајњем безобразлуку оних, који даваше за скупе новце такве трајаве милости, да ли бестидној себичности митрополитовој, који златна брда обриче народу, или најзад, да се ужаснемо од оног несрећног стања, у ком се народ задовољава таквим ништавим а прескупим даровима Данаја.[1])

[1]) Данаја или Грка по изреци Виргиловој у Енејиди својој: „Timeo Danaos et dona ferentes“ (бојим се Грка и кад дарове носе).

Такве ништаве и кукавичке понуде спремише народу нашем за илијински сабор у Београду.

Но врли митрополит имаше још и ону своју омиљену скупоцену идеју да народу па сабору протури и омили. А како неби и заиграло јуначко срце војничког народа, кад га срећа тако лепо служи, да за своје крваве паре добије јуначког митрополита хусара калуђера.

Да би по томе са што већим сјајом пошао у народ и у своју престолницу, и да би глас његове славе пред њиме још стигао, и народу разиграо срце: то је он у Будиму месеца Јуна највећом парадом освештао барјаке своје регименте.[1])

При тој војничкој светковини произвео је многе официре, којима је он сам издавао декрете оваквог садржаја.

„Wir Wicentius Joannovich, von Gottes Gnaden der Orientalischen Griechischen Kirchen Erz-Bischof und Mitropolit zu Bellgrad und Carlovicz, in denen Königreichen Ungarn, Serbien, Slavonien und Croatien, wie auch Temesvarer Banat, und der Kaiserl. Wallachey der Illyrischen Nation graeci Ritus Primas: dero Röm. Kais. und Königl. Majestät Rath und höchst deroselben Löbl. neuerrichtenden Illyrischen Husaren-Regiments-Protector, etz. etz. Geben hiemit jedermänniglich nach Standes-Gebühr kund und zu wissen, welcher gestalten Sr. Kais. und Königl. Katholische Majestät Uns als den Oberhaupt der sämmtlichen Illyrischen Nation die Errichtung eines Illyrischen Husaren-Regiments nicht nur allein allergnädigst anvertrauet, sondern auch uns diesfalls vermög der unterm 30. May laufenden 1735. Jahres geschlossenen Capitulation allergnädigst dahin authorisirt, dass wir zu gedachtem Löbl. Regiment vom Obrist-Lieutenant an, alle Ober- und Unter-Offiziers zu benennen und anzustellen, die völlige Gewalt haben. —

[1]) Како тамо походяште региментскія баряки посвяштавати намъ требѹетъ.

Solchem nach haben wir dem — — — von — — — aus — — gebürtig zu mehrerwähutem Löbl. Regiment als — — in Ansehung seiner Meriten, Qualitaeten und gethanenen vorigen Kriegs-Diensten an- und aufgenommen, und ihme gegenwärtiges Aufnahms-Dekret von darumen ertheilt, damit derselbe sich seiner obhabenden Charge Rang- und Gages-wegen, gehöriger Orten legitimiren möge. Urkund dessen unsere hierunter-gestellte eigenhändige Unterschrift und Petschafts-Fertigung. — Actum etc. —

Vinczenz Ioannovitsch m. p.

И овим сјајним парадама и инграпкама прође и месец Мај. А цео месец Јун провео је митрополит у Будиму, бавећи се са уређењем и организацијом своје славне регименте.[1])

По свршетку ових церемонија кренуо се митрополит у Београд, а по речима неког мађарског сувременог кро-

---

[1]) Частныи протопрезвитерь киръ Несторъ намъ любезныи.

Како намѣрение имамо отъ здѣ поѣи и ти ѣемо се доволна врема задержати регементских и проч. дѣлъ ради, зато се сь господари разговорите, гдѣ бы се ти могли наѣи единъ прилични квартиръ пространъ, зашто ѣе къ намъ доходити господствующи и имѣтиѣемо посла доста, док се та регимента уредитъ. Зато треба мѣсто пространно и особльиво, да неима никакове смѣсе; а добро бы было у господина оберстлаитенанта Раика маюру. Но далеко есть отъ цркве и отъ людеи, и ако се друго не наѣе наипослѣ валя ондѣ; или договорити ся со оберствохтмаисторомъ, аште бы коя кућа у Пешти была, ако ѣе и немачка под кирию быти, да можемо точию особливо стояти или како за заболше наѣете тако да намъ отпишете. Такожде наши кони отъ доминиума послати есу, зато господинъ оберштъвахтмаисторъ да гледитъ намѣстити или у Сентандреи, или у Ковину, или гдѣ евтиние зобъ ест, и сѣно на кола да им се купуетъ, а пакъ с нами отъ овуду наши кони придутъ, а честностъ ваша позоръ да имате на почту наше книге примати и при себѣ до нашего пришествия држати; зашто мы писахомъ, да нам на Будимь пишутъ.

ничара Гргура Бале, путовао је митрополит са великим сјајом и са многобројном пратњом. Поменути кроничар оће шта више и то да зна, да је митрополит носио собом многе папагаје и многе птице певачице, што је добио на поклон од бечке господе, а као што он (кроничар) вели, добио је на поклон, што се обрекао поунијатити.

Ми ову причу неверујемо, јер би о томе што то нашли у многобројним споменицима баш из тога доба. Међу тим нам ова прича оног поштеног али затуцаног мађарског кроничара Калвина, посве личи на оне, код мађарских и најозбилнијих историка уобичајне приче о Свјатоплуку и о белом коњу, које су приче од мађарских писаца нарочито измишљене у тој цели, да Словене представе као глупе и необразоване, који се од образованих (!) Мађара под Арпадом дали надмудрити. Такве измајсторисане гатке од колена на колено пренашаху глупи писци, до данашњег дана; и као исторички факт од велике важности по слободној мађарској композицији, одпеваше и темељити немачки писци.

Ми неби ни наум узимали такве глупе ситнице, да се нисмо и сувише уверили, како такве пређутане и необорене неистине туђинци употребише често на нашу штету.

Митрополит је међу тим стигао у Београд од куда је и расписао народу позивницу на сабор у Београд на Илијин дан 20. Јула 1735.[1])

Ми смо већ једном напоменули, да је општенародни сабор у тој цели сазван, да се народу нови царски патенат прочита и протумачи, и да народ одобри трошак на подизање нове коњичке хусарске регименте.

О томе налазимо уверења у историјској расправи од познатог писца Јиричека, који је из дворског тајног ар-

[1]) У споменицима будимским из друге збирке а под бројем 94 налазимо, где митрополит у свом писму владици буд. Василију од 21. Маја јавља: „За сабор смотрихом 20. Юлия држати“....

хива прикупио податке за прошлост Срба у аустро-угарској држави.[1])

Ми ћемо на свом месту показати, да је осем ова два предмета било још нешто, о чему је јамачно говорено на сабору београдском. А то о чему Јиричек не спомиње, и што у дворској архиву није нашао, то је баш и био најважнији предмет, који се тицао поглавито Срба крајишника, и који је у њихово политично и друштвено бијће дубоко засецао. То важно питање било је у том: да ли да остане војничка потиска и поморишка крајпа у војеном устројству, или да се провинцијалише, и као провинцијалисана област да дође под круну св. Стевана, и да се угарској краљевини утелује.

Ми смо казали, како се Мађари са својим краљем још године 1722. погодили, да им краљ за признање прагматичке санкције уступи оне српске земље, на које они никаква права нису имали.

Казали смо и то, да је ова аустро-угарска перфидна погодба све до поменутог сабора у тајности одржана, и тек се на том сабору усудио митрополит изнети пред народ предлог о провинцијалисању ових крајишника у поменутим областима.

Кад узмемо на ум од какве је важности било ово питање провинцијалисања и утеловања: онда подпуно разумемо тежњу како сувремених тако и данашњих мађарских историка, да узрок и карактер оног значајног покрета српског прикрију. А то су мислили најбоље постићи на

---

[1]) О истом сабору општенародном налазимо спомена у Јиричековом делу „Actenmässige Darstellung der Verhältnisse der Gr. n. u. Hierarchie in Oesterreich“ на стр. 20. „Auf dem letztgenannten (1735). Privilegial- und Verhandlungs-Congresse, wurden ausser der Publication kaiserlicher Patente, die Errichtung eines ilirischen Reiter Regiments, beziehungsweise die Beischaffung der dazu nothwendigen Kosten, verhandelt.“

тај начин, ако том покрету одузму народни значај, и да му предмету чисто религиозни облик. Мађарска господа потом су имала ту благу намеру, да своју очиту себичност и грабливост за туђим добром прикрију, а повод и оне жалосне посљедице народног одпора шћаху бацити на српског митрополита, ма да је овај био и досада само њихово вољно оруђе.

Потоме би по жељи оне мађрске господе цела ова ствар изишла на то, да српски народ није устао био на оружје због предложеног утеловања са Угарском, већ је устао из религиозног фанатизма, што га је митрополит српски ктео насилно да поунијати.

Из ове прљаве и непоштене радње Мађари би по казивању њихових изредних историјских писаца, изашли као чисти и невини, а српски народ као религиозно фанатичан имао је бити пред светом жигосан и окаљан.

Отуда је дакле поникла она гатка мађарских писаца о унијаћењу Срба, за које је крив српски митрополит и фанатичан народ српски. Све је то смишљено, само да се Власи не сете.

И заиста су овај посве важан догађај описали у оном облику, како мало пре рекосмо, сви мађарски историци, а на име Григорије Бала, Пап Миклош, Велико-керешка кроника, Хорват Михаљ, и Салаји.

Како је о том велеважном догађају, а поглавито о утеловању мислио сувремени народ српски; о томе ћемо говорити, пошто оно наведемо, што се тиче сабора београдског.

Као свакад, тако је и сада народ у разним крајевима на зборним местима састајао, да по позиву свога митрополита избере посланике на сабор, а у исто време и упутства и предлоге својим изасланицима пропише.

Ми ћемо и овде, да изнесемо предлоге најсвеснијег оног времена народа из будимске јепархије, како их је на свом јепархијском сабору доконао.

Тај будимски предлог или инструкција овако гласи:

„А поніеже извештенно намь е от преосвештенеишаго и словеснеишаго госп. госп. архиепископа и митрополита нашего кѵр Викентиѥ Иоановича, такожде и местнаго нашего преосвештенаго госп. епископа Василиѥ Димитриевича, за милостивное допѵштеніе от пресветлаго ѣесаро краліевкаго его величаствиѥ госп. госп. нашего еставенне милостивнеишаго; конгресѵ али ти саборѵ от славнога клера и народа нашего сабрати се вь Белиграде, кои торжаствовати се хоштетъ сего текѵштаго лета месеца Ивла 20. день по старомѵ календарѵ, идеже пѵблицирати се бѵдѵтъ нове експедиціе милоствно издаване сего лета 1735. дна же месеца Маиѥ 18. по григоріанскомъ календарѵ о садержаніи милостивно дарованних привилегиахъ и протекционахъ; и почто од иних местъ али ти ѥпархиахь на таковое тержаство депѵтирти по милостивномъ допѵштанию саходити се и сабрати хоштетъ.

Сего ради и ми долѵ подписавши се именом сее целе ѥпархіе бѵдимске, столнобелиградске и сигетске лежештее междѵ Дравом и Дѵнавом, избрахомъ и послахомъ наше народне депѵтирте, а именно благороднаго госп. капитана Пантелеимона сигетскаго и госп. Живана Бранковича, и Михаила Готовановича на више поменѵти конгресь и тако повелехом имь и полномоштие дахом; тако сице последѵе.

Прво. Частне са свакимъ решпектомъ ходити и прочимъ и себе носити.

Второ. Милостивно дарованне нове експедиціе што понизнеише и препокорнеише послѵшати. И аште оне во всемь сходне милостивно дарованимь привилегиамь и протекционалом оть блаженіе и вечніе памети римскихь императоровь и краліевь госп. Леополда и госп. Иосифа, тако ѥго величаства нинѥ преславно царствѵюштаго, и ниже до последни и от те ни ва чемь реченим привилегі-

амь и протекциамь противне, то са васакою понизностию, колено преклонителне достолепное и вечное благодарение одати, и иась и потомке наше никогда страшителнѹю и ниже изменителнѹю верностию, и до последніе капле крви нашее подложително свазани; ово ѣесарскомѹ величаствѹ и преславномѹ домѹ аѹстрискомѹ како и досле тако и от нинѣ верност вечніе. А аште ли би вѣчемь милостивне нове експедиціе несходне биле по оне и вь єдиннои литери, поменѹтим милостивно дарованимь привилегіамь и протекциамъ. А поніеже Богь и цесарское величаство неизмолєнни, и ниже новое прошеніе но еште давно дарованное, то ипакь что покорнеише и что ѹмилителнеише с плачемъ и милосердіемь ко цесарскомѹ величаствѹ, да би обичнѹю милость и отачаское благоѹтробіе свое сврхь нась, аште и сиромашка и ѹбогаго обаче поданнаго вернаго и никогда изменителна своего србскаго илирискаго народа излио, и вь целихь чланахь привилегискихь и протекционалнихь мирне оставиль жити и радовати се; како бисмо могли и ва напред препокорнеише слѹжбе его величаства аште имале испьлнѣти.

А иначе више поменѹти наших депѹтирти немогли би иннаго какова пѹлномоштиѣ от нась дати, ниже что ново примити на пресѹжденіе реченним милостивно дарованнимъ привилегіамь и протекциамъ преступившем же силѹ сего пѹлномоштиа нашего от нась на никако ми, но сами да отвествѹють и целои винни сами да подлежеть.

Третие. К томѹ ако би се какове тѹжбе что па противь цркве и закона нашего и иногъ, от неких кое где саделанних во горе реченои єпархіи показале от наших депѹтиртовь; да би се послѹшале и за право примиле, свръхѹ же их помошти и достоиніе сатисфакцие желаемь и просим.

Четврто. И аште что еште вь поменѹтом конгресе пропонило се бѹдеть, како емѹ благомь постѹпкѹ или

волѭ бѹди о чемь, то заповед пѹлномоштиах дахомъ реченним депѹтиртомь нашимь, от ѹсть прістоини и правомерни приговор дати, и да вероѧтно бѹдеть имь како от сех нась. Заключаем же симь и тверде повелеваем нашимъ депѹтиртом, ничто ново приети, но сили привилегиалнои и протекционалнои следовати; преступившем же силѹ их и сего плномоштиа, то пакь сказѹемъ, да всемѹ сами подлежати хоштѹть. За болше их же известіе и пріетіе подписѹемь се и печати нашими ѹтверждѹемь.

Данно вь єпархіи поменѹтои лета господнѧ 1735. месеца Юла 10. дань.

(Долазе подписи свију општина јепархије будимске).

Шта је народ захтевао, како је тумачио своје жеље, и шта је тражио од ћесара: то се види одма из друге тачке њиховог саборског предлога, у коме овако исказује своје мисли, и својим посланицима налаже, да преслуша и испита милостиво дароване нове експедиције привилеђијског патента царског. И ако оне буду у свему сагласне са оним привилеђијама, које су ћесар Леонолдо I, Јосиф I и ћесар Карло VI потврђене, и до последње речи од ових да неодступају. — — — — — — — — Ако би све нове експедиције несходне биле „поне и вь єдиной литери — — — — то наши депутирти немогли би инаго какова полномоштиѧ од нас дати, ниже что ново примити на пресѹжденіе реченним милостивно дарованним привилегіам и протекциам; преступившим же силѹ сего полномоштиѧ нашего от нас да никако ми, но сами да отвествѹют, и целой винни сами да подлежет.

У четвртој тачци даље налаже народ: „Заключаем же симь и тверде повелеваем нашим депѹтиртом, ничто ново не приети но сили привилегиалной и протекционалной следовати; преступившим же силѹ

их и сего пномоштиа, то пак сказѹем, да всемѹ сами подлежати хоштѹт. — — — — — — — —

Познавајући садржај новог протекционалног патента, видимо, колико је овај нови патенат изостао изнад онога што је народ изчекивао. Једном речи овај нов патенат поништио највећи део оних народних права, која је Леополдо I, Јосиф I па и сам Карло VI у првој потврди свечано ујемчао.

Поуздано знамо, да је сабор сазван 20. Јула 1735. у Београд. Међу тим поменути мађарски кроничар Пап Миклош говори такођер о сабору београдском, но по њему би сабор много раније био још на свршетку 1734. год.

Но ми имамо многих писама митрополита Виђентија из којих знамо поуздано, да је митрополит од Октобра па до месеца Јуна бавио се у Бечу, а месеца Јуна у Будиму, и тек се почетком месеца Јула у Београд вратио.

То би дакле пре Октобра 1734. год. скупио митрополит неки сабор у Београду. Но ми о таквом сабору у ниједном споменику не нађосмо трага; а посве је вероватно, да Будимци најзнатнији народни представници и у свима народним делима вође и управљачи неби о таквом сабору што знали и писменог спомена о том оставили.

Даље паводи Пап Миклош, да су на том тобож народном сабору у Београду били: „Пуковник Пера Сегединац, командир две народне пешачке и коњичке регименте, који је становао на Моришу у вароши Печки; син славног Тукулије Ранко капетан и командир града Арада; из српског санада подпуковник Шевић; из Великог-Лака неки Штербе командир двеју компанија у Великом-Лаку. Осем ових спомиње као саборске посланике све немачке и коњичке капетане из бачке крајне, којима вели бејаше главни командир и пуковник неки Зака, који становаше у Сегедину. И још спомиње многе друге

народне старешине и трговце из предела поморишких и потиских, и из свију осталих крајева Баната.

Једно би из свега могло бити вероватно, да је митрополит на тајни састанак искупио војничке главаре из поморишке и потиске крајне у тој цели, да их искуша, да ли би пристали на провинцијалисање њихових крајина.

Морамо потом предпоставити, да су ови народни војнички поглавари, који су већином били људи стари, искусни и паметни, и који се потом неби лакомислено упустили, да себи подчињене војничке крајине на оружани отпор и устанак позову; морали заиста поуздано што чути, било од митрополита, или што је вероватно од камералне администрације, да је упливом мађарске господе цар решио провинцијалисање војничких крајина.

А како су не́ само ови крајишници војници, но и сви остали Срби мислили о том провинцијалисању и о утеловању са Угарском, уверићемо се из онога, што је народни сабор 1730 год. у 25. тачци свога постулата исказао.

„Камара по експедициахъ своихъ есть ѹчинила, да бѹдѹть наши люди као и остала іобаѣа (спахински поданици или мужици); ми паки имамо своје правице и привилеѣие, да кѹпити и продавати насъ хершовти не могѹт.

Што светла камара мажарска по експедициахъ своихъ ѹчинила есть, да бѹде народ нашъ, кои сѹ подъ спаилѹкомъ, какоти іобаѣи: ми поред привилеѣиа нашихъ стоимо и одговарамо се, да како писѹ никадаръ іобаѣи били, тако и садъ прошение ѹмилено кодъ его светлаго цесарскаго величаства чинимо, да би насъ светли цесарски дворъ іобаѣе неѹчинио.

Још да видимо како је о истом провинцијалисању о тој грозној подчињености српског јуначког крајишника под бруталне мађарске спахије мислио и сабор карловачки год. 1744; о том ћемо се најбоље поучити, кад прочитамо тачку 18, 19, 20 и 21 саборског постулата.

18. Равно томꙋ имѣли бы ихъ крал. велич. надъ народомъ милостъ нашего национа подъ іобаѣъ (спахинско поданство) недавати, како что ꙋ Славоніи, Сремꙋ и Бачкои находити сѧ, но еште више таковихъ которие дѣиствително іобаѣемъ стоетъ, освободити, да бы милостивымъ привилегиамъ преюдиціи не бывало.

19. А понеже ꙋ национꙋ по землѧхъ въ различнихъ мѣстахъ, а наипаче ꙋ комитатꙋ печꙋискомꙋ, баранскомꙋ, веспремскомꙋ и толнанскомꙋ премноге обиде, како из прилога видѣти естъ, дѣлаетсѧ, да бы ихъ крал. велич. комисию определили, коѧ бы равно, како садъ ꙋ Славоніи, отъ народа тꙋжбе пріимила, и расправила и ꙋредбꙋ ꙋчинила, да бы люди излишне теготе не трпѣли.

20. При томъ инкорпорацию кралевины Славоніи, и принципата Срема и Бачке, котори жители всѣ ѧзика нашего, понеже милостивѣишимъ привилегиамъ противо стоитъ, изволили бы ихъ крал. велич. ꙋ дѣиство неставити: но паче по тенорꙋ свободи, самымъ орꙋжиемъ имъ слꙋжити, ꙋчинити.

21. Не менши того нашего национа людемъ котори по чꙋждихъ посесиахъ находитсѧ, понеже по гласꙋ привилегіи цѣлыи национъ свободныѧ миграціи, изволили бы ихъ крал. велич. повелѣти таковꙋ слободꙋ не ꙋкраштати, съ мѣста на мѣсто преселѧтисѧ, и свобода недвижимаѧ продавати, ꙋ држави еѧ кралевскаго величества.

Кад све ове податке проучимо, то ћемо се уверити, колико се народ српски грозио од оног нечовечног понижења, које му већ поодавна наменише мађарска господа, тражећи да зајазе своју политичну и личну себичност, и да се Србима на овај кукавички начин освете, кад немогаху им оружаном руком досадити и наудити.

А на жалост су ту неситу мађарску господу у тој грозној и себичној намери подпомагали њихови вероломни апостолијски краљеви.

И сада пошто смо се уверили, да је српски народ гнушавао се и од помишља, да подпадне под мађарску власт, и ако је митрополит Вићентије поменуте крајишничке поглаваре наговарао, да пристану на провинцијалисање и утеловање; то ћемо лако поњати узрок том оружаном устанку, који је по сведочби митрополитовој [1]) а и сувремених страних историка већ поодавна спремљен, а почетком године 1735. у велико узпламтио био.

Немајући за сада других података о поменутом тајном састанку краишничких поглавара у Београду, а свакако увиђајући важност, да сазнамо узроке овога устанка; то се морамо послужити, разуме се великом пажњом и предохраном, са подацима сувремених мађарских кроничара, који тај састанак овако описују.[2])

„Пошто се патријарх (митрополит) из Беча вратио у Београд позвао је на сабор народне старешине: пуковника Перу Сегединца, Ранка Тукулију Шевића, Чорбу, Заку и још друге.

Кад се ови у Београду искупише, дође у њихову средину необичним сјајом окружен Патријарх, поздравивши их и благосиљајући народ по неком новом начину. Чему се искупљени народ немогаше доста начудити, машући главом шапуташе међу собом, дивећи се томе, што патријарх сада чини, што се до тада није видело ни чуло.

Свршив патријарх оне велике церемоније, частио је прикупљене саборнике за недељу дана. И тим госбинама чућаше се народ, који бејаше ту искупљен.

Кад и друга недеља настаде искупљеној светини, стаде причати о том, како је био у Бечу дочекиван и часћен од тамошње господе. Осем тога служаше сваки дан у цркви божију летурђију, и како је знао тако је проповедао народу. И то трајаше за недељу дана.

---

[1]) Види споменике из будим. и пешт. арх. бр. 77, 83, 84.
[2]) Види „Az 1735. iki zendülés története.“ Стр. 21.

После ових необичних догађаја почеше верни све више подозревати на свог патријарха. Ови заслепљени и фанатички староверци ћуташе, док трајаху раскошне госбе и части. Но кад нестаде мамурлук и људи се отрезнише, и почеше о догађајима размишљати, и застрашени увидеше, да ће их скупо стати она два недељна госба и весеље.

Најбурнији гости нађоше за добро, да се са тог места уклоне, свако осети у дубини своје душе сву тегобу свог мучног положаја.

Но патријарх међу тим сматрао је ово ћутање народа као добар знак, и мишљаше, кад ови његови једноверци ову очиту спрему примише тако мирно и попустљиво; то дође на ту мисао, да одпочне и дело унијаћења.

Одпоче и трећа недеља овог бурног састанка патријарх јавно признаде, што се збило у Бечу, изјавивши народу, да је он, (патријарх) сљедујући своме убеђењу, и послушавши гласа своје савести, са својом пратњом и придворним заједно примио римску веру, и нада се, да ће и његови верни, увидећи спасоносну намеру високе владе, његовом примеру сљедовати.

Ова патријархова изјава изазва највећу одвратнос у народу.

И они који до сада ћутаху, то силније загрмише сада, и то смелије узеше на одговор патријарха, који се усудио у име народа таква обећања давати влади, које они неће примити, ни икада испунити.

Све већи и опаснији жагор настаде од свију страна, сриски народни официри, и попови почеше најоштрије интерпеловати, да је овај побожни прозелита патријар нађе се у чуду, и осети потребу, да благовремено измакне у свој стан, док се узрујана светина стиша.

Но народ повикаше да се патријарх одмах врати у сабор, и кад нехте доћи, готово на јуриш заузе народ

патријархов стан. Официри пак а на челу капетан Пера Сегединац, Зака, Шевић, Ранко Тукулија и Чорба право у патријархову собу јојурише, у звеци оружја предаху свој протест, позивајући патријарха, да све што је рекао опозове јавно пред народом, јер су они готови да својом крвљу и животом бране ону своју веру, коју је он на невери продао.

Устрашени патријарх сваким могућим начином трођаше се да стиша незадовољнике, особито кад је официр Чорба и мач потегао на неверног патријарха.[1]) Но су страсти и сувише биле раздрагане, но што би помогла гола реч, и јавна претња тек се онда стиша, пошто се патријарх заверио, да ће одустати од унијаћења и криве проповеди.[2])

Владини комесари и остали званични органи јасно су увидели, да је искра већ бачена првим потезом мача и узрујање духова запалила, но се уверише, да су они са патријархом заједно немоћни, да пожар загасе.

У таквом притиску и у првом страху обично је мучан добар савет.

Свак знађаше, да ваља стишати и умирити народ, који је праву гонидбу одпочео нарочито противу патијархових поповских пратилаца, грдећи их, и бацајући се на њих камењем. Но бејаше најважније питање, како да се стиша народ?

Узалуд покушаше, да приволу узрујане на разлазак. Нико нехтеде да уступи, а још мање шћаху устукнути војнички заповедници као и сви остали српски официри, који су из овога изводили питање о вери, но су управо сматрали као народно питање. Нико дакле нехтеде одступити, већ сваки је брижно пратио сваки корак патријархов, да неби из нова покушао унијаћење.

Но је ова зебња народна била сувишна.

---

[1]) Види кронику из Великог Кереша стр. 102.
[2]) На истом месту.

Једва дочека патријарх згодну прилику да измакне, што му и пође срећно за руком, те је преобучен измакао на турско земљиште, а отуда побеже у Беч.

На том сврши први чин ове трагедије.

Саборски посланици разилазаху се но са раном у срцу и усколебаном вером према влади. Поморишки пешачки и коњички војници бејаху још више разјарени но остали народ, пажљиво око већ онда могаше пронаћи клицу скором бурном устанку. А веома згодно време бејаше за устанак, што баш у оно доба сва царска војска бејаше зањата у Италији и на Рајни према француској.[1]) А погранични и крајишнички градови бејаху у рукама српских посада.

А на челу устанка стајаше капетан Пера Сегединац.[2])

Пошто је наступила зима, употребише то време, да устанак организују, и да што више присталаца прикупе. У течају месеца Јануара год. 1735. већ су све пешачке и коњичке регименте по Бачкој пристале на устанак. А сви официри поморишке две регементе вољно су понудили своје мишице у одбрану своје народности и вере.

Тињајућа искра већ се претворила у голем пожар. Но су вође устанка ипак крили још своју намеру, и веома пажљиво су кораке своје у напред прорачунавали, да

---

[1]) Француска, Шпањска и Сардинија још год. 1733. објавише рат бечком двору, који у овом тешким данима остаде без сајузника. Аустријска војска нарочито по смрти ђенерала Мерци многе је поразе претрпила како на Рајни тако и у Италији. Потоме незадовољници немаху зазирати, да ће их наскоро војничка сила покорити.

[2]) Капетан Пера бејаше у то доба већ веома стар човек, о коме пише Бала у Керешкој кроници, да је Мађарима био познат још од Ракоцинога устанка, од кога страховаше сав предео од Кечкемета и Великог Кереша па преко Тисе до Карпата. Капетан Пера и отац овога Заке бејаху моћни помоћници царској војсци, а страшила мађарским усташима. Нами је познат овај народњи јунак капетан Пера из једног писма будимском српском таначу од Октобра год. 1715. на коме је подписан Пера капетан печански.

не би њихово предузеће још у клици одкривено и задављено било, пре но што би своје мачеве јавно повукли у одбрану своје свете ствари.

Капетан Пера душа овог покрета увидео је, да би успех обезбедио, ако се маса народа приволе на покрет. У тој цели покушао је, да и мађарски прост народ придобије за покрет. Тај његов план бејаше по све могућан. Кад погледамо на догађаје оних времена, видећемо, да је у Угарској систем жупанијски врло знатне и стварне промене претрпео, све већи и већи притисци искршаваху, ратовања гутаху неуређене државне доходке, и према томе и порези све веће новчане суме изнуђаваху. Имаше дакле и мађарски народ своје необичне муке и незадовољства, које вешто употребљене могле су велики контингенат увући у акцију у корист устанка.

Још у течају ове зиме за устанак придобио је капетан Пера два Мађара неког Павла Матулу[1]) и Јована Себешћина, који су пак на име прогоњеног Ракоције у арадској, зарандској, бикешкој и бихарској жупанији организовали устанак Мађара. Уз поменуте Мађаре пристали су још биров из Сент-Андраша Јован Виртеши, и Михајло Ђулак, као вође куруцке[2]) војске.

Види се, да су покрети ови усташа дотада били управљени само због набавке потребне рâне за усташе.

Но ма колико је пажљиво при том рађено, и пак је жупанијска власт нешто дознала о овом покрету. Глас за гласом стизаше. У мађарском народу се расчуло, да ће опет настати устанак под вођем Ракоцијом, што је у толико вероватније изгледало, пошто се регрутовало под Ракоциним старим заставама.

---

[1]) Овај Матула бејаше рођак оном српском народном агенту у Бечу Јовану Матули.

[2]) Куруци или крсташи (Cruciati) добише име од оних крсташа под угарск. краљем Владиславом II, које је чувени Дожа пучки краљ побунио противу мађарске властеле.

Мало час дознаше за то у Бечу, и мађарски канцлер Бађани Лајош у хитњи наредио, да се том устанку на пут стане. Но је већ све доцкан било, и канцлерове полутанске мере ни су ништа вредиле, јер је већ устанак веома ојачао.

Напоменуте веће војничке реквизиције због рâне, и тужбе приватних оштећених лица нагонише команданта града Солнока Јована Беза, те је на рекогносцирање изаслао коњичког наредника са неколицином војника.

Овај наредник у путу изненади неке неоружане усташе и разјури их, а неке посече. Са овим јунаштвом жупанијских пандура противу неоружаних људи одпоче отворени устанак. О коме незнатном сукобу поджупан бикешке жупаније Матија Клос јавља Грофу Лајошу Бађани мађарском канцлеру овим писмом, које написано на концу месеца Маја, пошто је устанак савладан.

„Excellentissimo Domino Comiti Ludovico de Bottyan Regni Hungariae Cancellario Jnformatio, de praeterito tumultu rusticano. — Excellentissime ac Jllustrissime Domine! Domine et Patrone mihi gratiosissime!

„О овом садањем устанку de dato 7-ог Маја из Беча писано писмо ваше екселенције пристојном понизношћу примио сам вечерас. Не знам на којој је пошти задржано, но би сматрао за дужност и мимо тога свој извештај припослати. Овај устанак је само подстрекивањем неког Пере изазван, који је капетан оних у Печки на Моришу станујућих Рâца крајишника, но је он у Араду sub initium hujus motus (у почетку овог устанка) ухваћен; и све су то већ признали и Пера и његови другови. Која је то странска сила Перу на устанак покренула? ако и досада није, то ће већ позније изказати, што ће ваша екселенција опширније разумети од самога команданта града Арада. —

Одпоче се ова побуна јавно код Мезутура у плем. хевешкој жупанији Априла 27. и у Сент-Андрашу, у овој

плем. бикешкој жупанији proxime praeteriti (скоро прошлог месеца). А ја сам отишао 28-ог истог месеца и изјутра стигох у Сарваш, што је близу Сент-Андраша, пре свега сам онде разумео, да је сентандрашки биров Михајло Виртеши, све што је за оружје било у селу и још из други плем. жупанија на коње посадио, и већ их је под два барјака приредио. Притом је од Јермена, који живе на пустарама, као и од трговаца, што су пошли на турски вашар, више хиљада форината, оружје, коње и одела покупио, а себе и своје војнике прогласио за Куруце. Сиромашне просте сељаке обмануо Јован Себешћин коњички, а Гашпар Пап пешачки капетан, Павле Матулаи неки Тот, који бејаше писмен и најчувенији међу њима, и који је пре тога био фурир Пере капетана, увераваху ове јаднике: да они на име Ракоција прикупљају војску; а да ће сва Србадија са капетаном Пером на челу држати са Мађарином, и да ће заједнички ослободити сву земљу од порезе; да Рâце и сељаке не дирају, но само немеше, спахије, трговце и Њемце. Пошто сам све то у Сарвашу дочуо, одпутовао сам у Бикеш, где сам још оне ноћи расписао, како би на пут стали овим скитницамв. Но ма да сам 29 у Бикешу чекао до три сахати после подне, а не дође ми до тада помоћ, а међу тим су ове скитнице онај дан изјутра побили код Тарче народну милицију из Солнока послату, и дођоше са пет барјака под Бикеш, те сам и ја једва измакао у Ђулу.“

Ово писмо доказује, како је славна жупанија бдила на јавном поретку, кад је предузела мере, пошто је све прешло.

Чонградска жупанија до душе бејаше мало пажљивија, и из околних села прикупила је старешине, а ови су наредбу издали, да се народ на зборна места искупи и да устанак угуши.

По овој наредби искупио се био народ, и пошао је противу усташа, но су ови од својих улака о свему били добро извештени, те се према томе управљали, и ништа им се немогаше нашкодити.

Пошто је већ и угарска влада дознала за овај устанак, то је угарски надворник (Палатин) гроф Јован Палфи заповедио пештанској жупанији и јас-кунском дистрикту, да искупи племство противу усташа.

Војничка управа ставила је овој угарској народној војсци на чело барона Стевана Орци, а овоме подчинила јас-кунског капетана Ђорђа Подхрацког, солношког градског заповедника Јована Беза и Петра Халаса, а под управу Јована Белезнаја варошке својеволнике из Крижа и Кечкемета, и још друге за пљачком чезнеће пропалице.

И по казивању тог мађарског кроничара искуписе голема (!) војска од 500 људи, којима дадоше за официре жупанијске чиновнике.

Ова јуначка чета подиже се и већ првог дана уморна стиже на Тису код Солнока. Други дан стигоше до Тура, а отуда идућих дана дођоше у Чабу с ону страну реке Крижа (Körös), где се одморише.

Сад се тек узбезекнула она јуначка чета мађарска, кад дочу, да је војска усташа од 8 до 10.000 људи.

И тако главни командант барон Орци нађе за добро мало рекогносцирање предузети, а међу тим испошље улаке, да дозна где су усташи и колико их има.

Међу тим она гомила од 10.000 људи, бејаше искупљена већином из мађарски сељака, и Влаха, који се искупише из освете противу својих нечовечних спахија, што су оне јадне сељаке до голе коже огулили.

Усташке вође једва одржаше ову гомилу осветника у стези, и желно исчекиваху гласа и наредбу од капетана Ђоре, у кога бејаше њихово највеће уздање.

У тој цели послаше два посланика Пери капетану, да га позову у помоћ, и да шњиме одпочну бој противу својих угњетача. По истим посланицима поручише ове вође Куруца капетану Пери, да је њихова војска толика, да се по шумама више сместити не може. И по томе да дође са својом редовном војском идућег дана под Хердеч на реци Крижу према малом Јенопољу, где ће га они причекати, и шњиме поћи противу својих противника.

Но ови глупи посланици зло прођоше. У путу сусретнуше војнике из Арада, који бејаху изаслани на проматрање. У свом незнању упусте се у разговор ови простаци са војницима, који их питаше одкуда су, куда су пошли и по каквом послу?

И ова два простака у својој безазлености поверљиво искажу војницима, да су они са важном испоруком од њихове војске послати капетану Пери, као свом главном вођи. Војници продуже овај поверљив разговор, и опа два несрећника изблебеташе, да по налогу имају да јаве капетану Пери, како су они већ на броју до 1300 људи искупљени у отоку међу обе реке Крижа, и да ће сутра дан изаћи под Хердеч, а сад иду да позову капетана Перу, да се њима придружи са своје две регименте коњаника и две регименте пешака.[1])

И ова два несрећника решише судбу јуначког Пере капетана, и са њиме толиког народа.

Вође овог устанка познаваху важност градова на Тиси, Моришу, и на обалама оба Крижа. Они су добро знали, да успех њиховог сутрашњег напада и потоњих операција зависе од тога, ако ове градове у своје руке добију.

Ови значајни градови бејаху: Арад, Ђула и Јенў.

Вође устанка уговорише, да капетан Пера заузме Арад, а Виртеши и Себешћин јуришом добију Ђулу.

---

[1]) Види керешку кронику стр. 108.

Капетан Пера имађаше у Араду свога побратима капетана Ранка Текелију и две сотније граничара као посаду.

Вођ мађарских куруца Виртеши буде одбијен од посаде града Ђуле,[1]) и чекаше на помоћ од капетана Пере.

Но се међу тим догодио значајан и за овај устанак по све убиточан догађај у граду Араду.

Знамо да су по глупости она два сељака мађарска улака[2]) дознали војници посаде арадске тајну усташа, што је по све кобно било само за Србе, а нарочито за њиховог вођу капетана Перу.

Разводник арадских војника користећи се том безазленом простотом куруцких улака, обмане ове простаке, и на њихово распитивање, одговори, да је он од самога капетана Пере изаслат, да их к њему одведе, чим их сретне.

А још су војници дознали од ових глупих улака, да они капетана Перу лично и не познају. И ови војници од тог доба највећим поуздањем могаху ове несрећнике за собом вући, што ови и несањаху у чије су канце допали.

Вратив се њима у Арад право се упутише градском команданту, а улаке умолише за почек, док их јаве тобош капетану Пери. Међу тим разводник нареди војнике, да улаке строго причувају, и да ником не дозволе разговарати се са уловљеним улацима.

Пошто градски командир сазна од разводника стање ствари, реши се, да се улацима представи као капетан Пера, како би што тачније дознао од њих цел њихова посланства и сву испоруку, и да најзад без њихова знања њихову тајну искуша.

---

[1]) О томе има спомена у архиву бикешке жупаније под бр. 53 од год. 1735.

[2]) Један од ових улака беше из Сент-Андраша по имену Јован Ковач Мађар.

Улаци говорише поверљиво срдачно и без зазора. И овај њихов разговор даде способа лукавом командиру, да позније уништи куруце, а безазорног капетана Перу без муке ухвате.

Што улаци изговорише, бејаше њихова крвна пресуда, они је сами себи изрекоше.

Дознав командир од оних јадника све што требаше на леп начин у две собе их одвоји још и сад безазлене улаке; ал је већ наређено било да се врата и прозори на мишоловци што строжије причувају, а сваком приступ и договор са уловљеним закрати.[1])

Улаци осташе савршено свокојни и ручаху као људи који су своје послове добро отаљали.

Зла коб истога дана још већи удар спремила предузећу несрећних завереника.

Тек је испитао градски командир злосрећне улаке, а донеше му глас, да је капетан Пера у граду а код свога побратима Ранка Тукулије.

Одмах нареди командир, да га поиздаље пажљиво прате, и кад пође из града да га задрже,

И ова зебња бејаше узалудна. Лав је сам вољно пошао у заседу, коју му ови зликовци спремише.

Пред само подне од своје воље дође несрећни Пера у походе командиру, да му се по дужности пријави. Улазаше без зазора мирно пред свога џелата крвника, и незнајући шта се тамо збило. Лукави командир умиљно прихвати руку поглавице усташа, и задржаваше га на ручку. Но се Пера извини, да се раније обећао свом побратиму Ранку, и да мора к њему на обед.

Да кобног обеда не мање кобна од оне вечере кнежеве.[2]) Пера одиста упути се и оде у град своме побра

---

[1]) Види кронику Бале сср. 109.

[2]) „О мати беде вечеро кнежева.“ Из Оде владике Мушицког.

тиму, и незнајући на последњи састанак. Он се договори са побратимом, кад он у поноћи удари на град, да Ранко са својим јуначким крајишницима на граду отворе капије, а да заједно обезоружају осталу туђинску посаду.

Командир ма да му већ у рукама бејаше Пера, ипак се одважио, да једним ударцем и остале поглаваре устанка похвата, држећи, да ће тога дана јамачно сви на скупу бити код Тукулије. По том се на растанку пријатељски опрости с Пером, и ни цртом у лицу не издаде свој немир у души овом свом опасном противнику.

Пера оде, а међу тим се капије на граду тајанствено приклопише.

Покушај лукавог командира бејаше посве смео. Он одпушта лава, јунака, толико срчана, те лично њему предстаје, да без зазора свој умишљај изврши. Он се усуди, да одпусти вођу усташа, који га већ сутра могаше над градском капијом обесити. Он и незнађаше, шта му Пера већ за идућу ноћ са своји соколови спрема.

Са сваким тренутком постаде драгоценија Перина јуначка глава. Ако му измакне, све је пропало; ако ли га пак још једном у руке добави, онда је онога глава пропала без милосрђа.

И Пера се мирно враћаше свом побратиму, и несниј ући, да је куцнуо задњи час његове слободе, непремишљајући, да ће то сунашце на заходу из своје црне тамнице гледати, из тамнице, од куда му остаде излазак — на крваво губилиште.

Завереници чекаху међу тим доста брижни на долазак свога љубљеног вође, и долазећег поздравише радосно. Пера им изјави, да је све добро и по жељи, како га је командир безазорно примио, и по томе ваља се овим повољним околностима користити но брзо, да неби што непревиђено, плодове толиких тешких радова у одсудном тренутку поништило.

Међу овима, што овде бејаху на састанку, најтугаљивији и најонаснији бејаше положај Ранка Тукулије.[1])

Завереници поделише улоге с том обвезом, да сваки официр своју улогу најтачније изврши, чим се да знак на устанак. Разуме се, да је остао најпоглавитији задатак, да град у своје руке добаве.

Тек бејаху у најбољем преговору, кад али Перу хитно изазва његов верни слуга, и јави му, да ни за часак не губи времена, већ да се спасава журно, ако не

---

[1]) Пап Миклош говорећи о Ранку вели: да пореклом није од оног знатног усташа Имре Текелије, који је у малој Азији у вароши Витинији умрьо 13 Септ. 1705, јер Имра имађаше од Јелене Зрињијеве ћерке, које још малене помреше. Имра Текелија имаше предикат од Кезмарка. Ових пак у речи стојећих Тукулија (Кевермешки и Визешки), оснивач је био Јован Поповић иначе Тукулија, који је под Јосифом I добио племство год. 1706 са његова јунаштва за време ракоцијева устанка (види Colonich Heraldika бр. 760) о коме је сувремени шарошпаташки професор Јован Чечи озако прибележио: „Овај (Јован) рâцки Тукулија буде ухваћен год. 1708 од ракоцијевих људи. Пошто је Рâце ове мађарске омражене непријатеље наша рука десетковала, снађе их куга, те многи и помреше. Они пак из разних градова, као: Арада, Сегедина, Великог Варада, Ђуле, Јенопоља, Вилагоша, Варадина и осталих места разтурише се по планинама ради чистијег и здравијег зрака. Тако бејаше и рâцки главни војвода Јован Тукулија из Арада избегао. И том приликом наши га ухвате са његовим синовцем, и као заробљеника доведу Ракоцијн, а отуда у мункачки град у затвор. (Види Павла Јасаји дело. Сабор у Шарошпатаку год. 1708 у Вахотовом алманаху на стр. 115). Кад је пушген из затвора, незна се, но је познато, да је позније прешао Ракоцији; и сва је прилика, да је Јован посетио Ракоцију у Родостов-у, и да му је своју услугу понудио. У речи стојећи синовац Јованов бејаше Ранко, о коме је сада говор. Тако вели Пап Миклош. Ми упућујемо наше читаоце на Гласник Срп. уч. др. 2-ги од. V књ. стр. — бр. —

жели допасти ропства, јер је градски командир за све дознао.

На овај глас препадне се и сам јуначки Пера, врати се друговима, и јави им, шта се збило. За тим се пожури својим колима, у којима бејаху упрегнута четири брза коња. Најпре појури на капију градску, у нади, да ће моћи проћи; но се превари, јер га стража оружјем нагони натраг.

Невидећи другог спасења одважно појури коње преко градског рова, снажни коњи покушају скок, но по несрећи само два предња прескоче, а задњи коњи и кола са несрећним Пером слете натраг у ров, где га гонитељи међу тим стигну, и старца јунака заробе.[1])

Док се ово на капији и у шанцу збивало, командир града изненадно нападе и на Тукулију и на остале заверенике, и све их зароби.

И командир одмах суочи Перу са она два злосрећна улака, који и њему искажу све, рад чега су послани. Но Пера одсудно изјави, да улаке и не познаје, и да за ништа незна, што они говоре. Ал ово одрицање више му непоможе!

Све заробљенике па и самога Перу и Тукулију окују, а одмах јаве вишој власти, шта се збило, да развеселе високу господу у Пожуну и Бечу.

Ови трагични догађаји из Арада брзином вихора на све стране полете, и расчуше се, и не мало свакога узбуне, а нарочито кад се дознало, да је и редовна војска у завери умешана била.

Међу тим се забринуло било и славно угарско намесништво у Пожуну, и у свом распису од 7-ог Маја најстрожије налаже намесник гроф Палфи великом жупану бикешке жупаније и велико варадском бискупу Јовану

[1]) Види Балину кронику стр. 110.

Околичани,[1]) да прикупи у Бачкој лежеће редовне војнике, а на име пешачку регименту Хантоа и коњаничке две регименте Кордува и Беверијан, осем тога нареди устанак мађарских спахија из околних жупанија. А најзад заповеди, да све бунтовнике што ухвате, прате у оближње градове у Арад, Сегедин, Велики Варад или у Будим, где да се подвргну најстрожијој истрази.

По разним крајевима Бачке и доњег Баната растурена српска војска, бејаше већ спремна, и на први миг чекаше на устанак, на скоро се извести о ухапшењу оба капетана Пере и Текелије. Ова војска знадијаше добро, да се компромитовања опростити не може, немогаше посумњати, да ће мученички испити и њихово учешће у устанку и тежњу због заузећа града Арада обелоданити. Још би их једно правдати могло, што нису јавно пристали уз усташе, ма да их је опет теретила околност, што су неке иступе учинили, из којих се први знаци јавног нереда тумачити могли. А на име поморишки Мађари, често су чинили истезивања у тамошњим крајевима, на рачун усташке војске, што ју је српска војска некажњено пропустила.

Све ове околности нагонише непохваћане заверенике, те у овом одсудном тренутку учинише значајну диверсију. Капетан Чорба на мах потражи Шевића, да се договори с њиме, шта да раде пошто је њихов вођ Пера ухваћен?

Они се користише, што се о њима још није посумњало. Ово бар доказује та околност, што их је поджупан бикешки Матије Клос позвао у једном писму, да својом подчињеном редовном српском војском пођу противу усташа.

---

[1]) Види Пап Миклоша „Az 1735. iki zendülés története. стр. 53—56“ по латинском оригиналу из архива бихарске жупаније I Н-ра 11; III свеска.

Шевић и Чорба брзо смислише план, како да се из осујећеног положаја ослободе. И потом одмах на позив поджупана Клоса смислише нову улогу, и изјаве, да ће се окренути противу оних, који су тако лакомислено ову свету народњу ствар упропастили, а њихове јупачке вође у тешке окове бацили. Кренуше дакле са својом редовном српском војском на устанике правце на Ђулу.

Број мађарских Куруца плашљиви жупанијски чиновници претерано увеличаше на 10 до 15 хиљада, међу тим небеше их никада више од 3000 у гомили.

У куруцшком табору још се благовало, њихове вође мишљаху, да су сву мудрост исцрпели, што су послали она два несрећна улака, који толике драгоцене главе подведоше под целатске мачеве. Куруци још нису дознали за судбу капетана Пере. Они мирно почиваху у вери, да их неће напасти она кукавичка чета мађарских спахића под управом барона Орције. Од ових јунака дакле незазираху, а с друге стране се ненадаху нападу.

Најзад ипак се узнемирише због изостанка својих мудрих изасланика, који још не донеше гласа од народског вође капетана Пере.

У тој лепој вери успаване и од многих иступа изнурене Куруце 9-ог Маја у зору постиже заслужна казна, што са њихове глупости толики отлични Срби неосвећени на најгрознији начин мораше окончати свој јуначки живот.

Шевић и Чорба бејаху ти осветници своје несрећне јуначке браће, кад већ глупост Куруца осујети њихову племениту намеру, праведна освета управи њихове српске мишице противу ових кукавица и пљачкаша, који обесветише онакву племениту мисао српских вођа.

Као што рекосмо поменутог дана у зору угледаше Куруци пред собом српске граничаре. У први мах помислише, да им долази у помоћ капетан Пера са својом

српском војском, но немало се изненадише, кад их због погибије свога љубленог вође Пере разјарена Србадија онако ватрено танадима поздрави.

Одмах после овог јуначког поздрава расуше се ови голи синови на све стране, и што утече пешадији обори и похвата лака коњица. Најмањи део измаче и докопа се шума и врлети.

Таква заслужна судба постиже ове кукавице, који умеше само нљачкати убијати старо и младо, и чији су иступи пали на главу јуначких Срба, ма да ови не бејаху делом умешани у овом несрећном устанку.

На четири дана после ове поразе још стајаше у страху барон Орци са својим кукавицама, и пошто већ дознаше да нема непријатеља, тад му се распали јунаштво противу невиних сељака. Но ово срамно јунаштво добро послужи господина барона и његове јунаке, прво што су и праве опљачкали, и грабежом се обогатили. А још и други кшефт учинише ови јуначки пљачкаши; они су за свој кукавичлук награђени орденима и златним ланцима,[1]) док прâве јунаке, праве здраве, гвозденим ланцима оковаше, апостолијски краљеви, по препоруци жупанијских чиновнића барона, грофова и разних римских попова.

Овај цео покрет Срба изазван је бездушним поступцима мађарских жупанијских чиновника, спахија и римских попова, који у провинцијалу исисаше најбољу животну снагу Срба провинцијалиста.

Српски крајишници, добро су познавали велику невољу своје браће провинцијалиста, а знамо, да им је и

---

[1]) На главној скупштини бикешке жупаније 29 Марта 1736 год. награђени су за велико јунаштво код Хердеча златним ланцем ова јуначка господа барон Орци Иштван, Белезнаји Јанош, Халас Петер и Подхрадски Ђерђ, и још други овима равни јунаци. По том су награђене ове кукавице за оно дело, које су по речима самога Пап Миклоша, извршили српски капетани Шевић и Чорба.

сам митрополит Внћентије саопштио опаку намеру високе владе, да их начини мађарским мужицима.

Може се замислити, како је ове јунаке пренеразио глас, да од њих војника начине мађарске робове. Да ли је могао онај народ такво понижење ћутећки и коленоприклоно примити, који је своје старо отачаство зато оставио, да неробује Турцима, што их јуначки сабљом у руци начинили рајом.

Зар могаше тај заиста јуначки народ без крајњег отпора дозволити, да га мађарске оне кукавице, пропале спахије, раскалашна римска поповштина, или из самих пробисвета састављене камералне администрације господаре, глобе и ногама газе, или као што београдски сабор од 1730 год. вели: „да нас хершофти (спахије) продају као стоку“, и све то да се чини на оној земљи, коју су они своју крвљу отели и бр нили од Турака и од мађарских бунтовника.

Српски крајишници устали су на оружје, да принуде ћесара, да уништи онај гнусни уговор од 1722 год. по коме их је Мађарима предао као робље. То је цела истина, и то им служи на част. Што су издајством она два мађарска посланика спречени, да изврше ону племениту тежњу, то није њихова кривица. Њихов узорити вођ својом мученичком смрћу запечатио је светињу и правичност српских племенитих тежња.

Истина бог српска је ствар подлегла издајству и сили, а сила Бога не моли. Доћи ће време да се српски народ прорачуна за ону мученичку крвцу од 1735 и 1848 и 1849 год.

Но да ћутечки пређемо ону множину дописа од мађарских жупанијских власти, у којима су та мађарска господа развили сву вештину своје подлости, и по добивеном упуству од највише мађарске господе, сва је кривица бачена на српске вође, а у свима дописима на-

рочито се опажа лажно удварање и доказивање мађарске лојалности према апостолијском краљу, и лажно јунаштво оне мађарске кукавичке чете под бароном Орцијом, за коју поуздано знамо, да се кренула противу усташа, пошто су чули да су ови већ поништени од Шевићевих граничара, мађарском јунаштву остала је слава, да по разорушеним крајевима по вољи могу харати, палити и жарити, а све то, да по разној званичној форми представе оним великим крвницима, који се скупише у Будиму, не да суде, већ да измуче оне несрећне жртве.

У будимском граду склопио се крвнички суд од најкрвожудније мађарске господе, као што сведочи сувремена мађарска народна песма.[1]) Председник те шпанске инквизиторске комисије бејаше гроф Имро Бађани.

А пред тим крвницима стајаху народни мученици: капетан Пера Сегединац и његов син Михајло, капетан Шевић, и Чорба.

Вође устанка испитиваху ова господа на најгрознији начин. По сведочби самога мађарског иначе пристрасног писца Пап Миклоша[2]) судије употребљаву најразноличније видове тортуре, од које би се и сами шпански инквизитори згрозили.

Заиста се мора човек дивити сатанској иронији оне господе инквизитора, који су још у стању били нечовечно мучити људе, тобож у тој цели, да дознаду за

[1]) Скупише се у Будиму папински попови, да суде и суд изговоре. (A papista papok felgyültek Budára. nevezettel mondják törvényvizsgàlatra — — — — — — — — — — — — (Види 1735. évi zendüles tört: стр. 136).

[2]) Види Пап Миклоша поменуто дело стр. 80 и 81. „Ekkor következtek, a' borzasztó s igazán vérlázitó torturák — — — És felvitették Buda várába, és ottan kemény vasakra verettvén, a' csonka toronyba tétettek, az holott is napfényt nem látták külömben, hanem mikor examenre vagy is torturára hozattak“.

узрок овом устанку. Ова безазлена господа, који су толико доба гњавили српски народ, који су знали, шта су сковали са њиховим апостолијским краљем противу слободе српских граничара; ови неваљалци имају образа разне узроке подмећати овом народном незадовољству и јавно изказаном огорчењу.

У својој азијатској безазлености вели Пап Миклош, како су желели судије дознати, дали су Срби овај устанак произвели, или је одиста (мртви) Ракоци народ на устанак изазвао, кога би позната турска политика сваким средствима подпомагала.

Пред својим нечовечним судијама од почетка је све одсудно одрицао капетан Пера, што су на њега плаћени сведоци износили, а на име одбијао од себе оно мучко потварање, да је хердечка гомила мађарских пљачкаша по његовом упутству иступе чинила.

По предходном програму, судије изрекоше ону грозну претњу, да ће и њега (Перу капетана), подврћи мукама тортуре, ако све не искаже.

Но ова претња немогаше потрести седога јунака, он остаде сталан и одсудно ћуташе.

И од сада настадоше она грозна и заиста крвничка мучења,[1]) и одведоше га у будимски град, и бацише га у тако звану „крњу кулу“ где га у тешка гвожђа ококоваше, где невиде сунца ни месеца, но кад га изводише на испит или на тортуру. Тако је и сам мађарски прост народ у нарочитој песми под насловом „Погибија славнога Пере“, овим речима опевао тај жалостан догађај.

Ова важна песма у преводу гласи овако:

— — Изненада Перу ухватише,
У Араду у црноме граду,
И џелату будимском дадоше
Кључалом га смолом поливаше

---

[1]) Види исто дело — — — на стр. 136.

На чекрку тело растезаше
Растезаше до седам педаља,
На глави му уље упалише,
И нокте му с прстију кидаше,
С главе кожу до уста здераше.
У овима самртним мукама
Овако је Пера јадиковао,
Молио се Христу Спаситељу:
Молим ти се о Боже преблаги!
За рад твоје проливене крвце,
Недај Боже да муке продуже,
Јер је мýка било и сувише,
А ти Перо мог срца породе,
Од тебе се сине навек праштам,
Навек праштам и благослов дајем:
Да се сећаш мука и самрти
Да се сећаш, и оца осветиш,
И ти Јуло моја ћери драга
С мога срца укинуто цвеће
Теби отац са самртних мýка
Преоставља тај свети аманет
Да ђедовском вером непреврнеш!
Збогом роде, збогом децо мила,
Ја се смрти нимало небојим,
Већ јој смело у очи погледам,
Ма ножеви и секире грозне
Издробиле тело на комаде,
Нек ми ломе и ноге и руке.
Тело ће ми први растрошити,
Ал ће дело преживети тело.
Мученичко име и спомени
Вековима живеће у роду
И у срцу благодарних Срба.

Тако је мађарски пук спевао погибију јуначког старца Пере капетана.

И српски је народ у песмама сачувао дични спомен свог народњег јунака и великог мученика, као што сведочи наш честити историк Александар Стојачковић у свом

дели „Црте из живота српског народа“ на стр. 52, где вели, да му је казивао капетан Остојић, како је у хрватској крајини у свом детинству слушао од народа песме о капетану Пери.

И у најгрознијим мукама остаде Пера сталан, он и сада ћуташе. Сва оптужба оснивала се на изказивању споредних сведока.

Но Пера мораде погинути његова судба већ је у напред решена, за његовом јуначком крвцом жудниште ови крволоци. На мукама шћаше од несрећног Пере изнудити, да ли је био у договору са Ракоцијом и Турцима, или је подмићен од француског краља.

И сувремени писац Бала [1]) вели: „Много времена трајаше ова строга комисија у граду Будиму, и сваки дан их испитиваше, а на име Перу, но ништа не могаше од њега изнудити.“

Највише је оптерећавало Перу тужба и исказивања подмићеног Ђорђа Мођороша, који као бележник из Шиклоша долазаше у стан усташа, где га као писмена човека пришише за официра, и који у том свом положају могаше дознати и за тајније планове усташа.

После дугог мучења и изнуђивања, Пера ништа није одговарао, ма да и остали сукривци нротиву Пере ништа немогаху посведочити. Тако вели мађарски сувремени писац Бала.[2])

Ништа мање у пресуди, коју је овај крвнички суд изрекао оптужује се капетан Пера због таквих кривица, које су очевидно лажне, јер из казивања сведока, или

---

[1]) Bala krónika на стр. 114.

[2]) Види Пап Миклоша дело стр. 81, где изрично вели: „Az összes vád, melly ellene felhozatott csupán másodrendü tanuvallatások alapján allitatott össze.“ (Све што се противу њега (Пере) доносило, све то бејаше састављено из казивања споредних сведока).

сукриваца, о том ни спомена нема, а још мање су могли дознати од самога несрећног Пере, који ни речице није проговорио.

О томе се може свако уверити, који прочита испите и речену пресуду, за коју вели тај Пап Миклош, да је преписао са печатаног оригинала.

Да је у истини био прави узрок у речи стојећем устанку, што смо ми из разних околности извели: да су мађарске спахије својим нечовечним поступцима изазвали овај устанак, најбоље потвђује писмо председника намесничког већа у Пожуну грофа Леополда Надаждије, о коме вели његов сувременик царски министар Бартенштајн, да је највећи Србождер, па ипак и овај српски душманин у свом распису од 2-ог Маја 1736. год. овако пише оној госпоштини арадске, бикешке, бачке и чонградске жупаније. Но ова господа нашла су за добро у свом интересу, те су прочитали не у главној но у споредној жупанијској скупштини.

Пап Миклош овај најважнији документ ставио на крају свога дела, изговарајући се безазлено, да је тек позније набавио, пошто је много шта написао о овом важном догађају, што је лажно и у противуречију са оним подацима, које он сам износи, но вешто затрпао, да се једва могу пронаћи.

По важности износимо ово писмо у оригиналу на мађарском језику, а најважнија места саопштићемо у преводу.

„Méltóságos stb.

Kétségen kivül tudva leend fennczimzett uraságtok elött, hogy az épen lefolyt április hó elején, a tudva lévö lázadók közül azok, kik legsúlyosbban terhelve találtattak, a reájok kimondott halálbüntetést Budán kiállották, mely alkalommal Ö Csàszári és királyi Felsége ezen királyi helytartó tanácsnak azt is megjelölte, miszerint ezen felkelés okozója Szegedinácz Péter mikor

a mult évben az aradi erödben még mint fogoly volt letartoztatva, többek között azt is vallotta: miszerint azok, kik Aradmegyével szomszédos vármegyékböl a' velök együttes cselekvenyékre reá birták, lázadásuk okául azt hozák elö: hogy nem annyira az adó nagysága, és más öket iletö terhek mennyisége ellen volna fö kifogások; mint inkább a földes urak és haszonbérlök altal elkövetni szokott nyomas, és adó behajtás váll már oly sulyossá, miszerint tovább elviselni nem birnák. És bár ezen állitások az elöidézett lázadási bün gyöngitésére épen nem szolgaltak, ha még is ezen zsarolás is tartozáson felül követelés valahol és valami módon gyakoroltatott volna, ennek orvoslása szükségesnek találtatik.

Ez okon meghagyatik fennczimzett uraságtoknak ezeknek közlése mellett, mivel hogy önök megyebélinkdöl valók voltak legszámosabban a felkelök, hogy azt valjon, és mily nyomás és zsarnokság követtetett el a' földes urak és haszonbérlök által, vagy most is gyakoroltatnának — alaposan puhatoltassék ki, és az elösorolt kihágások, ha nétán felfedeztetnének, hatósági tekintélyöknél fogva az 1723-ik 18-ik törvényczik értelmében haladéktalanúl gyökeresen orvosoltassanak, s erröl ezen királyi helytartósági tanácsnak hiv és alapos jelentést minél elöbb felterjeszteni kötelességöknek ösmerjék, s megtenni el ne mulasszák. Kelt a királyi helytartó tanácsnak Ezer hét száz harmincz hatodik év május másodikán Pozsonyban tartott üléséböl.

Fennczimzett uraságtoknak jó akarója, illetöleg szolgálatra készségesei. Gróf Nádasdy Lipot s. k. Barmai László s. k.[1])

---

[1]) Felolvastatott 1736-ik év majus 15-én Várad-Olasziban tartott részletes gyülésünkben. (Прочитано 15. Маја 1736. године у Варад-Оласи на држаном малом састанку).

У уводу вели господин гроф, пошто су поглавари поменуте побуне издржали праведну казну: „Да је после извршене ове правичне пресуде изјавити изволело његово цар. и краљ. величанство своме намесништву у Пожуну, наводећи; како је вођ усташа Пера Сегединац под истрагом бивши још у Араду исказао: да прави узрок незадовољству не бејаше величина данка или множина других терета: но онај уобичајни ванредни притисак, и начин прикупљања пореза што трцеше од спахија (мађарских) и од спахинских закупаца, да је то њима у тој мери досадило и додијало, да већ више се није могло трпети.

И ако вели (господин Гроф) њихову бунтовничку кривицу не можемо оправдати! — ма да је ово спахинско глобљавање (zsarolás) било претерано: то ипак, у колико је то заиста чињено, налазим за нужно, да се томе лек пронађе.

С тога се налаже вашем господству, да у жупанијама, где је побуна била (sic!) најстрожије истражите, где и у којој мери збивао се овај притисак и глобљавање, а на име које су спахије или закупци то чинили, најстрожије истражите. И ако би се можда што такво пронашло, (од кадија противу кадија), да се у смислу законског чланка 18. од 1723. коренито излечи. Налажем вам, да о свему веран и темељит извештај без оклевања доставите крал. намесништву. — — — — —

Какви су извештај ова господа поднели намесништву, а ово ћесару, може се замислити, кад се дозна, да су ови највећи глобари сачињавали жупанијску власт, и да су и чланови намесништва такођер као спахије не мањи глобари били. И ћесар је од таквих зликоваца тражио лека јадном народу. Има ли веће ироније? „Aequalis divisio non perturbat fratres.“ Или: „Врана врани очију не вади.“

Осем поменутог Надаждије, о узроку устанка, овако пише краљев намесник надвојвода Фрања Лонтришки: дознао сам, да је Пера и његови другови као узрок својој побуни навели, да их је до тог очајничког корака довело прекомерно глобљавање, и разна насиља мађарских спахија.

Тим поводом заповедио је надвојвода расписом својим од 6. Маја 1736, да се оне жупаније, где је била побуна, оправдају од ове жалбе, да нареде истрагу, да се дозна, које су спахије та насиља чинили.

Ова наредба краљевог намесника остала је неизвршена све до 7. Децембра 1736. год. С тога је поменути надвојвода тога дана поновио ту наредбу и именоване жупаније због немарљивости строго укорио.

И тек после овог укора одговара бихарска жупанија у писму свом од 19. Децембра исте године, у коме усуђују се највишој власти тврдити, „како су они најстрожије истраживали кривицу спахија, но пошто су све тачно испитали, нису ни најмањи доказ могли пронаћи, да су спахије народ глобили и насиља чинили, шта више уверише се о великом милосрђу (!) спахија према својим поданицима.[1])

Такву очиту званичну лаж примило је краљевско намесништво, и ова највиша власт у земљи тим лажним извешћем задовољила се, не истраживајући даље узроке таквој деморализацији.

Очити је дакле задатак био овог крвничког мађарског суда, да најцрње кривице подметне капетану Пери, како би коначно одбио сумњу дивљих жупанијских чиновника и

[1]) Види Пап Миклоша: „1735. évi zendülés története.“ Стр. 114 и 115. Заиста је чудновато, кад је господин Пап Миклош за све ове податке знао, и опет је писао тако пристрасно, наравно quisque pro domo sua.

мађарских спахија, који су својим нечовечним поступцима и грозним кињењем нагонили оне јуначке поморишке и потиске граничаре да оружаном руком устану у обрану својих човечанских права.

Правичност овог крвничког суда види се и отуда, што је један од оних издајничких посланика по имену Ковач Јанош из Сент-Андраша, што је капетану Пери носио испоруку, и јамачно по добивеном налогу „с више", арадским војницима све исказао, и чије је лажно казивање и потварање капетана Перу највише теретило; тај зликовац привидно је осуђен на кратки затвор, а позније јамачно и он је обдарен са колајном или златним ланцем.

У осмој тачки пресуде говори се: „што се тиче Ђорђа Шевића из Арада обркапетана српске народне војске, даље капетана Јована Чорбе из Великог-Лака, и најзад по делу Михајла Сегединца сина прво поменутог капетана Пере,[1]) ма да се сви троје у овој парници спомињу, као учасници у побуни; то ипак узимајући у призрење, да су ови исти код Хердеча Куруце јуначки побили; то се овим одпуштају из окова и тамнице, и враћају се у слободу, и на своја јупачка места, на којима служише као официри.

Ова парница, која је због увреде величанства поведена од краљевског правозаступништва противу поменутих лица, као и пресуде именованог крвничког суда у Будиму, написана је на латинском језику и печатана је у Бечу, а по том је краљевско намесништво својим расписом од 4 Априла 1735 године разаслало свима угарским властима, као што је вероватно на разним језицица.[2])

---

[1]) По томе је капетан Пера имао два сина Михајла и Перу и ћерку Јулијану. (Види Пап Миклоша дело на стр. 101).

[2]) У архиву бикешке жупаније на име у протоколу од год. 1736 под бр. 101 налази се помеути распис намесништва и пре-

Мирном душом слушаше онај у бојевима очеличени старац ал до смрти својим начелима верни јунак капетан Пера ону крвничку осуду. Само у тренутку би потресен изреком, да ће га на точку ломити.

У зору 29-ог Марта (3. Априла по нов.) дође у тамницу јежовита у собу осуђеника, и позове старог јунака, да се обрати Богу рад опроштаја грехова, да пређе у крило јединоспасавајуће свете вере, нека му се исповеди, а за тим причести, да би мирном савешћу могао поднети намењену судску казну.

Седи јунак мирно ал одсудно одбије јежовиту, и јасним гласом изјави му, да од вере својих праотаца ни под који начин одступити неће, па ни онда, кад би са неверијом живот свој и слободу искупити могао. За тим се исповеди будимском православном свећенику попу Николи Миловановићу који га и причести.[1]) После овога изјави своју последњу жељу, да види своју милу децу, коју невиде за све време свога сужанства, што их крвници непустише, да виде свога седога оца.

Ову му жељу најзад испунише.

С крушеним срцем пригрлио ћерку и млађег сина Перу,[2]) светујући их, да се не даду од вере својих отаца отргнути, но да остану стални у својој вери, и да љубе свој српски род, као што и он остаде веран својој вери и милом народу.

Остали осуђеници гласом очајања мољаху за свој живот, шта више, тројица од њих, а на име Матула Пáл, Сáнто Михáљ, и Сабо Пéтер, који су били калвинске вере, у нади, да ће им живот поклонити, кукавички од-

---

суда на оригиналном латинском језику. А у немачком преводу налази се у архиву мађарске академије у Пешти.

[1]) Види 113 Љетопис Матице Српске стр. 167.

[2]) Старији син Михајло, бејаше још у оковима, њега и невиде несрећни отац.

рекоше се своје вере, и примили католицизам. У залуд, јер им неверија непоможе.

У 6 часова изјутра 24. Марта, бејаше среда, зачу се промукли глас уобичајеног препуклог звона, који је огласио, да су изведени осуђеници. Множина војника пратила је осуђенике на губилиште.

У три оделења машираше ова грозна пратња.

Седог јунака и мученика Перу пратише два српска свећеника поп Никола Миловановић и поп Коста Белеушевић.

Остале осуђенике Мађаре окружаваше множина јежовита, капуцина, и фратора, који се натицаху, да спасу изгубљене душе. Још једном јуришише и на седог јунака, да га себи привуку. Но их ова српска душа презрењем одбије.

Главни управљач и извршитељ ове грозне ексекуције бејаше гроф Франц Јергер (Jörger), а под његовом командом бејаху четири регименте: (Lothringen, Schmastan, Schulen-Burg, Heister).

На великој пијаци светога Ђорђа[1]) између данашњег позоришта и оружнице, бејаху подигнута разна губилишта окружена множином војника, пешадијом коњицом и топовима. А изнад овог венца стајаше небројена гомила љубопитне светине на прозорима и по крововима околних кућа.

По програму ове грозне параде прво су њих 12 несрећника ждрѐбали на узвишеном месту под надзором одређених судија.

---

[1]) На истом месту погубљен је Владислав Хуњад син славнога Сибињанин Јанка. Данас стоји на том месту споменик ђенералу Хенцији и јуначким српским граничарима, који бранећи будимски град јуначки изгибоше 21. Маја 1849. од руку Мађара, који војеваху противу оног истог владаоца, коме се данас подло клањају. Dificille satiram non scribere.

Бејаше то најгрознији призор, већи или мањи број на коцки значио је живот или смрт. У јадних ових несрећника дрхташе срце и рука, која је у том тренутку пресуђивала судбу ових јадника.

Од руке до руке пролазила је кобна коцка, и лице осуђеника ведрило се или пребледило према удесу, како кад показиваше коцка већи или мањи број.

Четворица бејаху зле среће, њима би изречена смрт, и одмах их примише џелати. Осморици срећнијих мораше пустити крв, да их изненадна срећа не убије, но мораху гледати грозно призорје, како њихове другове на точковима ломе.

Затим четворицу привезаше за црвене пањеве, и на један хитац одрубише главе.

За њима посекоше четворицу несрећних коцкаша.

Мртва тишина у множини гледалаца значила је, да је дошао ред на поглаваре, а то бејаху: Пера Сегединац, Јован Шебешић, Андреја Пâстор, и Стеван Силаши.

За њих је пресуда изрекла, да се на точку изломе.

На старцу Пери и Силашији одпоче ово ужасно извршење.

Пред својим точком стајаше седи јунак,[1]) ни црту на лицу не помери, за страх незнађаше јунак, та он је на бојном пољу хиљаду пута видео смрт у правом облику.

Шчепаше га џелати и од доле на више почеше ломити. Изломише ноге тело и изломише јуначке руке, које су кроз половину столећа браниле престо оном крунисаном себичњаку, који свога највернијег јунака предаде душманима, да му јуначке мишице изломе.

[1]) Види Ladislai Damiani и S. Nicolai: Orationes etc. Tyrnaviae 1742. у XI беседи на стр. 345-ој налази се опис капетана Пере: „Pero fuit statura mediocri, obeso corpore, humeris vastis, cano capillo, barba ad umbilicum protensa, colore fusco, vultu ad terificam speciem composito, audax.

И сам џелат имађаше више милосрђа но грозне судије; прекрати мучење седог јунака, задавши му по глави секиром тако названи „ударац милосрђа“, те са овим ударцем умртви овог великог патника.

Но се ове грозне судије ненаситише оним крвавим делом своје крвничке освете, већ мораше џелати по њиховој заповести оно крваво изломљено мученичко тело разчережити на четири дела, и ове череге у нарочите сандуке положити.

Тако грозно раздробљено тело испратише они крволоци у нарочитим колима под командом капетана, поручика, 100 пешака и 30 мађарских коњаника. И отпратише ове свете остатке народног мученика до вароши Печке, где су их на колце натакли пред кућом прослављеног јунака.

Тако грозно оконча седи јунак, желећи одбранити српске граничаре од господарства нечовечних мађарских спахија.

По други је век прохујао над гробом народњег великог мученика. И ми благодарни потомци знамо и нијететом спомињемо дично име и патриотска дела прослављеног јунака српског капетана Пере Сегединца.

И даде Бог испунише се речи, што је народ у својој песми прорицао:

„Тело су му црви растрошили.
Ал је дело преживело тело.
Мученичко име и спомени
Вековима живеће у роду.
И у срцу благодарних Срба.“

О побуни српских крајишника године 1735. налазимо спомена у делу Јована Милера будимског нотара: „Epitome vicissitudinum et rerum memorabilium de lib. reg. metrop. Urbe Budensi ab anno 1242 до 1760 год.“ На стр. 143—145 поменутог дела налазимо ову белешку.

Annô 1735.

Spectabilis Dominus Joannes Reviczky, de Revicznye. Incl. Camerae Regiae Hungaricae Consiliarius, Cansarumquè Regalium per Hungariam Director, et Sacrae Regni Coronae Fiscalis delegatus extitit;

Hoccè annô Natio Rascia fidei, ac obligaminis homagialis oblita per Comitatum Békessiensem. exeunte, Mense Aprili, tumultum excitat, sed miles in vicinia Provincialis, ductoribus Stephano Örczy, Joanne Beleznay, Petro Halász, et Georgio Podhradeczky, emovet Perfidos in Comitatum Zarandiensem, in quo ad locum Erdöhegy dictum caeduntur, et dissipantur; Post quem tumultum, dum Joannes Kovács ad Petrum Szegedinacz, aliàs Pero dictum suae Nationis militiae in Petska Centurionem ire volens in via captus, et Aradinum deductus Militari Aradiensis Fortalitii Praefecto authores et fabricatores intentatae rebellionis spontè et benevolè detexisset, atquè nominâsset, iidem fabricatores variô modô comprehensi, Budam in captivitatem deducti, ibidemquè judiciô rebellionis convicti, et

Annô 1736.

Die 4. Mensis Aprilis in Foro Sancti Georgii, executi, et quidèm praedictus Pero, Joannes Sebestény. Andreas Pástor, et Stephanus Szillásy, quà rebellionis incensores, et authores primùm rota vivi à suprà fracti, deîn cadavera eorum quatuor in partes dissecta, circa Aradinum, Magno-Varadinum, Sarkod, et Szent András devecta, et ibidèm in patibulis novitèr erectis appensa; Paulus Matula verô, Stephanus Barta, Petrus aliàs Benedictus Szabo, et Michael Szántó ob parem reatum primùm capite truncati, deîn eorum capita. et cada-
ad praenominata loca devecta, et rotis penès eadem
ıla erectis apposita, et acclavata, praetereà septua-

ginta duo criminis hujus complices ad supplicium gladiô subeundum condemnati sunt, sed de Clementia Caesareo-Regia ex his non nisi duodecim, signantèr Stephanus Szabó, Thomas Zubaj, Michael Madi, Stephanus Kiss, Georgius Szaponyos, Stephanus Juhász, Joannes Koródy, Michael Sigri, Joannes Gunda, Joannes Rács, Joannes Bagy, et Nigro Gornik Vallachus rem sortilegio dirimendam submittere, et de illis quatuor, qui minimum aleâ projecerunt, ultimum gladiô supplicium utpotè Michael Madi, Stephanus Kiss, Joannes Koródy, et Michael Sigri subire debuêre, quorum quatuor capitibus plexorum cadavera penès patibulum Civitatis Budensis sepulta sunt: caeteri sexaginta verò ad colliculum deducti supplicia praenominatorum omnium spectare debuêre, ad militiam deîn tàm hi, quàm reliqui sorte vitam lucrati octo, condemnati: Joannes Kovács licèt pari reatu implicitus, ex quo tamen comprehensus omnia statim detexerit, de Clementia Caesareo-Regia saltem ad labores publicos ad triennium, Joannes Kecskeméthy verò, Gregorius Baloghy, et Joannes Szilay ad carceres per unum Mensem, Ladislaus Fodor per unum annum cum quinquaginta scuticis omni trimestri spatiô subeundos, et perpetua deîn è Ditionibus suae Majestatis Caesareo-Regiae proscriptione, demùm Gregorius Gulics ad quinquaginta Scuticas condemnati, caeteri vorò ob perpessos carcerum squallores absoluti sunt.

Описујући несрећни састанак српских војничких поглавара (7-ог Маја у Араду) ми смо казали, да су на том састанку били осим капетана Пере, још капетан Бранко Тукулија, Шевић, Зака и Чорба.

За Шевића и Чорбу знамо, да су пресудом са свим ослобођени од сваке казни, и враћени у своја официрска права, што су бунтовнике Куруце код Хердеча побили.

Што су пак тако знатни поглавари Тукулија и Зака помиловани, томе ненађосмо узрока у историјским подацима, с којима се послужисмо.

Погрешно казује Пап Миклош,[1]) да су оба поглавара условно помиловани, да после одређеног времена на свагда буду прогоњени из Угарске.

Бранко Тукулија[2]) и Зака остали су у Угарској но син Бранков Петар отишао је својевољно у Русију, где је позније постао ђенерал.

Такође знамо за Ђуру Шевића, да је он остао у Угарској, а његов брат Јован пуковник са Прерадовићем отишао у Русију но тек год. 1751-е, но и ови нису били прогоњени.

На завршетку описа о осујећеном устанку српских крајишника год. 1735, као доказ големе корупције мађарске господе наводимо речи честопоменутог мађарског историка Николе Папа,[3]) како су оне кукавице импровизирани војници, што стајаху под командом славног барона Орције, који ни видели нису непријатеља, а и опет су били тако бестидни, те су искали новчану награду за њихово пљачкање.

Шта више и неки шпијуни и лажни сведоци поискаше награду за своју крвничку зараду. То су обичне жалосне последице деморализације, коју корупативне владе изазову својим безаконитим поступцима.

---

[1]) „Az 1735 iki zendülés tört. стр. 108, позива се на керешку кронику, где вели да на стр. 115-ој стоји овако прибележено за Ранка Тукулију и Заку: „да су коначно на свагда прогоњени из Угарске, и принуђени су били отселити се у Русију, где и сад живе.“

[2]) У другој збирци будим. Споменика на стр. 352-ој под бр. 155 печатали смо писмо неког „Јанка Пантеловића“ из Варада и „Живана Капетановића“ из Сегедина од год. 1741, у којем описују женидбу Ранка Тукулије у Сентандреји, по томе је Бранко те год. 1741 био код своје куће у Араду.

[3]) У истом делу на стр. 113.

Најзад су ови гадови својим потраживаањима додијали влади и осталим властима, те је намесништво издало налог жупанијама, да тим сада излишним оруђама стану на пут, да више недосађују највишим властима.

У тој цели бихарска жупанија у својој седници од 18-ог Маја 1736 год. донела закључак, да се испитним комисијама, што су биле одређене, да истражују саучеснике у побуни заповеди, да свој посао што пре докончају, и потражиоцима награде закажу, да ће за њихову услугу у прошлој години, и за будућу добру послугу добити појединце по 12 дуката из масе конфиксованих добара. — — — — —

Овоме не треба коментара, и сам Никола Пап вели: „јасно се види, да је већ у оно доба било људи, који су рад новчаних награда ишли у Беч на хаџилук! —

Кад о свему добро промислимо, што смо о узроцима ове побуне навели, и пошто сравнимо са преднаведеним радом митрополита Виђентија у Бечу у течају 1734. и 1735. год. и најзад, кад видимо, где митрополит у оно доба највеће акције спомиње о побунама у Бачкој и Банату: то нам се по себи казује, да је бечки двор под притиском суврмених озбиљних околности на неколико дана после савладане побуне издао онај заштитни патенат из Лаксенбурга 18 Маја 1735 год.

Какву је улогу митрополит Виђентије приликом овога устанка изиграо, да ли га је руководила народна или туђинска корист то нам показује министар Бартенштајн овим речима:[1]) „митрополит Виђентије сила је помогао, да се утишају немири, што су се пре данашњега (турског) рата на четири места дигли били, и одмах за тим најревноснији усталац био — — — — — и за разне

) Бартенштајна извештај на стр. 103 и 104.

знамените догађаје врле заслуге стекао за пресветли архидом, а тим навукао код свога народа на себе мрзости и гоњења. — — — — — — — — —

Из свега, што је довде опширно изведено види се дакле да данашњи митрополит — — — није сваки пут чист од користољубља, а такође је сувише рад, да своје достојанство и своју власт већма рашири, и да велик буде пред народом. — — — — — — — —

РАДЊА СРПСКОГ УЧЕНОГ ДРУШТВА.

Први састанак одбора.

7. Марта 1873.

Били су чланови одбора: г. А. Васиљевић, који је замењивао председника, г. г. Ст. Бошковић, Д. Милутиновић, М. Панић и секретар Ст. Новаковић.

Бр. 1.

Прочита се писмо министра просвете и црквених дела од 18. Јануара ове године № 198., којим препоручује да се за пројект буџета за 1874. предлози Српског ученог друштва до краја Марта ове године пошљу. У свези са одлуком скупа друштвенога, да се лањска представка понови кратким актом, одбор одлучује, да се тим актом на горе споменуто писмо министрово одговори. У исти мах, како је друштвена каса већ за редовне трошкове друштвене празна, а година је настала, и поврх тога друштво има и неплаћених дугова, то одбор одреди, да се у истом акту тражи од владе и новчане помоћи одмах, и то у суми од барем 500 дуката, да не би друштво морало скоро целу годину свој рад стезати и ограничавати и раднике одбијати. Уз то одлучи, да тај акт однесу лично као комисија г. председник др. Ј. Шафарик, члан одбора г. Васиљевић и секретар, и да усмено потребу друштвену објасне.

Бр. 2.

Према протоколу скупа одбор нареди, да се новим члановима дипломе на чланство наштампају и распошљу.

Бр. 3.

Према протоколу скупа одбор нареди, да се у одсеку јестественичком и математичарском изради потпун предлог за оно, што треба тражити од владе поради извршења плана за скупљање метеорологијских бележака.

Бр. 4.

Према протоколу скупа одбор препоручује, да се комисија, одређена за српски историјско-етнографски музеј сазове, те да отпочне смишљати, како би се што могло по тој ствари предузети.

Бр. 5.

На молбу г. Ст. Обрадовића, да може свој чланак из историје округа подринског из Гласника 36-ог прештампати, одобрава му се да то може учинити, само да на књизи назначи, из које је свеске Гласника прештампана.

Бр. 6.

На предлог „Историјског друштва за Горњи Пфалц и Регенсбург (Der historische Verein für Oberpfalz und Regensburg)“ одбор одобрава, да се с тим друштвом може мењати својим издањима.

Бр. 7.

На молбу г. Стеф. Мрђена привр. управитеља школе благодјетелног завода Бошковића, Ђуровића и Лакетића у Ерцег-Новом, одбор одобрава, да се том заводу пошље друштвених књига од оних, којих више има, на поклон.

Бр. 8.

Министарство просвете с писмом својим од 17. Јануара № 233. шаље једно турско писмо с преводом послато друштву на поклон од Живка Митровића Бобића из села Лопатње, ср. подгорског окр. ваљевског. Прима се с хвалом, и наређује се, да се у архив друштвени остави.

Бр. 9.

Прочита се молба г. Саве Грбовића монаха хиландарског, којом моли, да му друштво помогне, да научи фотографију и да набави апарат, да би могао у Св. Гори за потребу друштвену фотографисати старине и рукописе. У исти мах подноси један комад као копију. Одбор прима са саучешћем ову молбу, али не будући у стању ништа учинити, наређује да се молиоцу јави, да се стрпи, док се види, хоће ли друштво моћи доћи до средстава, у ком би случају готово било ову ствар потпомоћи.

Бр. 10.

Секретар подноси књиге, које су друштву дошле на поклон или у замену:

1. Од краљ. пруске академије наука Monatsbericht за Септембар и Октобар 1872.

2. Од руске академије наука у Ст. Петербургу:

а. Отчетъ о тринадцатомъ присужденіи наградъ графа Уварова. 1870. Ст. Петербургъ 1872.

б. Отчетъ о четырнадцатомъ присужденіи наградъ графа Уварова. 1871. Ст. Петербургъ, 1872.

в. Зиписки императорской академіи наукъ. XVI. 1. 1872.

3. Од г. Ј. Гавриловића: Протоколе народне скупштине 1872. —

4. Од царске академије наука из Беча:

a. Sitzungsberichte philos-histor. 70 Band, 1—3, 71 Bd. 1, 2, 3, 4. b. Register VII.

b. Sitzungsberichte math-natur. 1872.

I. Abth. № 1, 2, 3, 4, 5.

II. Abth. № 1, 2, 3, 4, 5.

III. Abth. 1—5.

c. Register VII.

5. Од ред. члана г. В. Јакшића његову броширу: Постанак и развиће штампе у Србији. Београд, 1872.

6. Од Матице далматинске:

a. Narodni koledar za 1871.

b. Tumač talijansko-hrvatski, Zadar 1872.

7. Од руског географског друштва из Ст. Петербурга:

а. Извѣстія, том, VII, 4, 5, 6, 7, 8: томъ VIII. 1, 2, 3.

б. Отчетъ император. русскаго географическаго общества за 1871. годъ. Ст. Петербургъ 1872.

в. Записки по отдѣленію статистики. Томъ VI. Ст. Пбрг 1871, —

г, Записки по общей географіи Т. IV. Ст. Петербургъ, 1871. —

д. Записки по отдѣленію хронографіи Т. IV. Ст. Пбргъ, 1871, —

8, Од Стевана Шулцера његова дела:

a. Icones selectae humenomycetum Hungariæ Pestini, 1873.

b. Mykologische Beobachtungen. Aus dem Verhandlungen d. k. k. zoologisch-botanischen Gesellschaft.

Састанак одсека уметничког.

10. Марта 1873.

Били су: г.г. Стеван Тодоровић, Даворин Јенко, Драгиша Милутиновић и Михаило Валтровић.

Сходно закључку састанка од 28. Августа 1772. године, председник предлаже одсеку на преглед црквене музикалије Станковићеве, које су у приложеном списку означене.

Према овом предлогу одсек је Корнилијеве црквене музикалије прегледао и нашао да су по садржају приложеног

списка потпуне и да су сложене за четири гласа (сопран, алт, тенор и бас) и да су за штампу спремне. Одсек је за то једногласног мњења, да се исте Корнилијеве заоставштине најтоплије, као народно благо, препоруче на откуп, и умољава за то одбор, да на дотичном месту све могуће покуша. Што се пак цене од 500 цес. дуката тиче, одсек мисли, да је умерена.

Садржај

Седамнаест књига јоште нештампаних оригиналних композиција црквеног пјенија, покојног Корнелија Станковића, као што сљедује:

I. књига А. садржава на 97 страна:

Блажени сва, од свију гласова; сви кондаци и сви прохимени.

II. књига В. садржава на 211 страна:

Од свију гласова по првих 6 стихира на Господи возвах, богородичен, сви прокимени, сва стиховна и сви воскресни тропари са богородичнима; ово све с вечерња.

III. књига С. садржава на 169 страна:

Јутрења.

ОД I. ГЛАСА.

Од другог стихословија, други сједален „На крестје“ са припевом Слава „Марије“.

Ексапостилар II. с Богородичним. — Евангелска стихира „На гору“. — На хвалите све стихире осим „Богољепное“ — Преблагословена.

ОД II. ГЛАСА.

Ексапостилар II. с Богородичним.
Евангелска стихира II. „Смири“.
На хвалитјех I. стихира

Рождеству Христову

„Слава во вишњих“ (стихира).

ОД II. ГЛАСА.

На хвалитјех других 7 стихира
„Преблагословена“. — „Воскрес из гроба“.
По II. стихословији 3 сједална.

ОД III. ГЛАСА.

По стихословијама сви 6 сједална.
сапостостилар III. с богородичним.
нђелска III с богородичним.
нђелска III. стихира „Магдалиње“.

На хвалитјех 8 стихира „Магдалиње“,
На хвалитјех 8 стихира. — „Преблагословена“. — „Днес спасенија“.

ОД IV. ГЛАСА.

По стихословијама сви 6 сједална.
Ексапостилар VI. са богородичним.
Еванђелска IV. стихира.
На хвалитјех сви 8 стихира.
„Преблагословена“ и „Воскрес из гроба“.

ОД V. ГЛАСА.

„Бог господ“. — По стихословијама сви 6 сједална.
Ексапостилар V. са богородичним.
Еванђелска V. стихира.
На хвалитјех сви 8 стихира и „Преблагословена“.

ОД VI. ГЛАСА.

„Бог господ“. — По стихословијама сви 6 сједална,
Ексапостилар VI. са богородичним.
Еванђелска стихира VI.
На хвалитјех сви 8 стихира.
„Преблагословена“ и „Воскрес из гроба“.

ОД VII. ГЛАСА.

„Бог господ“. — По стихословијама свих 6 сједална.
Ексапостилар VII. с богородичним.
Еванђелска VII. стихира.
На хвалитјех 8 стихира. — „Преблагословена“ и „Днес“.

ОД VIII. ГЛАСА.

По стихословијама сви 6 сједална.
Ексапостилар VIII. с богородичним.
Еванђелска стихира VIII.
На хвалитјех 8 стихира. — „Преблагословена“ и „Воскрес“.

IV. књига Д. садржава на 110 страна:

На рождество Христово.

ВЕЧЕРЊЕ.

На Господи возвах 4 стихире. — Слава „Августу“.
По паримеја тропари и „Волхви“ „И Волхви“.
На литији 4 стихире. — И ниње „Ликујут“.
На стиховње 3 стихире. — Слава „веселисја“ и „ниње“.
„в вертеп.“

Јутрења.

Прокимен „Из чрева“.
По Евангелију Слава „Всјаческаја“.
По 50 псалмје стихира „Слава во вишних“.
Песма „Ликуј“.
IX. Песма од канона цела, између 9 песме богородичен 3 тласа „Тја“ „Свјетилен и „Посјетил ни“.
На хвалитјех I. стихира. — Слава „Јегда“ и ниње „Днес“.

ОД I. ГЛАСА.

По стихословији на јутрењу 4 сједална (која недостају у књизи) под

На рождество други дан.

На стиховње 3 стихире. — Слава „во витлеемје“.

НА ЈУТРЕЊУ.

Сједална оба (између њих је входноје и прокимен).
Псалам 50 цео.
Кондак „Иже“.

НА ЛИТУРГИЈИ.

На блажени од III. песме 3, а од VI песме 4 тропара входноје „Спаси ни“.

Недеља по рожд. Христову.

ВЕЧЕРЊА.

На Господи возвах 3 стихире. Слава „Памјат стиховска Слава „Свјаштеник“ и ниње „Днес“ Тропар „Благовјествуј“.

ЈУТРЕЊА.

Кондак „веселија“.
Свјетилен „Со заковом“ и ниње „Посјетил ни“
На хвалитјех Слава „кров и огањ“.

НА ЛИТУРГИЈИ.

На блажени од VI. песме 4 тропара.
Прокимен „Дивен Бог“.

Светом Стефану.

НА ВЕЧЕРЊУ.

На Господи возвах 3 стихире.

На св. Петра и Павла.

Слава „Премудрост“.

Светом Стефану.

Са Господи возвах IV стихира.

На Цвети.

Слава „Прежде".

Светом Стефану.

V стихира „Ни темница".

На Сретеније.

Прва стихира „Глаголи Симеоне".

На Св. Стефана.

VI. Стихира „в мјесто". — Слава „Царју".
На стиховње 2 стихире — „Свјати Боже".
На стиховње 1 стихира — Слава „Первој" и ниње „ликуют".

ЈУТРЕЊА.

Сједална оба.
Свјетилен „Одеснују". — Слава „во јаслјех".
На хвалитјех 6 стихира. — „Слава „Первомучениче".
И ниње „Непостижимоје".

ЛИТУРГИЈА.

На блажени од I. песме празничне 3, а од III. песме Кондак, — Прокимен.

V. књига Е. садржава на 179 страна:

Богојавленије.

На Господи возвах 4 стихире, и Слава „Приклонил".
По паримеима 2 тропара „Да пресвјетиши" и „Гдје бо".
На литији 5 стихира. — Слава „Господи" и ниње „Днес"
На стиховње 3 стихире и Слава „Јеже".

ЈУТРЕЊЕ.

I. два и II. два полијелејни.
Прокимен „Море". —
По Евангелији Слава „Всјаческаја".
По 50 псалму стихира „Бог слово".
9. Песма цела.
Свјетилен „јависја".
На хвалитјех 3 стихире Слава „Водами" и ниње „Днес".
По освећењу воде „Воспојим".

Светом Сави.

На блажени и I песме од канона 1. и из треће песме 1 тропар.

Од VI. песме Слава „Преначал" и ниње „видјети".

И ниње „Радујсја". — Тропар „Пути водјаштаго". — Кондак „Јако". —

Божић.

Са хвалитјех 3 стихире.

Светом Николају.

ВЕЧЕРЊЕ.

На стиховње 3 стихире и Слава „Човјече".
На литији Слава „Благи рабе".
На Господи возвах 7 стихира, — Слава „Свјатитељ" и нање „вертеп". На литији 6 стихира. — И нање „Сионе".
Стиховско и нање „Безневјестнаја".
„Богородице". — „Богати".

ЈУТРЕЊА.

По I стихословији II и III сједален.
По II стихословији II и III сједален.
Полијелејина II и III.
Прокимен „Честна".
По 50 псалмје стихира „Насљедниче".
Божићна Катавасија цела.
Свјетилен „великаго", Слава „Велми". И нање „мудрост".
На хвалитјех 6 стихира. Слава „Возтрубим" и нање „Возтрубим" Прокимен „Возвеселитсја".

Ново лето.

ВЕЧЕРЊЕ.

На Господи возвах 5. стихира и „Слава" „Премудрост"
На литији 3 стихире „Слава", „Излијасја".
На стиховње 3 стихире Слава „Благодат".

ЈУТРЕЊЕ.

По I и II стихословији и по полијелеи, сви сједални. — „Прокимен", „Уста".
Катавасија Богојавленска са кондаком „Василија" — 9 песма цела.
Свјетилен „Љубомудр" Слава „Платију".
На хвалитјех 5 стихира.

Сретеније.

ВЕЧЕРЊА.

На Господи возвах II и III стихира „Слава" „Да отверзетсја".
На литији 7 стихира. — Слава „Испитајте" и нање ветхи деньми".
На стиховње 3 стихире Слава „Иже на херувимје".

ЈУТРЕЊА.

I и II сједален и Полијелејина. Прокимен „Помјани".
По Евангелију стихира „Да отверзетсја".

Катавасија са 9. песмом целом. Свјетилен „Духом“.
На хвалитјех 3 стихире. — Слава „На руках“.
VI. књига Г. садржава на 46 страна:
Катавасија „Отверзу уста“ цела — Честњејшују.
„Величи душа моја“ I. гласом.
„Славословије“ I глас (почето).

На Воскресеније.

Слава „Воскресенија ден“.

ОД I. ГЛАСА.

Славословије (свршено).

ОД II. III. IV. V. VII. И VIII. ГЛАСА.

Величит душа и Славословије.

А ОД VI. ГЛАСА.

„Величит душа“.

На ново лето.

Тропар „Во всју“. — Кондак „На престоље“.
На блажена 8. канонска тропара са III и VI песме.

Три Јерарха.

Тропар „Јако“. Блаженска 2 тропара.

Ново лето.

Кондак „Всјех“.

Три Јерарха.

Блажена 3 тропара. Кондак „Свјашенија“.
IIV. књига Д. садржава на 46 страна:

Три Јерарха.

Од блажени 2 тропара.

Од недељне полуношнице.

Прва 3 тропара „Достојно“. — „Воспоим“. — „Јуже“.

Сретенију.

Входноје „Сказа“.
Блажени од III песме 4. а од VI песме 3 тропара.

Од недељне полуношнице.

Последња 4 тропара.

Светом Петру и Павлу.

Тропар „Апостолов“. — Кондак „Твердија“.
Блажена, од III песме 3, а од VI песме 4 тропара.

Светом Илији.

Тропар „Воплоти“. — Кондак „Пророче“.
На блажени од III песме 3, а од VI песме 4 тропара.

Успенију.

Блажени од III. 8, а од VI. 2 тропара.

Усекованију.

Тропар „Памјат". — „Кондак" „Предтечу".
Блажена од III песме 4, а од VI. песме 4 тропара.

Рождеству Богородице.

Блажена од III песме 4, а од VI песме 4 тропара.

Св. Николају.

Тропар „Правило". — Кондак „в мирје".
Блажени од III песме 4, а од VI песме 6 тропара.

Св. Ђурђу.

Тропар „Како пљеник". — Кондак „Воздјелан",
На блажени од канона 4 тропара.

Константина и Јелени.

Тропар „Креста". Блажена од канона 3 тропара.
VIII. књига Н. садржава на 87 страна:

На благовјештеније.

ВЕЧЕРЊЕ.

На Господи возвах 3 стихире. Слава „Послан".
На литији 4 стихире. На стиховње 6 стихире. Слава „Днес".

ЈУТРЕЊА.

I. сједален двоструко.
II. сједален двоструко.
Полијелејни двоструко. — „Послан бист".
Прокимен „Благовјестите". — „Слиши".
IX. Песма. — Свјетилен 1. Слава „Јеже".
На (стиховње) хвалитјех 4 стихире. — Слава „Јеже".
Стихире: „Шести мјесјац". — „Јазика". — „Се возваније". — „Гаврил велики". „Великоје".
Сјетилен (са стихом), — Тропар „Повељеноје". -
Стихире: — „Јеже от вјека". — „Сокровеноје". — „Свјетоносна". „Гаврил Архангел".

Константину и Јелени.

Блаженско и ниње „Исцели".

Усекованије.

Тропар „Пророче". — Кондак „Прежде" — На блажени 8 тропара.

Блажени јесте, „Мироносици“.
Апостоли твоји.

ОД СВИЈУ 8 ГЛАСОВА

Сви антифони са јутрења недељног.
Са Господи возвах у Суботу на вечерњу IV. V. VI.
Стихире од свију 8 гласова.
IV. књига J. садржава на 86 страна:

На велики Четвртак.

„Алилуја“. — „Јегда славни ученици“. —

НА ВЕЧЕРЊИ.

На Господи возвах сви 5 стихира. — Између стихира „Слава долготерпјенију“.

На велики Петак.

НА ЧАСОВИМА.

I. Час. 2 стихире са стиховима. — Слава „Јегоже„. —
Прокимен „Серце јего“. —
III. Час. 2 стихире састиховима. Слава, „влеком“.
Прокимен „Јако аз“.
VI. Час. 2 стихире са стиховима. Слава — „Придите“.
Прокимен „Господи“. —
IX. Час. 2 стихире са стиховима. — Слава „Днес“. —
Прокимен „Рече безумен“.

НА ВЕЧЕРЊИ.

На Господи возвах 1 стихира. — Слава „О како“. —
И нијe „Страшно“.
Прокимен 2 „Положиша“. „Суди Господи“.
На стиховње 3 последње стихире са стиховима,

На велику Суботу.

НА ЈУТРЕЊИ.

Богородичен „Мироносицам“. Сједален „Плаштаницеју“.
Слава „Ужасошасја“.
На хвалитјех 4 стихире. — Слава „Днешњи дањ“.
Тропар „Содержај конца“.

НА ВЕЧЕРЊИ.

На господи возвах 3 стихире.
Паримејски стих „Славно бо“ — „Господа појте“.
Прокимен апостола „Всја земља“. „Воскресни“ (нема алилуја).
Канон великој Суботи са сједалном и кондаком (цео).
Сједален „Гроб твој“ (лагано.)

На велики Петак.

Кондак „Нас ради". — „Спасителнују" и „Недостојно". (стихира).

Канон на повечерју цео, само фали од I. песме последњи тропар, а трећи и четврти тропар од IV. песме стоји после четвртог VI. песме.

X. књига К. садржава на 88 страна:

ПРИ ВЕЧЕРЊУ.

Тропар „Слава тебје". — „Исаије". „Свјети мученици"

Недељне покладне.

На рјеках.

На велику Суботу.

Непорочни „Благословен јеси".

Од I. статије први 12 тропара.

Од II. статије прва 6 тропара.

Од I. статије 7 тропара почевши од 60.

Од III. статије 12 тропара „Слава оцу" „И ниње" „Видјети".

Од I. Статије Слава „Восцјевајем". „И ниње" „Блажим тја",

Од II. Статије Слава „Безначалноје". „И ниње". „жизан". —

Тропар „Благообразни".

На велики Петак.

На стиховње I. стихира „Јегда".

На велики четвртак.

На Господи возвах, Слава „Рожденије".

Прокимен „Изми" и „Изми". — „Књаза".

На бденију.

I. и II. антифон сав и III. без другог тропара.

„На вечери". Сједален „На вечери".

IV. V. VI. VII. VIII. IX. X. XI. XII. антифона цели са сједалнима.

XIII. Антифон без последњег тропара „Спаси Христе". Многаја љета.

На бденију.

Од XIII, антифона последњи тропар XIV. и IV. антифон. —

Сједален „Искупил ни". — Сва блажена. — Прокимен „Разурешија".

Трипеснец V. песма цела. — Кондак „Нас ради".

Трипеснец VIII. и IX. песма цела.

Еексапостилар „Разбојник".

На хвалитјех 3 стихире. Слава „Савлекоша".

И ниње „Плашта". —
По XI. Евангелију 4 стихире с припевима.
Слава „Господи". — И ниње „Уже".
Тропар „Искупил ни". —
XI. књига Л. садржава на 26 страна:

На Цвети.

ВЕЧЕРЊА.

На Господи возвах 4 стихире.
На литији 5 стихира. Слава „Прежде".
На стиховње 3 стихире.

ЈУТРЕЊА.

I. Сједален (два пут) Слава „Четвородневен".
II. Сједален (двоструко) Слава „Возхвалите".
Полијелејни „На престоље". Прокимен - „Из Уст".
На Евангелији Слава „Днес".
Катавасија цела. — Девета песма цела.
На хвалитјех 4 стихира, између њих прокимен „Слава."
XII. књига М. садржава на 53 стране:

Божић.

Слава „Волсвји Персидстји".

На велики Петак.

Слава „Тебје одјејуштагосја.

На Воскресеније.

Стихира „Воскресеније".
Канон цео.
Свјетилен „Платију".
На хвалитјех 4 стихире ускршње с припевима и 4 стихире од I. гласа.

IV. Недеља по воскресенију.

На блажени 4 стихире последње „Вознесисја". — „Ад." — „Троицу". — Всја".
Кондак „Душу моју".

I. Недеља по воскресенију.

На блажени од III. и VI. песме 7 тропара.
Кондак „Љубопитноју".

III. Недеља по воскресенију.

На блажени 8 стихира од III. 4 а од VI. (песме, 4 тропара. —
Кондак „Радоватисја".

Преполовлењу.

Тропар „Преполовиштесја“.
Кондак „Празнику“.

V. Недеља по воскресенију.

На блажени од III. песме 4. а од VI. песме 2 тропара.
Кондак „Вјерују“.

VI. Недеља.

На блажени од VI. песме 4 тропара.
Кондак „Душевнима“.

VII. Недеља.

На блажени од IV. песме 4 тропара.
Тропар „Препрославлен“.
Кондак „Апостол“.
XIII. књига Н. садржава на 95 страна:

На Вознесеније.

ВЕЧЕРЊА.

На Господи возвах 5 стихира и Слава „Њедр“.
На литији 5 стихира и Слава „Го подп“.
На стиховње 3 стихире и Слава „Взиде Бог“.

ЈУТРЕЊА.

I. и II. сједален са полијелејним.
Прокимен „Взиде Бог“.
Стихира после 50 псалма „Днес“.
Девета песма од канона (цела).
Ексапостилар „Учеником“.
На хвалитјех 3 стихире.

Преображеније.

На Господи возвах 4 стихире и Слава „Преобразуја“.
На литији 3 стихире „Слава“, — „Придите“ „И ниње“ — „Закона“.
На стиховње 3 стихире „Слава“ „Петру“.

ЈУТРЕЊА.

I. и II. сједален. — Полијелејни I. II
Девета песма цела (од првог канона).
Свјетилен „Свјете неизњејши“.
На хвалитјех 3 стихире „Слава“ „Појат“.
Прокимен апостола „Јако“.

Недеља Томина (по воскресенију).

НА ВЕЧЕРЊУ.

На Господи возвах 6 стихира Слава „Дверен".
На литији 2 стихире са Славом „Прикоснисја".
На стиховње 3 стихире Слава „Человјекољубче."

НА ЈУТРЕЊУ.

I. II. сједален и полијелејни.
Прокимен „Похвали".
Девета песма цела.
Свјетилен „Мојих". — Слава „Днес".
На хвалитјех 3 стихире „Слава" „Поднес".
Прокимен „Вели Господ".

Недеља Мироносици.

3 стихире.

XIV. књига О. садржава на 24 стране:

На Духове.

НА ВЕЧЕРЊУ ПОСЛЕ СЛУЖБЕ БОЖИЈЕ.

„Царју небесни". — Господи возвах. — „Да исправитсја" и 3 стихира — Слава „Царју небесни". „Свете тихи." — „Кто бог вели". — „Господи помилуј".
На стиховње 3 стихире. Слава „Придите".

На бденију.

XV. књига. Р. садржи на 51 страни:

На бденију.

„Блажен муж"! — „Господи возвах."
„Да исправитсја".
8 стихира „Слава" „Придите".
Прокимен „Господ воцарисја".
Господи помилуј.
На литији Слава, „Јегда духа".
На стиховње 3 стихире Слава „Јазици".
Тропар и „Благословен".
„Буди имја господње".
„Богати."

ЈУТРЕЊА.

Сједална оба. — Хвалите имја господње (цело). „Исповједајтесја".
XVI. књига Q. садржава на 31 страни;
Стихира „Придите људије". — „Царју небесни".

Сједална оба. — „Тон деспот тин“ „Преславнаја.“
На стиховње I стихира „Неразумејуште“
„Величајем сија“ (двоструко).
Избрани псалм „Небеса повједајут“ (само почето).
На стиховње II. стихира „Господи“.
Ниње сили небеснија (од прежде освјаштенија).
„Бог наш на небеси“ (прокимен),
И даде земљу их (од хвалите имја).
„Исповједајтесја“.
Прокимен „Господ просјештеније“.
Од псалма избраног продужење „Духом уст.“
Прокимен „Дух твој благи.“
Полијелејни седален „По востани.“
Катавасија I. III. IV. V. песме.
XVII. Књига садржи на 39 страна:

На Духове.

Јутрења.

„Величајемтја“.
Псалом избрани „Небеса“.
Па полијелејни „По востани.“
Антифом IV. гласа (цео).
Прокимен „Дух твој“.
„Хвалите.“ — „Господи помилуј“. — „И духови“ „Слава тебје.“
По Евангелију слава „Молитвами“. — И ниње „молми“. — „Помилуј мја Боже“ и стихира „Царју небесни.“
Катавасија са 9 песмом целом са кондаком „јегда снишед.“
Ексапостилар „Все свјати.“ Слава „Свет отац.“
На хвалитех 3 стихире Слава „Царју“ и Славословије цело.
Осим горњега има на једно 40—50 листова неизрађених композиција, у којима је означен само први глас без остала 3 а тај први глас само је скициран по чувењу, јер нема још назначена тактовна подела.

Састанак одсека јестественичког и математичарског.

14 Марта 1873.

Били су: г.г. Панић, Владан Ђорђевић, Валента, Панчић Јосимовић, Лозанић и Драгашевић.

Бр. 1.

Предлог овог одсека, за прибирање метеоролигијских бележака, који је главном скупу изнесен био, одбор друштва шиље одсеку, да га овај детаљише и као предлог влади фор-

мулише. Одсек означава за израду тога чланове, који су скицу израдили, г.г. Драгашевића и Алковића, г.г. Панића, Пантелића и Лозанића, да они тај предлог начине.

Бр. 2.

Г. капетан Ј. Мишковић подноси друштву за у гласник наставак свог започетог дела: Опис рудничког округа, књигу другу, Топографија и комупикација са сликама и одсек одређује г.г. Заха, Ивановића и Панића да они то прегледају и оцене.

Бр. 3.

Дописни члан овога друштва капетан г. Шулцер од Мигепбурга шиље друштву на дар два своја најновија дела о гљивама, што одсек прима са захвалношћу.

Други састанак одбора српског ученог друштва.

19. Априла 1873 године.

На овоме састанку били су: председник д. Јанко Шафарик и ови одборници: г.г: Стојан Бошковић, А. Васиљевић, Драгиша Милутиновић и Михаил Панић.

Бр. 1.

Прво узе реч председник и напомену како је досадашњи секретар друштиа својим новим положајем спречен да не може даље вршити секретарску дужност и да потоме треба изабрати другог секретара. Но како избор редовног секретара припада главном годишњем скупу друштва, а одбор има права изабрати само привременог секретара, који ће вршити ту дужност до главног скупа, то он предлаже да одбор избере сада таког привременог секретара.

Услед тога предлога приступи се избору привременог секретара; али на који начин да се тај избор учини или како треба разумети 29 чланак друштвеног устава, који прописује начин како да се у такчм приликама избере привремени секретар, о томе се појави у одбору двојако мишљење: једни доказиваху да председник има права по смислу 29 чланка да кандидира од редовних чланова тројицу и да је одбор дужан ограничити се у избору на ту кандидацију и изабрати једног између оне тројице, које председник означи. У том смислу говораше председник и одборник г. Панић, јер по њиховом мишлењу кад уређење даје председнику да кандидује троицу при избору сталног секретара у самом скупу друштва, тим самим при избору привременог секретара, под речма: на предлог председника" разумева се да председник има да предложи од редовних чланова друштва троицу одбору, да од њих једног ког хоће избере.

Напротив, одборник г. Стојан Бошковић доказиваше да председник, по смислу тога 29 чланка, нема права да кандидира привременог секретара, него да одбор бира из свију редовних чланова и да ће избор пасти на онога, који добијо вишину гласова.

Јер, рече, пошто се у пређашњем 28 чланку друштвеног устава одређује изриком, да се стални секретар бира између тројице кандидата, које председник предложи; а у овом 29 чланку где се говори о избору привременог секретара, ништа се не каже да морају бити тројица кандидата, него се само наглашује на то, да одбор има изабрати из редовних чланова; — то се смисао чл. 29. не може другчије узети, него да одбор без кандидације бира привременог секретара, који ће вршити дужност до главне скупштине друштва. У том смислу говораше и А. Васићевић; он рече да се другчије не може разумети смисао овог чланка који овако гласи: „Ако секретар одсуствује или да оставку или је иначе спречен за службу, одбор **на предлог председников**, бира друштву привременог секретара између редовних чланова, до новога избора у скупу.“

А члан одбора Д. С. Милутиновић био је за избор по закону, али како му се закон у § 29. чинио нејасан, то је он захтевао да се изиште од дотичне власти објашњење дотичног члана законског.

На ово је председник изјавио да се избор секретара одложи, док он не добије тражено објашнење.

Састанак одбора срп. ученог друштва.

2. Маја 1873 г.

Били су: Председник др. Ј. Шафарик, чл. Ст. Бошковић, Ал. Васићевић, Драг. Милутиновић и М. Панић.

1. Прочитан је протокол прошлог састанка од 19. Апр. који по учињеним примедбама би одобрен и подписан.

2. Председник прочита своје писмо по ком је од министра просвете тражио објашњење чланка 29. друш. устава и које овако гласи:

Господине министре,

Ја сам 19. овог месеца сазвао одбор српског ученог друштва, да у смислу друштвеног уређења на упразњено место секретара избере привременог секретара друштва, који ће до будућег друштвеног скупа дужност секретарску вршити; — но кад сам по §. §. 28 и 29 уређења предложио одбору три редовна члана друштва, да од њих једног за привременог секретара избере, тада су два члана изјавила, да не припада председнику у овом случају кандидовање, него да одбор може бирати

слободно једног од редовних чланова друштва. Један члан одбора саглашавао се са мном, држећи као и ја, да: кад уређење даје председнику да кандидује тројицу при редовном избору сталног секретара у самом скупу друштва, тим самим и при избору привременог секретара под речма: „на предлог председника“ разумева се да председник има да предложи од редовних чланова друштва тројицу одбору, да од њих једног ког хоће изабере, — па како пети члан одбора није ни на једно мишљење пристао, него је захтевао да власт државна која је друштву уређење дала, смисао § 29 објасни, како се имају разумевати речи: „на предлог председника“, то учтиво молим да ми, господине министре, изволите дати писмено решење овог питања, како би се даље што треба у друштву чинити могло.

20. Априла 1873 год.
у Београду.

Овогодишњи председник српског ученог друштва
Др. Ј. Шафарик
ЧЛ. ДРЖ. САВ.

Господину дру. Ј. Шафарику, председнику српског ученог друштва.

Господине!

У одговору на ваше писмо од 20 ов. мес. част ми је одговорити вам, да се 29 члан уређења српског ученог друштва разуме, што се начина бирања тиче, онако као и 28. јер кад онај начин бирања вреди за сталног, тим више вреди за привременог, и кад је опредељен за скуп, тим истим вреди и за одбор, нарочито што чланак 29 ваља сматрати као други део чланка 28-ог, и што је у њему акценат на речи привремени а не на начину избора.

Бр. 1656
27 Априла 1873
у Београду,

Министар просвете и црквених дела,
Стојан Новаковић.

3. Председник позива одбор да према томе објашњењу приступи избору привр. секретара.

На ово члан одбора С. Бошковић изјављује да би објашњење реченог чланка друш. устава могло имати пуну законску вредност, ваља да изађе у истој форми и од исти фактора у којој је и закон издат, а како је устав издат од стране књажевске власти, то је требало и ово објашњење да изађе ис-

тим путем; јер кад би се допустило да административна власт тумачи закон, тиме би се отворило поље разним злоупотребама, потоме он држи да по горњем административном тумачењу одбор неможе приступити бирању привр. секретара. У томе се слаже са С. Бошковићем и члан одбора Алимпије Васиљевић само уз то додаје: да је у министровом објашњењу некоректно речено: „Овај 29 чланак ваља сматрати као други део чланка 28“ с тога, што он држи да је чланак 29 самосталан као и 28, јер се и са њим и као са оним горњим предвиђа шта ваља радити у неком датом случају. Члан одбора Панић задовољава се са објашњењем тим више, што је он и пре овог објашњења разумевао смисао тог чланка тако да законодавац са речју „на предлог председника“ разумевао је кандидацију од стране председника, и хоће да одбор приступи избору. Члан Милутиновић је такође за избор по добивеном објашњењу, почем њему онда није било јасно наређење чланка 29, а сада се задовољава са објашњењем.

Председник такође гласа за предузимање избора, тим више што је он уверен да овде споменуто министарско објашњење происходи од саме владе.

Према овом г. г. Васиљевић и Бошковић изјаве да не могу учествовати у избору на основу овог за њих некоректног и не важећег објаснења и по томе одлазе из седнице.

После овог предложи председник три кандидата од редовних чланова друштва и то:

1-во г. Милана Кујунџића бившег проф. велике школе.

2-го г. Димитрија Ракића проф. гимназије и

3-ће г. Милорада Поповића Шапчанина секретара мин. просвете.

Од ових једногласно буде изабран за привременог секретара првоименовани г. Милан Кујунџић до главног скупа.

2. Маја 1873 год.
у Београду.

Састанак одсека историјског и државничког.

26. Маја 1873.

Били су: председник г. Ст. Бошковић. чланови: г. г. Јев. Грујић, Ал. Васиљевић, архимандрит Н. Дучић, М. С. Милојевић, Г. Витковић, М. Зечевић, Вл. Јовановић и М. Ракић, и из другог одсека г. М. Кујунџић.

1.

Прочита се и потписа протокол састанка од 23. Јануара.

2.

Г. председник подноси чланак г. Милана Костића, професора у Сомбору, „Школе у Црној Гори.“ Чланак под

овим именом био је један пут пред овим одсеком, али га је писац, према примедбама референата г. г. Дучића и М. Ђ. Миличевића, које примедбе он с хвалом помиње, израдио сада изнова и попунио тако много, да је сада двојином већи него пре.

Одсек одлучи да се и овај садашњи чланак г. Милана Костића преда на оцену пређашњим референтима г. г. Н. Дучићу и М. Ђ. Миличевићу.

3.

Г. Ст. Бошковић, у име своје и г. Стев. Р. Поповића, поднесе заједнички реферат на чланак редовног члана г. Вл. Јовановића „Социјализам или друштвено питање."

Г. Г. референти изражавају се с највећом хвалом о чланку г. Вл. Јовановића, и предлажу да се прими у Гласник и награди највећом наградом, коју друштво даје.

Одсек већином гласова реши да се чланак прими у Гласник, а писцу да се да највећа награда, т. ј. 10 дуката од табака.

Само члан г. М. Ракић изјави да чланак не само не заслужује толику награду, него да није ни за Гласник.

У след тога, а на предлог г. М. С. Милојевића, одсек одлучи да се штампа и реферат г. г. Ст. Бошковића и Ст. Р. Поповића.

Одсеку српског ученог друштва за историјске и државне науке.

РЕФЕРАТ

О ЧЛАНКУ Г. ВЛАДИМИРА ЈОВАНОВИЋА ПОД НАСЛОВОМ:

Социјализам или друштвено питање од најстаријих времена до данас.

Извесно је историјом и предањима свију народа, науком и природом људском доказано: да је главна тежња сваком људском удружењу од памтивека била борба за опстанак, тражење и удешавање начина: како ће или поједини од свију, или једна каста од друге, или једно племе и један народ од другога извући са што мање муке што више користи и уживања. Процес којим се та тежња у разноликим појавама својим по времену, пределима и народима јављала, и којим је са мистичног и религиозно-философског гледишта прешла на практично поље политичке и друштвене науке — тај процес врло је поучљив за сваког, а нарочито за оне, који су ради да се упознају са интересима и идејама којима се покрећу данас најнапредније државе у свету.

Ово питање код нас је слабо обрађено и са тога, што се садањи нараштаји наши још баве и бавиће се много пре-

тежнијим послом ослобођења и консолидовања погажене народности наше од спољних непријатеља. Но нема сумње, да је корисно пратити развитак друштвеног питања ма где се оно у великом свету решавало. Нема сумње да је корисно и потребно упоређивати друштвене особине и тежње свога народа са резултатима постигнутим у друштвеној борби код других великих културних народа, и према томе износити погрешке и заблуде прошлих векова за опомену, да се од њих чувамо и да развиће нашега народног живота управимо циљу опште слободе и правде, на којима се једино може основати истинско братство и узајамност међу људима у дужности и праву у сугласном размењивању и употребљењу свију људских услуга.

Ово је довољно да се означи, колико је г. Владимир Јовановић погодио једну од правих потреба нашег научног стања изабравши за предмет своје студије друштвено питање, питање као што он вели: „о идеалу или узору државе." И он га је са гледишта историје и народно привредне науке осветлио тако, да се у расправи његовој живо огледа све, што се на том пољу до сада покушавало, остварило и замишљало. Индијске и мисирске касте, јеврејски јубилеј (пречишћавање дугова и враћање добара у прваше руке сваких 60 година), грчки и римски сталежи, тежња хришћанства са феудалним друштвом средњих векова, покушаји ослобођења сељака и сиромашних класа оружјем и револуцијом, - и најпосле теорије разних новијих социјалистичких школа са њиховим праведним захтевима као и утопијама — све то представљено је у овом чланку г. Влад. Јовановића с пуно научног разбора, с пуно јасности и критичког погледа. А дело је завршено развојем пишчевих убеђења о томе: како је само права демократија кадра да оживотвори идеале о најбољем друштвеном склопу.

Узевши све у обзир ми би само могли честитати г. Јовановићу за овај врсни посао, са жељом, да скорим добијемо такву специјалну расправу о друштвеном питању од најстаријег доба до данас код словенских народа.

А одсеку за државне и историјске науке узимамо слободу предложити:

Да горњи чланак г. Јовановића штампа у Гласнику и да га награди првом наградом, која се за оригиналне саставе даје.

25. Маја 1873.

Референти чланови одсека:
Ст. Бошковић
Стеван Поповић.

Састанак уметничког одсека.

2. Јуна 1873.

Били су: Драгиша С. Милутиновић, Стеван Тодоровић и Михаило Валтровић.

Драгиша С. Милутиновић јавља одсеку, да ове године на може ићи у манастире ради вршења текућег посла (снимање старина архитектонских и живописних), јер мора ићи на премеравање жељезнице; а да отпочети и ученим друштвом потпомогнути посао снимања ове године не би застао, предлаже да Михаило Валтровић, друг његов у послу овом, сам ове године продужи снимање споменика, задржавајући себи право и дужност, да идуће године у том послу даље учествује.

Одсек то прима знању с тим да се предложи одбору, да г. Валтровићу издејствује уобичајене препоруке и у једно да му се да у име подпоре по један дукат дневно као прошле године. За пут су намењени месец Јул и Август.

Четврти састанак одбора српског ученог друштва.

12. Јуна 1873.

Били су: г. председник др. Ј. Шафарик, г. г. чланови Стојан Бошковић, Ал. Васиљевић, Мих. Панић и пр. секретар Милан Кујунџић.

Број 1.

Изнесен би предлог одсека уметничког: да се ради снимања старина архитектонских и живописних изашље и ове године у манастире српске г. проф. Валтровић. Одбор одобрава да се у то име даду г. Валтровићу уобичајене препоруке и у име потпоре по један дукат дневно, за време од 6 недеља.

Број 2.

Прочита се предлог одсека уметничког, који је прегледао и с хвалом оценио музикалне црквене заоштавшине Корнелија Станковића, те суди да је за откуп истих цена од 500 царских дуката, прикладна. Према тој оцени одбор одлучи да се представком својом обрне српској земаљској влади и да је умоли да према важности овога дела за народ и за цркву прими на се одкуп овога дела, те да се оно сачува од заборава а можда и од пропасти.

Број 3.

Председник одсека историјског и државничког јавља да је овај одсек према оцени референата примио чланак друштвенога члана Влад. Јовановића „Социјализам или друштвено питање, од најстаријих времена до данас,“ као самосталан рад на науци, и пристао да се награди са 10 дук. ћес. од штампана

табака. Одбор прима ову одлуку с примедбом да при штампању најпре дођу на ред ствари које више имају значаја српскога.

Број 4.

Секретар подноси писмо г. Лазе Каћанског свештеника сентомашког, који моли да се општинској књижници сентомашкој на поклон пошљу Гласници српског ученог друштва. Одбор одлучује да се од свих друштвених књига по један комад пошље овој чувеној општини.

Број 5.

На уређење друштвене библиотеке, која је приликом пожара великошколске зграде поремећена била, одбор одобрава из касе друштвене издатак од 961 гроша и 10 пара чаршијских.

Састанак одсека уметничког.

12. Октобра 1873.

Били су: Драгиша Милутиновић, Милан Миловук, Стеван Тодоровић, Даворин Јенко, Михаило Валтровић.

Г. Михаило Валтовић изасланик српског ученог друштва за снимање архитектонских, живописних и културних старина по Србији, чита извешће свога оволетног путовања и рада које је овде приложено и поднесе снимке своје на преглед.

Одсек је поднесене снимке прегледао и изјављује жељу да се овај рад око снимања старина и даље продужи.

Извешће одсеку уметничком српског ученог друштва.

Као што је одсеку уметничком познато, снимање и испитивање старина по манастирима српским, овога сам лета, за време месеца Јула и Августа, наставио сâм, пошто је мој садруг у том раду, г. Милутиновић, у то време, по званичној дужности, другим послом зањат био.

Главна задаћа оволетњег рада била ми је, довршити у манастиру Жичи пре две године започету слику Успеније св. Богородице, — композицију од 49, које целих, које допојасних фигура. Слику ту потпуно сам довршио за време мог шестонедељног бављења у Жичи; а пошто сам на њој могао само по подне радити, кад је обично најбоље осветљена, то сам прву половину дана употребљавао на снимање оне слике од камена, што стоји на западној страни зида од источне капије жичке куле.

За снимање ове слике било је крајње време, јер је леп алтер), на којем је исписана, тако се одлубно од зида, да

га и најмањи додир какве злураде руке може свалити. Живопис овај, као и онај што му спроћу стоји, а изнад западне кулине капије, одликује се лепотом и прозрачношћу боја; а заједно са осталим историјским и уметничким материјалом испод куле, најстарији је део до данас одржалог се живописа у манастиру Жичи. — Представља пак у на два реда подељеној композицији слављење и даривање на престолу седеће Богоматере и Христа, и то како од стране пастира и мудараца, тако и од стране српског краља са дворајанима и српског архијепископа са свештенством.

Слика ова поред њене уметничке вредности односно композиције, израде и боје, има још и етнографске вредности, што показује ношњу мирску и духовенства из доба Стефана првовенчаног. Испод ње представљени су у већој расмери оснивач манастира Жиче, Стефан првовенчани и син му краљ Радослав. Обојица су на жалост доле јако оштећени, а што кора малтерска, на којој су, једва за зид држи, могу лако са зида нестати.

Већ пре две године кад сам заједно са г. Милутиновићем, први пут у Жичи био, опазили смо по зидовима, разне у малтеру загребене записе од посетиоца Жиче. Ове године, проучивши их боље, нашао сам да је вредно снимити их; и почео сам радити то са оним испод куле, где их има српских и турских. На снимање њихово употребио сам оно време, за које на главном послу радити нисам могао, па сам овог лета доспео да снимим само оне на јужној страни испод куле.

У срушеној препрати Жиче нашао сам више већих и мањих архитектонских одломака од шареног и белог мрамора и снимио сам их све, јер то заслужују, а држим, да су од каквог зиданог иконостаса.

Од једног пре две године у Жичи још чуваног мраморног одломка заклопца неког, што га је и г. Каниц у своме делу нацртао, и од којег сам пре две године започети цртеж овог лета довршити хтео, — нашао сам само комаће на метлишту. Да не би та занимљива старина са свим пропала, донео сам је са собом у Београд, и пошто је будем саставио и слепио, предаћу је народњем музеју. Претурајући по метлишту и по хрпама камења што их има у жичкој порти, нађем још један, до сад не познат део тога заклопца, са половином слике од петла и онота цвета, што га и на првом одломку има. Осим тога нађем више одломака орнамената у романском стилу, израђених у кречном камену. — У опште би се брижљивим претурањем по сурвинама у жичкој порти, на многе скулптурне остатке, који би можда били у стању разрешити загонетку, што се и у зидовима паперте и жичке цркве находи по гдекоје комаће од углачаног и профилисаног белог и шареног мрамора.

Да би што пре добио преглед од уметничког материјала у Србији, посетим на повратку моме, за време од шест дана, манастире: Љубостињу, Велуће, цркву Руденицу и Крушевац. У свима овим грађевинама, које су ми до тада биле непознате, нашао сам разног прецртавања и издавања достојног материјала, који би се у току идућих година имао скупљати. За сада због краткоће времена не могох од Љубостиње ништа више снимити до основа; али сам одавде са собом понео то задовољавајуће убеђење, да, поред тога што је живопис у овом манастиру, по већем делу пропао, оно што је од њега заостало има уметничко-историјске и етнографске вредности. Од у малтеру загребених записа, којих је пре оправке Љубостиње морало бити много, заостао је један подужи турски, који сам преписао.

Од невеште оправке доста наруженог манастира Велуђа, који у себи храни занимљивог живописа, — између осталог слике неких деспота — донео сам само основ и нацрт изгледа са северне стране манастира.

На $1^1/_2$ часа од Велуђа лежи у доњи једној, напуштена и у горњем делу своме порушена црквица Руденица, која би се са мало труда и трошка могла обновити, јер њени камени, богато ишарани допрозорници, довратници, руже и други украси леже говово сви још цели, као да су само просто растурени око цркве. По гдекоји део само, што га је време раздробило или оштрину шара му сатупило, морао би се из нова направити или прерадити. Од ове лепе, усамљене црквице снимио сам основ и скицирао сам подужи пресек, наравно без обележења мера, јер ми за тај посао оскудеваше садруг у раду овом, г. Милутиновић. Због тога што он овог лета не могашé ићи, остадоше и висине жичке цркве неизмерене, као и све мере мноме овог лета похођени манастира. У цркви Руденици, од које сам и перспективни нацрт јужне стране њене донео, живопис се добро одржао; али бојати сé је да ће га време лагано сбрисати, јер црква нема кубета више, ни свода на олтару, на једној певници и у цркви испред паперте. На западној страни с десна кад се у цркву уђе, насликан је „Вук брат Стефана деспота“ са супругом; до ове на јужној страни цркве, опет неки деспот и деспотица; имена су им нечитка. Да је турска нога и у ову црквицу улазила, сведочи не само један мали запис турски у олтару, но и оштећена лица у деспота и деспотица. Обрадовало ме је што ми је, у једној ниши у зиду, до проскомидије находећа се жеља, да „господ помене грешнога раба Теодора зографа писавша“, казала име онога, чија је кичица оживела зидове ове мале, до сад слабо познате црквице,

У крушевачкој цркви видех јамачно најстарију сестру горе побројаних манастира, који са манастиром Каленићем

праве леп венац од српских цркава, у коме је Каленић најлепши цвет.

Успех мога оволетњег путовања по манастирима подносим

1. у два израђена окварела из Жиче. Један је из цркве и представља успеније Богородице; а други је испод куле, она горе наведена слика од камена.

2. у три листа перетом цртаних скулптурних одломака из паперте жичке.

3. у једном нацрту прозора једног са жичке куле.

4. у нацрту основа манастира Љубостиње.

5. у нацрту основа манастира Велуђа и перспективног изгледа његове северне стране, на два листа.

6. у нацрту основа и перспективног изгледа јужне стране цркве Руденице, на два листа.

9. Октобра 1873.

У Београду.

Михаило Валтровић
архит. и проф.

Састанак одсека јестаственичког и математичарског.

3. Новембра 1873.

Били су: Г. Г. Панић, Владан, Лозанић, Валента, Драгашевић и Алковић.

Г. Панић, као референат дела: Опис рудничког округа, донео је опис, с тим, да се одреди још један референат, и и одсек одлучи, да се умоли г. Панчић за референта тим пре, што је он био референат и првом делу овог списа, — јер други референат овом спису г. Зах због многих послова и слабости није могао прегледати.

Г. Драгашевић подноси карту Хомоља са описом Хомоља и одсек одлучује, да прегледе г. г. Јосимовић и Петковић.